

**İBN HALDUN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**İNANÇ TARZLARI İLE KİŞİLİK ARASINDAKİ
İLİŞKİLER**

RABİA YAVUZASLAN

**TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. ÜZEYİR OK**

İSTANBUL, 2022

**İBN HALDUN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**İNANÇ TARZLARI İLE KİŞİLİK ARASINDAKİ
İLİŞKİLER**

RABİA YAVUZASLAN

**TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. ÜZEYİR OK**

İSTANBUL, 2022

TEZ ONAY SAYFASI

Bu tez tarafımızca okunmuş olup kapsam ve nitelik açısından, Din Bilimleri (Din Psikolojisi) alanında yüksek lisans derecesini alabilmek için yeterli olduğuna karar verilmiştir.

Tez Jürisi Üyeleri

Unvan – Ad Soyad

Kanaati

İmza

_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____

Bu tezin İbn Haldun Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tarafından konulan tüm standartlara uygun şekilde yazıldığı teyit edilmiştir.

Teslim Tarihi

Mühür/İmza

AKADEMİK DÜRÜSTLÜK BEYANI

Bu çalışmada yer alan tüm bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu, söz konusu kurallar ve ilkelerin zorunlu kıldığı çerçevede, çalışmada özgün olmayan tüm bilgi ve belgelere, alıntılama standartlarına uygun olarak referans verilmiş olduğunu beyan ederim.

Adı Soyadı: Rabia Yavuzaslan

İmza:

ÖZ

İNANÇ TARZLARI İLE KİŞİLİK ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Yavuzaslan, Rabia

Din Bilimleri Yüksek Lisans Programı

Öğrenci Numarası: 187034010

Open Researcher and Contributor ID (ORC-ID): 0000-0003-4884-5611

Ulusal Tez Merkezi Referans Numarası: 10472111

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Üzeyir Ok

Temmuz 2022, 113 sayfa

Kişilik, bireyin inanç yöneliminin temelini oluşturmaktadır. Bu sebeple inancın insan ekseninde kişilik özellikleri ve sosyo-kültürel unsurlarla birlikte ele alınması gerekmektedir. Bu araştırmanın genel amacı, inanç tarzları ile kişilik özellikleri arasındaki ilişkinin tespit edilmesidir. Araştırma, anket tekniğinin kullanıldığı korelasyonel desenli bir çalışmadır. Veriler, uygun örnekleme yöntemi ile seçilen 17-73 yaş aralığındaki 240 kişiye (Erkek=74, Kadın=166) anket uygulayarak elde edilmiştir. Araştırmanın örneklemi, Türkiye'nin her yerindeki katılımcıları kapsamaktadır. Ankette; “Kişisel Bilgi Formu (cinsiyet, yaş ve eğitim durumu)”, “İnanç/Dünya Görüşü Tarzları Ölçeği”, “Ok-Dini Tutum Ölçeği”, “Büyük-Beş Envanteri” kullanılmıştır. Araştırma sonucunda kesin inanç ortalamasının artmasıyla uyumluluk ve öz denetim özelliklerinde artış; nevrotiklik ve deneyime açıklık özelliklerinde azalma olduğu tespit edilmiştir. Buna karşılık inançta arayış, gerilim ve dönüşümün yaşanması ile uyumluluk ve öz disiplin özelliklerinde azalma; nevrotiklik özelliğinde ise artış olduğu bulgulanmıştır. Yine arayış, dönüşüm ve esnek inanç ile deneyime açıklık arasında anlamlı pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. İnanç gelişiminde yaşanan artış ile bireylerin nevrotiklik ve deneyime açıklık özelliklerinde artış; uyumluluk ve öz disiplin özelliklerinde ise azalma olduğu görülmüştür. Ayrıca dindarlık artarken dışadönüklük, uyumluluk ve öz disiplin özelliklerinin arttığı ancak nevrotiklik ve deneyime açıklık özelliklerinin azaldığı tespit edilmiştir. Bu araştırmadan elde edilen sonuçlar, bireylere verilecek din eğitimi ve manevi danışmanlık hizmetlerinin niteliğini belirleme noktasında faydalı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Beş faktör kişilik özellikleri, dindarlık, dünya görüşü, inanç tarzları, kişilik

ABSTRACT

THE RELATIONS BETWEEN FAITH STYLES AND PERSONALITY

Yavuzaslan, Rabia

MA in Religious Studies

Student ID: 187034010

Open Researcher and Contributor ID (ORC-ID): 0000-0003-4884-5611

National Thesis Center Reference Number: 10472111

Thesis Supervisor: Prof. Üzeyir Ok

July 2022, 113 Pages

Personality forms the basis of an individual's faith orientation. For this reason, faith should be considered on the human axis together with personality traits and socio-cultural elements. The main purpose of this research is to determine the relationship between faith styles and personality traits. The research is a correlational study in which the questionnaire technique is used. The data were obtained by applying a questionnaire to 240 people (Male=74, Female=166) in the 17-73 age range selected by convenient sampling method. The sample of the research includes participants from all over Turkey. In the survey; "Personal Information Form (gender, age and educational status)", "Faith/Worldview Styles Scale", "Ok-Religious Attitude Scale", "Big-Five Inventory" were used. As a result of the research, it was determined that as the mean of absolute faith increased, there was the increase in agreeableness and conscientiousness traits and the decreased in openness to experience trait. On the other hand, it was determined that with the experience of seeking, stress and conversion in faith, decrease in agreeableness and conscientiousness and increase in neuroticism. In addition, a significant positive relationship was determined between seeking, stress and open faith and openness to experience. It has been observed that with the increase in faith development, an increase in the neuroticism and openness to experience and a decrease in the agreeableness and conscientiousness. In addition, it was determined that as the religiosity increased, the extraversion, agreeableness and conscientiousness increased, but the neuroticism and openness to experience decreased. The results

obtained from this research will be useful in determining the quality of religious education and spiritual counseling to be given to individuals.

Keywords: Five factor personality traits, religiosity, worldview, faith styles, personality,

TEŞEKKÜR

Hayatımın her alanında bana destek olan ve daima yanımda olacaklarını bildiğim sevgili aileme; süreç boyunca beni motive eden ve veri toplama aşamasında bana yardımcı olan değerli arkadaşlarıma; ankete katılarak çalışmama katkıda bulunan tüm katılımcılara teşekkürü borç bilirim.

Tez yazım sürecinde yardım ve katkılarıyla beni daima yönlendiren, beni destekleyen ve engin bilgisiyle yol gösteren kıymetli tez danışmanım Prof. Dr. Üzeyir Ok'a şükranlarımı sunarım.

Rabia Yavuzaslan
İSTANBUL, 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iv
ABSTRACT	vi
TEŞEKKÜR	viii
İÇİNDEKİLER	ix
TABLOLAR LİSTESİ	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiii
SEMBOLLER VE KISALTMALAR	xiv
BÖLÜM I GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Amacı	2
1.2. Araştırmanın Önemi	3
1.3. Araştırma Soruları	4
BÖLÜM II LİTERATÜR TARAMASI	5
2.1. İnanç ve Gelişimi.....	5
2.1.1. İnanç ve İman	5
2.1.2. Dünya Görüşü.....	12
2.1.3. İnanç Gelişimi Teorisi	14
2.1.3.1. Fowler'a Göre İnanç	15
2.1.3.2. İnanç Gelişimi Teorisinin Tarihsel Gelişimi	19
2.1.3.3. İnanç Gelişiminin Unsurları	21
2.1.3.4. İnanç Gelişimi Teorisinin Aşamaları ve Özellikleri	23
2.1.3.5. İnanç Gelişimi Teorisine Yöneltilen Eleştiriler	27
2.1.3.6. İnanç Gelişimi Kuramı'nın Yerelleştirilmesi	29
2.2. Kişilik	32
2.2.1. Kişilik Kavramının Tanımlanması	32
2.2.2. Kişilik ile İlgili Kavramlar	35
2.2.3. Kişiliğin Gelişimini Etkileyen Faktörler.....	38
2.2.4. Kişilik Kuramları	41
2.2.4.1. Psikanalitik Yaklaşım	41
2.2.4.2. Davranışçı Kuramlar	47
2.2.4.3. Benlik Kuramları	49
2.2.4.4. Ayırıcı Özellik Kuramları	51
2.2.4.5. Biyolojik Yaklaşım	53

2.2.4.6. Beş Faktör Kişilik Kuramı	55
2.3. Beş Faktör Kişilik Özellikleri ile Dindarlık ve İnanç Tarzları Arasındaki İlişkiler ..	58
2.3.1. Beş Faktör Kişilik Özellikleri ile Dindarlık Arasındaki İlişki	58
2.3.2. Beş Faktör Kişilik Özellikleri ile İnanç Tarzları Arasındaki İlişki	61
BÖLÜM III YÖNTEM	64
3.1. Araştırmanın Deseni	64
3.2. Araştırmanın Örneklemi	64
3.3. Veri Toplama Araçları	64
3.3.1. Kişisel Bilgi Formu.....	65
3.3.2. İnanç veya Dünya Görüşü Tarzları Ölçeği	65
3.3.3. Ok-Dini Tutum Ölçeği.....	66
3.3.4. Büyük-Beş Envanteri (The Big-Five Inventory)	67
3.4. Veri Toplama Süreci.....	68
3.5. Verilerin Analizi.....	68
BÖLÜM IV BULGULAR.....	69
4.1. Betimsel İstatistik Sonuçları	69
4.2. Güvenirlilik Analizi ve Tanımlayıcı İstatistik Sonuçları	70
4.3. Normallik Analizi Sonuçları	71
4.4. Çıkarımsal İstatistik Sonuçları	71
4.4.1. Sosyo-Demografik Değişkenlerin (Yaş, Cinsiyet ve Eğitim Durumu) Değişkenlerle İlişkileri	71
4.4.1.1. Cinsiyete Göre Ölçek ve Ölçek Alt Boyutlarının Karşılaştırılması.....	72
4.4.1.2. Yaşa Göre Ölçek ve Ölçek Alt Boyutlarının Karşılaştırılması	73
4.4.1.3. Eğitim Durumuna Göre Ölçek ve Ölçek Alt Boyutlarının Karşılaştırılması..	74
4.4.2. Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin Dindarlık ve İnanç Tarzları ile İlişkisi ...	76
4.4.2.1. Dindarlık ile Beş Faktör Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişkiler	77
4.4.2.2. İnanç Tarzları ile Beş Faktör Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişkiler	77
4.4.3. İnanç veya Dünya Görüşü Tarzları Ölçeği ile Dini Tutum Ölçeği'nin Kendi Aralarındaki İlişkisi	78
BÖLÜM V DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	80
REFERANSLAR	90
EKLER.....	103
EK A.....	103
EK B.....	104

EK C	105
EK D	109
EK E	110
ÖZGEÇMİŞ	113

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 4.1. Katılımcıların Cinsiyet ve Eğitim Durumuna Göre Dağılımları	69
Tablo 4.2. Araştırmada Kullanılan Ölçek Alt Boyutlarının Tanımlayıcı İstatistikleri ve Güvenirlik Analizleri	70
Tablo 4.3. Araştırmada Kullanılan Ölçeklerin Normallik Analizi Sonuçları	71
Tablo 4.4. Cinsiyete Göre Değişkenlerin Ortalamalarının Karşılaştırılması	72
Tablo 4.5. Yaş ile Ölçek ve Alt Boyut Ortalamaları İlişkisi	73
Tablo 4.6. Eğitim Durumuna Göre Ölçek ve Alt Boyut Ortalamalarının Karşılaştırılması..	75
Tablo 4.7. Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin Dindarlık ve İnanç Tarzları ile Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Yönelik Korelasyon Analizi Sonuçları	77
Tablo 4.8. İnanç veya Dünya Görüşü Tarzları Ölçeği ile Dini Tutum Ölçeği Arasındaki İlişkiler	79

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2.1. İnanç Etkileşim Üçgeni19

SEMBOLLER VE KISALTMALAR

Alm.	Almanca
Akt.	Aktaran
Arp.	Arapça
bkz.	Bakınız
bs.	Basım
çev.	Çevirmen
dr.	Doktor
ed.	Editör
eds.	Editörler
Fr.	Fransızca
İng.	İngilizce
max.	Maksimum
min.	Minimum
N	Toplam katılımcı sayısı
ort.	Ortalama
p	Anlamlılık düzeyi
pp.	Sayfalar
Prof.	Profesör
s.	Sayfa
ss.	Sayfalar
SS.	Standart Sapma
SPSS	Statistical Package for Social Sciences
t.	Bağımsız örneklem t testi
t.y.	Tarih yok
α	Cronbach Alfa değeri

BÖLÜM I

GİRİŞ

İnanç veya bir dünya görüşüne sahip olmak, insan tabiatında var olan evrensel bir olgudur. Muhteva olarak her insanda farklılık göstermekle birlikte aslında inanmayan insan yoktur. İnanma, bir dine özgü olacak şekilde dar manada veya bir dünya görüşüne sahip olmayı içerecek şekilde geniş anlamda kullanılabilir. Hangi manada anlaşılırsa anlaşılın inanma olgusu, insan varlığının temelinde kök salmıştır. Çünkü hiçbir insan, inanmadan varlığını devam ettiremez (Mengüşoğlu, 1988, s. 203). İnanma olgusu, evrensel olma özelliğinin yanında gelişen ve değişen dinamik bir yapı arz etmektedir. Bir bireyin inancının şekli, o kişiyi büyüten annesi veya bakıcısının kişiliğinden tutun da hayatında yaşamış olduğu herhangi bir travmatik olaya kadar pek çok unsurdan etkilenmektedir (Ok, 2007, s. 16).

İnanç, doğumla birlikte gelişen ilişkilerden meydana gelir. Bu ilişki bireyin ait olduğu sosyal çevreye ve aşkın olana yöneliktir. İnanç, aynı zamanda dünyaya bakış açısı ve onu anlamlandırma tarzıdır. Bu noktada kişilikle yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Çünkü kişiliğin, ahlaki ve sosyal bilinçle sahip olması, ruhsal yetenekleri, benlik tasarımı ve bilinmesi mümkün olmayan katmanları inancı içine almaktadır (Mehmedoğlu ve Aygün, 2006, s. 124). Bu sebeple inancın kişilik ile olan ilişkisinin incelenmesi önem arz etmektedir.

Fowler (1995), inanç gelişiminin her insanda bilişsel gelişime göre düzenli bir şekilde artarda yeterli olana doğru belli aşamalar halinde gerçekleştiğini söylemektedir. Ancak Fowler'ın inanç gelişimi kuramına, ortaya çıkışından itibaren pek çok eleştiri yapılmıştır (bkz. Streib, 2001, Dykstra ve Parks, 1986). Örneğin Streib (2001), aşamaların art arda sıra sektirmeden gelişmesi ve kişinin yalnızca bir gelişim aşaması özelliği taşıyabileceği şekildeki düşünceyi eleştirmiştir. Ona göre, herhangi bir aşamada olan kişi, kendinden önce veya sonra yer alan aşamanın özelliklerini sergileyebilir. Buradan hareketle Streib (2001), yapıdaki bütünlüğü ifade eden

“aşama” (stage) kavramı yerine “tarz” (style) veya “şema” (schema) kavramlarını ortaya atmıştır. Türkiye’de ise inanç gelişimi kuramına yapılan eleştirel yaklaşımdan hareketle kültürel-yerel bağlam göz önünde bulundurularak Ok (2012) tarafından yeni bir model geliştirilmiştir. Bu modelde inanç aşamaları, inanç şemaları ve şemaların gelişimsel çizgileri ortaya koyulmuştur.

Din Psikolojisi literatürüne baktığımızda inanç tarzlarının Almanya gibi ülkelerde Hristiyan rnekleminde yapılan çalışmalarda ele alındığını görmekteyiz (Streib, 2001). Ancak Müslüman rnekleminde inanç tarzları ile ilgili yapılan çalışmalar az olmakla birlikte (Almas, 2010; Ekşioğlu 2011; Seyhan, 2013); inanç tarzları ile kişilik ilişkisinin şimdiye kadar ele alınmadığı görülmektedir. Bu boşluğu doldurmak önemlidir. Yine Türkiye’de din psikolojisi alanında kişilik ile dindarlık arasındaki ilişkiyi ele alan pek çok çalışma yapılmıştır (Uysal, 1996; Mehmedoğlu, 1999; Gürses 1999; Kötehne, 1999; Aygün, 2000; Apaydın, 2001; Uysal, 2006; Turan, 2009; Yüce, 2009; Gürses, 2010; şentepe ve Güven, 2015; Işık, 2018; Kalgı, 2020). Bu araştırmada daha önce yapılan çalışmalardan farklı olarak kişilik özelliklerinin dindarlık ile birlikte inanç tarzlarıyla olan ilişkisi ele alınacaktır. Böylelikle konuya daha geniş perspektiften bakma imkânı elde edilecektir.

Ayrıca dindarlık ve kişilik özellikleri arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalar içinde beş faktör modeli kullanan araştırmalar son yıllarda artış göstermesine rağmen yine de sınırlıdır (Uysal, 2006; Turan, 2009; Yüce, 2009; Ok, 2011b; şentepe ve Güven, 2015; Işık, 2018; Kalgı, 2020). Bu noktada inanç/dünya görüşü tarzları ve beş faktör kişilik leği kullanarak yapılan özgün bir çalışma literatüre katkı sağlayacaktır. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, Müslüman rnekleminde inanç tarzları ile beş faktör kişilik özellikleri arasındaki ilişkiyi incelemektir.

1.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın temel amacı, bireylerin inanç tarzları ile kişilik özellikleri arasında nasıl bir ilişki olduğunu ortaya koymaktır. Ayrıca bireylerin dindarlık düzeyleri ile kişilik özellikleri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Yine bireylerin inanç/dünya görüşü tarzları, dindarlıkları ve kişilik özelliklerinin yaş, cinsiyet, eğitim durumu gibi demografik özellikler ile arasındaki ilişkilerin belirlenmesi amaçlanmaktadır.

1.2. Araştırmanın Önemi

Din (dindarlık) ve kişilik özellikleri arasındaki ilişki, din psikolojisi alanında ilk dönemden itibaren araştırma konusu olmuştur. Nitekim James, Allport (2004), Kirkpatrick (1999) gibi isimler din ile kişilik arasındaki ilişkiyi araştırma konusu yapmışlardır. İki kavram arasındaki ilişkiyi ele alan ilk görgül çalışma ise “Otoriteryen Kişilik” başlığıyla Adorno, Frenkel-Brunswick, Levinson ve Sanford (1950) tarafından yapılmıştır. Daha sonraki yıllarda özellikle Avrupa ve Amerika’da dindarlık ve kişilik arasındaki ilişkiyi ele alan birçok araştırma yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir (Dittes, 1971; Wiebe ve Fleck 1980; Francis, Pearson ve Kay, 1982; Francis ve Katz, 1992; Taylor ve McDonald, 1999; MacDonald, 2000; Saroglou, 2000; Jorm ve Christensen, 2004; Hills, Francis, Argyle ve Jackson, 2004; Mijares ve Espinosa 2014; Afhami, Mohammadi-Zarghan ve Atari, 2017). Yapılan çalışmalarda Eysenck’in Kişilik Modeli, MMPI Kişilik Envanteri, Cloninger Biyososyal Modeli kullanılmakla birlikte genellikle Beş Faktör Modeli’nin kullanıldığı görülmektedir.

Türkiye’de ise dindarlık ve kişilik ilişkisi ile ilgili ilk ampirik çalışma Kağıtçıbaşı (1972) tarafından yapılmıştır. Dindarlık ve kişilik ilişkisi üzerine yapılan çalışmaların 1990’lı yıllardan sonra hız kazandığını görülmektedir (Uysal, 1996; Mehmedoğlu, 1999; Gürses 1999; Kötehne, 1999; Apaydın, 2001; Mehmedoğlu, 2004; Uysal, 2006; Turan, 2009; Yüce, 2009; Gürses, 2010; Şentepe ve Güven, 2015; Işık, 2018; Kalgı, 2020). Bu çalışmaların içerisinde dindarlık ile beş faktör modeli arasındaki ilişkileri inceleyen araştırmalar son yıllarda artış göstermesine rağmen yine de sınırlıdır (Kötehne, 1999; Uysal, 2006; Turan, 2009; Yüce, 2009; Ok, 2011; Şentepe ve Güven, 2015; Işık, 2018; Karşlı, 2020). Bu çalışmada beş faktör modelinin kullanılması ilgili literatüre katkı sağlanması bakımından önem arz etmektedir.

Bu araştırmada, dindarlık ve kişilik özellikleri ile ilgili daha önce yapılan araştırmalardan farklı olarak inanç/dünya görüşü tarzları ölçeği kullanılacaktır. Müslüman örnekleminde inanç tarzlarının kişilik özellikleriyle ilişkisi şimdiye kadar ele alınmamıştır. Bu bakımdan araştırmanın özgün değere sahip olduğu söylenebilir. Ayrıca bu çalışmada bahsedilen inanç kavramı dini değerleri de içerisine alacak düzeyde daha geniş bir bilinçlilik halini ifade etmektedir. Çünkü kişinin inancı dini değerlere veya tanrıya olabileceği gibi bilim, sanat, ideoloji, güç ve servet gibi

değerlere de olabilir. Dolayısıyla dindarlık, bireyin inancının tümünü veya bir bölümünü oluşturur. Dindarlık, inancı kapsamakta ancak inanç, dindarlığı kuşatmaktadır (Ok, 2012, s.123). Bu sebeple bu çalışmanın önceki çalışmalardan daha kapsayıcı olduğu söylenebilir.

Bu çalışmadan elde edilen veriler din eğitimi, dini ve manevi danışmanlık gibi alanlara da çeşitli katkılar sağlayabilir. Zira bu çalışma ile inanç tarzlarının gelişiminde kişilik özellikleri ve diğer sosyo demografik unsurların etkisinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bireylerin inanç gelişiminin hangi unsurlarla etkileşim içinde olduğunun bilinmesi, onlara verilecek din eğitimi ve danışmanlık hizmetlerinin uygun yöntemlerle gerçekleştirilmesine katkıda bulunabilir.

1.3. Araştırma Soruları

İnanç tarzları ile kişilik arasındaki ilişkinin incelendiği bu araştırmanın soruları aşağıdaki şekilde belirlenmiştir:

Soru 1: Bireylerin inanç/dünya görüşü tarzları ile beş faktör kişilik özellikleri arasında nasıl bir ilişki bulunmaktadır?

Soru 1a: Kesin inanç ile beş faktör kişilik özellikleri arasında nasıl bir ilişki bulunmaktadır?

Soru 1b: Gerilim ile beş faktör kişilik özellikleri arasında nasıl bir ilişki bulunmaktadır?

Soru 1c: Dönüşüm ile beş faktör kişilik özellikleri arasında nasıl bir ilişki bulunmaktadır?

Soru 1d: Arayış ile beş faktör kişilik özellikleri arasında nasıl bir ilişki bulunmaktadır?

Soru 1e: Esnek inanç ile beş faktör kişilik özellikleri arasında nasıl bir ilişki bulunmaktadır?

Soru 1f: İnanç gelişimi ile beş faktör kişilik özellikleri arasında nasıl bir ilişki bulunmaktadır?

Soru 2: Bireylerin dindarlık düzeyleri ile beş faktör kişilik özellikleri arasında nasıl bir ilişki bulunmaktadır?

Soru 3: Bireylerin inanç/dünya görüşü tarzları, dindarlık düzeyleri ve beş faktör kişilik özellikleri ile sosyo-demografik değişkenler (cinsiyet, yaş ve eğitim durumu) arasında nasıl bir ilişki bulunmaktadır?

BÖLÜM II

LİTERATÜR TARAMASI

2.1. İnanç ve Gelişimi

2.1.1. İnanç ve İman

İnanç, bir şeylerden emin olmayı ve ona güven duymayı ifade eden bir kavramdır (Temren, 1998). İnanmak fiilinden türetilmiş olan inanç (Alm. Glaube; Arp. i'tikat; Fr. croyance; İng. belief) sözlükte “*bir düşünceye gönülden bağlı bulunma; birine duyulan güven, inanma duygusu; inanılan şey, görüş, öğreti; Tanrı'ya, bir dine inanma, akide, iman, itikat*” (İnanç, t.y.) gibi anlamları içermektedir. İnanmak, “*iman etmek, doğru diye bakmak, kanmak, aldanmak, güvenmek, itimat etmek, bir şeyin varlığını ve doğruluğunu kabul etmek*” gibi birbirinden çok farklı anlamlarda kullanılabilir. Örneğin “*İnanmıyorum bana öğretilen tarihe*” cümlesinde doğru bakmak anlamında, “*Benim kusurum devlet radyosuna inanmaktır*” cümlesinde güvenilir bulmak, güvenmek, itimat etmek anlamında, “*Büyüye inanmak*” cümlesinde bir şeyin var, gerçek olduğunu kabul etmek anlamında, “*Allah'a inanmak*” cümlesinde ise bağlanılacak varlık olarak kabul ve tasdik etmek, iman etmek anlamında kullanılmıştır (Ayverdi, 2006, s. 1402).

İnancın geniş bir anlam alanına sahip olması onu bir tanım sınırı içerisine almayı zorlaştırmaktadır (Alper, 2016, s. 31). Özcan (1997), her inanç tanımında en azından “*kişisel güvene dayanarak kabul veya reddetme, bir başka deyişle doğru veya yanlış olma ihtimali hakkında zan veya kanaatten kaynaklanan -az veya çok- bir güven taşıyan sübjektif bir duyguya dayanarak kabul veya reddetme*” anlamı yer alması gerektiğini ifade etmektedir. Burada bahsedilen ‘güven’ bilgi veya imandan meydana gelen bir emniyet duygusundan ziyade kişisel tatmin veya sübjektif yeterliliğin bir ifadesi olarak kullanılmaktadır (s. 58).

İnanç kavramı, önermesel ve önermesel olmama açısından iki kısma ayrılmaktadır. Önermesel inanç, “*önermelerin doğruluğunu kabul veya tasdik etmek*” anlamında kullanılmaktadır. Örneğin ‘Bu gece havanın rüzgârlı olacağına inanıyorum’ diyen kişi inancı önermesel bağlamda kullanmış olur ve bununla ‘Bu gece hava rüzgârlı olacak’ önermesinin doğruluğuna inandığını ifade etmektedir. Önermesel olmayan inançta ise inancın objesi önermeler yerine doğrudan kişiler veya canlı/cansız varlıklardır. Bu sebeple asli unsur güvendir. Yani, inancı birine veya bir varlığa güven anlamında kullandığımızda önermesel olmayan anlamda kullanmış oluruz. Örneğin “Diş doktoruma inanırım” diyen kişi, diş doktorunun teşhis ve tedavi etme biçimine, ticari ve mesleki dürüstlüğüne inandığını belirtmektedir (Uslu, 2004, s. 48-51).

İnanç kavramı, felsefi metinlerde genellikle önermesel bir bağlamda kullanılmaktadır. Felsefedeki özel anlamı içinde ise inanç;

... doğruluğu ile ilgili olarak kesin sonuçlu kanıtların, sağlam verilerin bulunmadığı, fakat yine de doğruluğu lehinde belirli dayanakların söz konusu olduğu ö gibi bir önermenin doğru olduğunu düşünme ya da savunma, kesin bilgiden daha zayıf olmakla birlikte temelsiz sanıdan daha güçlü olan bilgi parçasına karşılık gelmektedir (Cevizci, 1999b, s. 463).

Önermesel bağlamda inanç felsefi metinlerde bazen zan, kanaati tahmin gibi objektif ve sübjektif kesinlik içermeyen tasdik veya doğru saymalar için bazen de objektif olarak kesinliği olmamasına rağmen sübjektif kesinlik içeren tasdik ve doğru saymalar için kullanılmaktadır. İlk anlamında inanç zandan güçlü kanaate kadar farklı kesinlik derecelerini kastetmekte olup derece kabul etmektedir. İkinci anlamda ise inanç derece kabul etmez. Ancak her iki anlamda da inanç bilgiyle karşıtlık içinde olup bilgiden daha düşük bir tasdik türü olarak kabul edilmektedir (Uslu, 2004, s. 37).

İnanç, psikolojide gelişimsel bir olgu olarak incelenmektedir. Bu bakımdan inanç; güven, sığınma, bağlanma gibi tutumlardan oluşan ve insana has olan psikolojik bir hadisedir (Osmanoğlu, 2014, s.180). İnanç kavramı üzerinde çalışan psikologlar inancın farklı aşamalardan oluştuğuna dikkat çekmektedir. Clark (1961), inancın dört aşaması olduğundan bahseder. Buna göre inancın ilk aşaması, birey üzerinde herhangi bir etkide bulunmayan “dürtü-tepki” durumudur. Bu aşamayı, zihnin biraz daha inanç konularıyla ilgilendiği basit koşullu yansıtıcı sözlerden daha çok karmaşık yaratıcı süreçleri içeren “zihni kapsayıcılık” izlemektedir. “Davranışsal görüntü” olarak

isimlendirilen üçüncü aşamada inanç, insanın davranışlarına yansiyarak onu yönlendirir. Bu aşamada bireyin davranışları onun düşüncesini yansıtır. Dördüncü aşama ise inancın artık tam olarak olgunlaştığı “kapsamlı bütünleşme” aşamasıdır. Ayrıca Clark, üçüncü ve dördüncü aşamada artık imandan bahsedildiği için inanç kavramının yerine imanın kullanılması gerektiğini vurgulamaktadır (akt. Alper, 2016, s. 32).

İman kelimesi, sözlükte “birinin sözünü güven duygusu içinde onaylamak, tasdik etmek” anlamına gelmektedir (İbn Manzûr, 1996). “Sağlamlaştırmak, kesin karar vermek, tasdik etmek” anlamında i’tikad kelimesi de iman ile aynı manada kullanılmaktadır (Çelebi, 2018, s. 19). Kelimenin İngilizce karşılığı olan “faith”, Grekçe “pistis”, İbranice “aman” kökünden gelen “hemin” kelimelerine baktığımızda onların da güven, kesinlik, bağlılık gibi tasdike yakın manaları kapsadığı görülmektedir (Alper, 2016, s. 20). İman kavramı terim olarak ise “Allah’tan alıp din adına tebliğ ettiği kesinlik kazanan hususlarda peygamberleri tasdik etmek ve onlara inanmak” (Topaloğlu ve Çelebi, 2017, s. 155), Hristiyanlığa göre “ilahi vahiy yoluyla gelen ve kilise tarafından doğru olarak takdim edilen öğretileri (dogma) kabul etmek” (Sinanoğlu, 2000) şeklinde tanımlanmaktadır. Din psikolojisi alanında ise iman “ferdin kendisini inanmaya çağıran dini davete verdiği olumlu cevap” (Köse, 2000) şeklinde tanımlanmaktadır.

Genel olarak iman kavramı, dini geleneklerin öngördüğü en küçük yaklaşımı da içine alacak şekilde her şeyi kabul etme olarak düşünülebileceği gibi dar anlamda her inanç sisteminin belirlemiş olduğu kısa formülleri onaylamak olarak da açıklanabilir. Bu bakımdan imanın formülü basit bir cümleden oluşabileceği gibi uzun ve kompleks öğretileri de içerebilir (Gündüz, 2017, s. 244). Örneğin, İslam geleneğinde itikadî hükümler Allah’a, meleklerle, kitaplara, peygamberlere, ahirete ve kadere iman şeklinde altı ana esasta toplanmıştır. Böylelikle İslam’ın geleneksel itikat metni olan amentü oluşturulmuştur (Topaloğlu, 2017, s. 59).

İman, bir kalp ve gönül meselesidir. Bu sebeple de psikolojik bir haldir (Topaloğlu, 2017, s. 59). Akıl, altı ana esasta toplanan esasları kavrar, gönül ise bu esasların doğruluğunu tasdik eder. Bu sebeple İslam alimleri imanını “kalp ile tasdik, dil ile ikrar” (Cürçani, 1997, s. 31) şeklinde tarif etmişlerdir. Çoğu Ehl-i sünnet alimine göre iman

kalbin tasdikinden meydana gelmektedir. İmanın oluşmasında bilgi önemli bir etken olmakla birlikte bilinen şeyin iman haline gelebilmesi için kalp ve his ile kabul edilmesi gerekir. Bunun aksine Cehmiyye ve Neccâriyye mezhepleri ise imanın tasdikten değil bilgiden meydana geldiğini söylemektedirler. Bununla birlikte Mürcie ve Kerrâmiyye gibi mezhepler imanı sadece dilin ikrarı olarak tarif etmektedir. Hârici, Mu'tezili ve Şii alimler ise imanı kalbin tasdiki ve amelin varlığıyla meydana gelen bir olgu olarak kabul etmektedirler (Çelebi, 2018, s. 20-21).

Tasdik, klasik Mantık'ta "*zihnin olumlu veya olumsuz bir hüküm vermesi*" olarak tanımlanmaktadır. Bu, tasdik in felsefi anlamıdır. Oysa ki kelamcılar tasdik in felsefi anlamını iman ı açıklamada yeterli görmemektedir. Tasdik in bu felsefi anlamının inanç kavramında bulunan sadece "*zihni bir hüküm*" ifade ettiği, iman ı ise bundan çok daha fazlasını ve farklı şeyleri içerdiği belirtilmektedir. İman tanımında yer alan tasdik hem Mantık'ta kullanılan anlam hem de imanda bulunması gereken fiili ve duygusal anlamları içeren bir tasdiktir. Bu sebeple imandaki tasdik inanç ve bilme anlamlarına dayanmakla birlikte güven, teslimiyet, samimiyet, kesinlik gibi anlamları da içermektedir (Özcan, 1997, s. 82-84). Bu sebeple iman, "*insan hayatını bütünüyle kapsayan, zihni, duygusal ve iradi unsurların birleşiminden oluşan, dışa vurumu davranışlarla gerçekleşen külli psikolojik bir hal*" (Alper, 2016, s. 29) olarak tanımlanmaktadır.

O halde iman tanımında yer alan tasdik, iman ı nın zihni tarafını yani inanç ve bilgiye dayanan yönünü belirttiği gibi onları aşan ve hakikatin içtenlikle onaylanarak özüm senmesi ve gereğinin yapılmasını ifade etmektedir. Bu bakımdan iman ı nın zihni yönü yani tasdik in felsefi anlamı, iman sürecinde kat edilmesi gereken bir aşama olmaktadır. Yani iman bir sıçrayışla varılan bir nokta değil bir takım zihni aşamalardan geçilerek ulaşılabilen son nokta olmaktadır (Özcan, 1997, s. 86-87). Bu zihni aşamalar "*ilgi, şüph e, zan, inanç, (istidlali) bilgi ve iman*" şeklinde sıralanmaktadır (Özcan, 1997, s. 42). İman, zihni aşamaların en sonunda yer alması sebebiyle derece kabul etmemekle birlikte inanç ve bilgiden sonra geldiği için hiçbir mantıki şüph e de barındırmamaktadır (Özcan, 1997, s. 87). Sonuç olarak iman, tereddüt, şüph e, zan gibi unsurların yer almadığı nihai noktada tasdike ulaşan kesinlik ifade etmektedir (Alper, 2016, s. 52).

İman, insanın bütün yönlerini kuşatan “küllî psikolojik bir hal” olarak kabul edilmektedir. İmanın yapısında önemli psikolojik faktörler bulunmaktadır. İman, bu faktörlerin bizzat katılımı ile bütüncül bir yapı oluşturur. Bilişsel, duygusal, iradi ve davranışsal faktörlerin her biri iman sürecine dahil olur. Bunlardan birinin dışarıda kalması imanı eksik veya hatalı kılacaktır. Ayrıca iman bu eylemlerden herhangi birine de indirgenemez. İman sürecinde hepsinin etki ve katkıda bulunması gerekmektedir (Mehmedoğlu, 2013, s. 40-41; Kartal, 2019, s. 100).

İmanın temel özelliklerinden biri de gaybi olmasıdır. Ancak burada gaybi olan imanın kendisi değil iman edilen şeyler yani imanın konusudur. İmanın gaybi yapısı, iman edilen şeylerin gayba ait olmasının mecburi sonucu olarak oluşmaktadır (Alper, 2016, s. 47). *“İnsanın algı ve kavrayış alanının ötesinde bulunan, duyu ve akıl yoluyla hakkında bilgi edinilemeyen ve onu aşan gerçeklikler, görünen alemin dışında görünmeyen varlık alemi”* olarak tanımlanan gayb, imanı özel yapan ve onu diğer inançlardan ayıran bir özelliktir. İman ise bu gerçekliklerin ve bu alemin varlığını kabul etmektir (Mehmedoğlu, 2013, s. 35).

İnanç kavramı, kimi zaman iman kavramıyla iç içe veya aynı anlama gelebilecek şekilde kullanılmaktadır. Ancak inanç ve iman kavramları her ne kadar eş anlamlı olarak kullanılsa bile aralarında önemli farklar vardır. Öncelikle belirtmek gerekir ki inanç, imana göre daha geniş ve kapsamlı bir durumu ifade etmektedir. Dolayısıyla iman, inançtan meydana gelir ancak her inançta iman unsuru bulunmayabilir (Özcan, 1997, s. 89).

Özcan’a (1997) göre inanç ile imanı birbirinden ayıran en belirgin özellik inancın bilgiye, imanın ise fiile ve teslimiyete daha yakın olmasıdır. Öyle ki, inançta hiçbir teslimiyet unsuru bulunmamaktadır. İmanda teslimiyet ise sürekli olmakla birlikte inanılan şeyin doğruluk iddiası gücüne de bağlı bulunmamaktadır. Bu sebeple inanç kavramında delil baskın gelirken, imanda ise delil bulunsa da bulunmasa da duygusal yön baskın olmaktadır. Yani inançta, daha fazla doğruluk olasılığı bulunmakla birlikte güven ve samimiyet varsa bile çok zayıftır. İman ise daha az doğruluk olasılığı; daha fazla güven ve samimiyet içermektedir (s. 89).

İnanç, zihinsel bir faaliyettir ve her türlü kavramsal ilişkiyle ilgili olabilir. İman ise bir dinin öğretisi ve emirlerine kanıtlanmış doğrular olarak inanmak ve kabul etmek anlamına gelir (Pazarlı, 1968, s.13). Yani iman, daha çok bir dinle irtibatlı olarak kullanılır. Nitekim hem Hristiyanlıkta hem de İslam'da dindar bireyin yaptığı inanma değil imandır (Alper, 2016, s. 33). Çünkü inanç, insanın pratik hayatında herhangi bir etkide bulursa da bulunmasa da o, bir şeyi sadece fikri olarak tasdik etmektir. Ancak iman, inanan bireyin tüm var oluşunu etkileyen, yaşamında onun düşünce ve davranışlarını şekillendiren bir unsurdur. İnanç, yalnızca düşüncede kabul olarak kaldığı zaman iman noktasına ulaşamaz ve insanın yaşamında görünür bir tesir gösteremez. Fikri kanaat ise kör bir inanç olması sebebiyle dini bir değer taşımamakta ve insanın dini hayatına herhangi bir yarar sağlamamaktadır (Özcan, 1997, s. 91-92).

İnanç ve iman arasındaki farklardan bir diğeri de bilgi ile olan ilişkileri diğeri bir deyişle bilgiye göre öncelik-sonralıklarıdır. İmanın bilgiden önce gelip gelmediği konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Felsefede genellikle imanın bilgiden önce geldiği görüşü kabul edilmektedir. Örneğin Tanrıya inanmak için onun hakkında bilgi sahibi olmaya gerek olmadığı, O'nun daima aşkınlıkla sınırlandırılmaması gerektiği aksi halde bunun iman olamayacağı kabul edilir. Bu düşünceyle paralel olarak Hristiyanlıkta da imanın bilgiden önce geldiği ve birinin olduğu yerde diğeri bulunamayacağı kabul edilmektedir. Ancak İslam düşüncesinde bu görüşün tam tersine imanın bilgiden sonra geldiği kabul edilir. Bu durum hakkında bilgi sahibi olunmayan ve anlaşılabilen şeylerin körü körüne kabul edilemeyeceği anlamına gelmektedir. İmanın bilgiden önce mi yoksa sonra mı geldiği konusunda farklı görüşler bulunmakla birlikte inancın bilgi ve imandan önce geldiği ve onların temelini oluşturduğu fikri genellikle kabul görmektedir. Çünkü inanç, zihni bir konuya yönlendirme, farklı konulardan birisi için özel bir mana yükleme, ilgili konunun doğruluğu hakkında bir düşünceyi temsil etme gibi özelliklerinden dolayı hem iman hem de bilgi için bir hareket noktası ve içerik oluşturmaktadır (Özcan, 1997).

İnanç ve iman kavramlarının objesi hakkında da ayırım söz konusudur. İncanın objesi, üzerinde fikri tartışmalar yapılan, yalnızca muhtemel bir fikir veya bir teori olabilir. İmanın objesi ise bir fikir veya teori olabileceği gibi bir kişi de olabilir. Ancak iman asla batıl bir şey için kullanılamamaktadır. Bu sebeple İslam'da iman denildiği zaman ihtimal değil tam bir kesinlikten bahsedilmektedir. Çünkü iman, herhangi bir şüphe

veya risk faktörü taşımaz. İslam'da iman, *“bir inancın olumlu ve şuurlu bir kabulüdür”*. Hıristiyanlıktaki gibi *“yaklaşık ve ihtimalli bir kabul ediş”* değil *“kesin bir evet deyiştir”* (Özcan, 1997, s. 90). İman kavramındaki bu kesinlik hem iman eden hem de iman edilen için geçerlidir. Öyle ki, iman eden kişi imanında tam bir emin olma durumundadır. Aynı şekilde iman ettiği şeylerin varlığından da şüphe etmez (Alper, 2016, s.35).

Clark (1961, s. 225) ise inanç ile iman arasındaki farkın daha çok psikolojik olduğunu belirtmektedir. Buna göre inanç daha statik bir terim olup inanılan şeye karşı kuvvetli bir duygusal tutumu içermez. İman ise daha dinamik bir terim olması sebebiyle kişiyi duygusal olarak da etkiler. Bu da tutkulu bir bağlılığı ve sıcaklığı doğurur. Böylelikle iman kişiyi bazı davranışları yapmaya mecbur bırakır. Bu bakımdan iman davranışları da kapsamaktadır (akt. Mehmedoğlu, 2013, s.32).

Allport (2004) ise iman kavramını güven olarak tanımlamaktadır. Buna göre imanı daha az kesinlik arz eden inançları ifade etmek için kullanırken; inancı daha emin hususlarda kullanmaktayız. Gözlerimize ve iki kere ikinin dört ettiğine inanmaktayız. Ancak iyiliğin kötülüğe karşı zafer kazanacağına iman etmekteyiz. İman, basit bir inançtan ziyade daha samimi bir ilişkiyi anımsatmaktadır. Bu bakımdan bağlılığın çok güçlü olduğunu göstermektedir (s. 140). Buna göre Allport, inancın imana göre daha kesin bir durumu ifade ettiğini belirtmektedir.

Vergote (1999) de Allport gibi imanı güven kavramından hareketle açıklamaktadır. Ona göre inanmak eyleminin karşılığı inanç (croyance) değil güven anlamına gelen imandır. İman, *“İnanıyorum ki Allah vardır”* ifadesindeki gibi kuramsal bir anlamdan ziyade daha yüklü bir anlam taşır ve içerisinde güven barındırmaktadır. Ayrıca Vergote, Glock ve Stark'ın imanın inanma boyutunu *“ideolojik boyut”* olarak adlandırmasını eleştirmekte bunun *“yersiz bir ilmi tarafsızlık isteğiyle imanı dünyanın bir tür görüntüsüne indirgemek ve inananın hususi durumunu tanımazlıktan gelmek”* olarak tarif etmektedir (s. 176). Görüldüğü gibi Vergote inanç ile iman arasındaki farkın imanda var olan güvenden kaynaklandığını ifade etmektedir.

2.1.2. Dünya Görüşü

Dünya görüşü (Alm. Weltanschauung, İng. Worldview) kavramı, sözlükte “*evrenin ve hayatın anlamını, amacını, değerini, insan varlığını ve davranışlarını bütünüyle kavramaya çalışan genel düşünce*” (Dünya görüşü, t.y) olarak tanımlanmaktadır. Felsefi bir terim olarak ise şu şekilde tanımlanabilir (Cevizci, 1999a, s. 274):

Bir bireyin veya bir grup insanın evren, Tanrı, insanlık, gelecek ve benzeri konularda sahip olduğu inançlar, düşünceler, tavırlar ve değerler bütününe; bizi çevreleyen dünya ve içinde yaşadığımız toplumla ilgili felsefi, sosyopolitik, estetik, bilimsel görüşlerin toplamına verilen genel ad.

Literatüre baktığımızda pek çok filozofun dünya görüşü kavramını ele aldığı ve farklı tanımlamalar yaptığı görülmektedir. Dünya görüşü kavramı, ilk olarak 18. Yüzyıl başlarında Almanya’da ortaya çıkan ‘Romantik’ düşünürler tarafından kullanılmıştır (Özkan, 2012, s. 13). Kant, dünya görüşü kelimesine 1790 yılında yayımladığı Yargı Gücünün Eleştirisi adlı kitabında yer vermiştir. Kelime, eserin İngilizce çevirisinde ise “our intuition of the world” şeklinde “dünyanın duyu algısı” olarak tercüme edilmiştir (Kant, 1914). Kant’ın ardından dünya görüşü kavramını ele alan filozoflar biri olan Fichte kavramı “*alem hakkında bütüncül bir görüş ve anlama*” (akt. Tokat, 2006, s. 43), Scheiermarcher ise “*dünya ile ilgili çeşitli izlenimlerin, doğa bilimleri ve tarih araştırmaları sonuçlarından da yararlanarak bilincin eksiksiz bütünlüğünde kümelmesi*” (akt. Uygur, 1963, s. 10) olarak tanımlamıştır. Schelling ise bütün insan organizasyonlarını belli bir dünya görüşünün ürünü olarak kabul etmektedir. Ona göre felsefi delillerin seçimi aynı zamanda bir dünya görüşünün de seçimi demektir (Tokat, 2006, s. 43). Bu sebeple her felsefi görüşün aynı zamanda o görüşü kabul edenin dünya görüşünü yansıttığı söylenebilir.

Dünya görüşünün özelliklerinden biri kapsayıcı olmasıdır. ‘Dünya görüşü’ (weltanschauung) kelimesi ilk olarak “dinin dünya tasavvuru” olarak ifade edilerek sadece dini bir mana içerecek şekilde kullanılmaktaydı. Ancak zamanla mevcut olan şeyler hakkındaki bütün düşüncelerimizi kapsayacak şekilde bir anlam genişlemesine uğramıştır (Özkan, 2012, s. 12). Dünya görüşü ifadesi, kimi zaman da sadece ekonomik ve siyasi konuları içeren görüşler için kullanılmaktadır. Ancak bu kelime, daha geniş bir anlamda insanın bütün bireysel ve toplumsal faaliyetlerini

kapsamaktadır. Bu bakımdan dünya görüşü insanın ekonomik ve siyasi ilişkileri ile birlikte dini, ahlaki ve sosyal yaşantısına kadar her şeyi kuşatabilmektedir (Tokat, 2006, s. 42).

Dünya görüşü, sistematik ve düzenli bir düşünce sistemi kurarak kişinin resme daha geniş açıdan bakmasını sağlar. İnsanın, hangi durumda olduğunu ve olması gerektiğini belirleyerek onun değer ve davranışlarını belirler (Tokat, 2006, s. 42). Bu sebeple dünya görüşü, *“evreni ve yaşamı hem ne olduğu hem de ne olması gerektiği konusunda tasvir etmenin bir yolu”* olarak tanımlanmaktadır. Bir dünya görüşü gerçek veya prensip olarak neyin var olup neyin olmadığı, hangi nesne veya tecrübelerin iyi veya kötü olduğu, hangi nesne, fiil ve ilişkilerin istenip istenmediği ile ilgili olasılıkları ve tanımlayıcı ibareleri içeren inançlar serisidir (Koltko-Rivera, 2000, s. 25).

Dünya görüşü, insan tercih durumuyla karşı karşıya kaldığı soruları cevaplandırarak belirsizlikleri yok eder ve akılla kavranamayacak hadiseleri açıklama olanağı sunar. *“Neden bir şeyler var da yok değil?”* sorusu dünya görüşünün cevaplamak istediği temel sorudur. Ardından *“Varlık nedir? Kaynağı ve tabiatı nedir?”*, *“Alemin bir amacı var mıdır? Eğer varsa bu kimin amacıdır?”*, *“İnsan nedir? İnsanın alemdeki konumu nedir? İnsanın kökeni, kader ve amacı nedir? Niçin vardır?”*, *“İnsanın kendisi ve dış dünya hakkındaki inançlarının kaynağı ve temeli nedir?”*, *“Değer dediğimiz şey nedir? İyi ve kötü nedir?”*, *“Tarihin anlamı nedir? İnsan nereye gidiyor?”* gibi soruları yanıtlama iddiasındadır. Böylelikle dünya görüşü, kişisel bir temel oluşturur ve hayatı kabul edilmiş kesinlikler üzerine bina eder. Bu da insanın hayat ile kozmik düzen arasında bir ilişki kurmasını sağlar ve kişi de güven duygusu meydana getirir (Tokat, 2006, s. 46-48).

Kierkegaard’a (1971) göre dünya görüşü, insana neyi yapması gerektiğini bildirmesi sebebiyle insan varlığının vazgeçilmez unsurudur. Ona göre neyi bilmenin değil neyi yapmanın gerekli olduğu önemlidir. Dünya görüşü de kişinin ne yapması gerektiğini bilmesine yardımcı olur. Nitekim her davranışın ardında bir düşünce ve idrak bulunmaktadır. Bu, insanın bütün hayatını ona göre düzenlediği ve hatta onun için canını feda ettiği bir anlayıştır. Bu sebeple dünya görüşü tabii ve zaruridir (akt. Tokat, 2006, s. 43). Benzer şekilde Smart (1983) da her insanın mutlaka bir dünya görüşüne

sahip olduğunu ifade etmektedir. Bu dünya görüşü, yaşamımıza temel oluşturur ve insanın nasıl yaşayacağına dair tasarımları içerir (akt. Tokat, 2006, s. 54).

O halde denilebilir ki dünya görüşü; insanın mevcut olanı tanımasını, değerlendirmesini ve edindiği bu bilgileri kullanarak herhangi bir davranışta bulunmasını sağlaması sebebiyle insanı yönlendiren bir özelliğe sahiptir (Öner, 1999, s. 253). Bu sebeple de varlığı zorunludur. Ancak günümüz insanına baktığımızda çoğunun bir dünya görüşüne sahip olmadan karışık ve anlamsız bir hayat sürdüğü görülmektedir. Herkesin kim olduğuna veya hayatın anlamına dair sorular sormasını beklemek olanaksızdır. Ancak bu soruları sormayan insanların bulunduğu toplumlarda genel olarak bu sorulara verilen yanıtlara göre şekillenen bir hayat tarzının mevcut olduğu görülmektedir. Bu noktada meseleyi birey bazında değerlendirmek yerine, bireylerin içinde yaşadığı toplumların kaçınılmaz olarak bir dünya görüşüne sahip olduğu ve bireylerin de bu dünya görüşüne göre yaşadığı şeklinde yorumlamak daha isabetli olacaktır. Bu durum “baskın dünya görüşü” kavramıyla açıklanmaktadır (Tokat, 2006, s. 55).

2.1.3. İnanç Gelişimi Teorisi

İnanç gelişimi teorisi, 20. yüzyılın son çeyreğinde James W. Fowler tarafından geliştirilmiştir. Bu teori, insanın hayat döngüsünde yer alan dini ve manevi değerler ile davranışların gelişimindeki evrimsel süreci kavramayı hedefleyen disiplinler arası bir yaklaşımdır (Ulu, 2016, s. 140). Batı Avrupa ile Amerika’da din eğitimi, din psikolojisi ve dini danışmanlık gibi alanlarda ilgi görmüştür (Mehmedoğlu, ve Aygün, 2006, s. 118).

İnanç gelişimi teorisi, 1970 ve 1980’lerde insanın kafasında tanrı veya aşkın bir varlığı canlandırma biçimini ve bu aşkın varlığın ilksel inançlar, değerler, kişinin özel hayatı ve diğer bireylerle olan münasebetlerindeki anlamlara olan etkisini anlamak üzere bir plan olarak sunulmuştur (Fowler & Dell, 2006, s. 34; akt. Ulu, 2016, s. 140). Bu sebeple Fowler; 1981 yılındaki ilk çalışmalarında, bu teoriyi Hıristiyan düşüncesi ve psikolojideki gelişim kuramları çerçevesinde izah etmeye çalışmıştır (Fowler, 2001, s. 159).

Fowler, inanç gelişimi teorisini farklı alanlardaki teori ve yaklaşımları bir araya getirerek formüle etmiştir:

1. J. Piaget tarafından geliştirilen zekâ gelişimi
2. L. Kohlberg tarafından geliştirilen ahlaki gelişim
3. Erikson'un geliştirdiği psiko-sosyal gelişim
4. H.R. Niebuhr ve P. Tillich tarafından vurgulanmış olan inançta dinamizm fikri
5. W.C. Smith tarafından ortaya koyulan inanç (faith) ve iman (belief) arasındaki ayrım fikri
6. R.L. Selman tarafından geliştirilen sosyal perspektife sahip olma biçimi
7. R. Kegan'ın öne sürdüğü benliğin sosyal gelişimi (Ok, 2005, s. 115).

Fowler, insan gelişimi hakkında yapılan farklı kuramları ve yaklaşımları birleştirerek altı aşama ve yedi boyuttan meydana gelen çok yönlü bir kuram geliştirmiştir. Böylelikle, bireyin gelişiminin değişik yönlerini hesaba katarak oluşturduğu teori ile daha önce yapılan çalışmalara yeni bir boyut kazandırmıştır (Acar, 2014, s. 6).

Bu eklektik teorinin temeli, yapısal gelişimsel geleneğe dayanmaktadır. O, bu geleneğe “anlam- yapma”, “oluşturucu-bilme” ya da “varolma” şeklindeki anlamlara sahip olan inancın yapı olarak gelişimlerini incelemek için katılmıştır (Ok, 2005, s. 115). İnanç gelişimi teorisi, yaşamı anlamlı ve yönlendirici kılan “inanç ve iman” konuları üzerine yoğunlaşır. Bu bakımdan “anlam yapma” sürecinden başlamıştır. Bireyin anlamlandırmada yaşamış olduğu geçişler, “aşamalar” olarak tanımlanmıştır. Bu amaçla insanların hayat hikayelerden elde ettiği öykü yapıları kullanılmıştır. Böylelikle inançları geliştiren ve derin bir anlayış kazanma olanağı sağlayan geniş ve zengin bir bilgi kaynağı elde edilmiştir (Fowler, Streib & Keller, 2004, s. 11; akt, Acar, 2014, s. 7).

2.1.3.1. Fowler'a Göre İnanç

İnanç gelişimi teorisini anlamak için öncelikle Fowler'ın inanç kavramına nasıl baktığını incelemeyiz. Fowler'ın inanç anlayışının şekillenmesinde ünlü teologlardan P. Tillich, R. Niebuhr ve W. C. Smith'in önemli etkisi bulunmaktadır (Ulu, 2013, s.

159). Fowler, özellikle inancın dinamik olduğuna dair düşüncesini P. Tillich ve R. Niebuhr'den almıştır. Nitekim Niebuhr ve Tillich, inancı bizi alakadar kılan sonul konularda, insan davranışının, vefa ve sadakatle ilişkili değerlerinin etkin bir biçimi olarak değerlendirmektedirler (Fowler, 1974; akt. Mehmedoğlu ve Aygün, 2006, s. 123).

W. C. Smith ise Tillich ve Niebuhr'da örtülü olarak bulunan din, inanç (faith) ve iman (belief) kavramlarının birbirinden net bir şekilde ayrılması fikri ile Fowler'ı etkilemiştir (Mehmedoğlu ve Aygün, 2006, s. 124). Smith (1979), inanç ile iman arasında ayırım yapmış ve inancı "temel bir insani özellik" olarak ifade etmiştir. Ona göre inanç, insanın kendisi, diğerleri ve evrene karşı tutumu ya da bütüncül yanıtıdır. Aynı şekilde Fowler, Smith tarafından yapılan bu ayırımı onaylamaktadır (akt. Mehmedoğlu, 2013, s. 31). Fowler (1995), inanç (faith) ile iman (belief) aynı şey olmadığını ifade etmektedir. İnanç, insanın aşkın olanla ilişki arayışında iman ve dine göre daha temel bir kategoridir. Dini uygulamalar, inancın biçim ve içeriklerinin çeşitliliğine rağmen her yerde fark edilebilir şekilde benzerdir. Her dini gelenek, inanç konusunda aynı fenomenden bahseder. İnanç, her birinde aşkın değer ve güç ile nihai ilgi ilkesine uygun şekilde kalbin huzur bulması ve iradenin hizalanmasını belirtir. Bu bakımdan inanç daha geneldir ve insan yaşamında evrensel bir nitelik arz eder (s. 14).

Fowler (1984, s. 50), inancı tüm insanlara yönelik evrensel bir olgu olarak görmektedir. Nitekim inancın evrensel olmasını gerekli kılan bazı ortak özellikler vardır. Örneğin, ölümün bütün insanlığı ilgilendiren bir olgu olması, belirsiz ve riskli durumlarda seçimde bulunmak, bilinen ve bilinmeyen koşullarda yaşamak, karşılık vermek ve tepkide bulunmak bunların arasında yer almaktadır. Bu koşullarda bireyler, diğer insanlar ve insan topluluklarıyla güven ve bağlılık ilişkisi vasıtasıyla benliklerini geliştirmeye çalışırlar (akt. Ok, 2007, s. 68).

Niebuhr ve Tillich'in de belirttiği gibi inanç, evrensel bir insani yönelimdir. Yani dinle irtibatlı ya da dinsiz olmadan önce diğer bir ifadeyle Katolik, Protestan, Musevi veya Müslüman olmadan önce hepimiz inanç meselesiyle uğraşmaktayız. İster ateist ister agnostik olsun her insan yaşantılarını nasıl bir araya getirebileceği ve hayatı neyin yaşamaya değer kılacağı ile ilgilenmektedir. Dahası insanlar, kendilerini seven bir şeyi

sevmeyi, kendilerine değer veren bir şeye değer vermeyi, varlığını sürdürme gücüne sahip bir şeye saygı duymayı isterler (Fowler, 1995, s. 5).

Fowler, aslında inancı temel insani bir nitelik olarak tanımlamış ve inancın sadece dindar insanlara özgü olarak kullanılamayacağını ifade etmiştir (Ulu, 2013, s. 160). O, inancı “*insanların kendilerini, diğer insanları ve daha geniş evreni var olmanın nihai şartlarıyla hem bağlantılı hem de onlar tarafından etkilenir biçimde, gelişmiş ve gelişmekte olarak deneyimleme (bilme, değer verme ve kendini adama) biçimleri*” (Fowler, 1995) olarak tanımlamıştır.

Fowler’a göre inanç meseleleri genellikle din aracılığıyla açıklanmasına rağmen (Fowler, 1984, s. 51; akt. Ok, 2007, s. 71); içerik ve bağlam olarak her zaman dinsel değildir (Fowler, 1995, s. 4). Genel bir insan evrensel olan inanç, dini kapsar ancak din ile aynı şey değildir. Birey, dini olmayan bir inanca sahip olabilir. Örneğin komünizm veya bazı fundamentalistlerin “seküler hümanizm” olarak isimlendirdikleri şey inanç sayılabilir. Kümülatif bir gelenek olan din, geçmişteki insanların inanç ifadelerinden oluşur. Din, kutsal yazıları ve teolojii, ahlaki kuralları ve ibadetleri, mimariyi, müziği ve sanatı, öğreti ve vaaz etme şekillerini kapsayabilir. Bu anlamda din, şimdiki ve gelecekteki insanların inancını şekillendirecek biçimler ve kalıplar sunar (Fowler, 1991, s. 31).

Fowler’ın yaptığı inanç tanımları genellikle inancın belli özelliklerini belirtecek şekilde parçacıdır. Bunun muhtemel sebeplerinde birincisi, inancın tanımlanması zor bir kavram olması; ikincisi ise Fowler’ın inanç tanımında değişiklikler yapmasıdır. Dykstra (1986, s.49), Fowler’ın yaptığı inanç tanımlarında yer alan temel özellikleri şöyle özetlemiştir:

- a. İnanç, bir insan aktivesidir. (İnsanların zihinsel olarak sahip oldukları bir şey değil, insanların kendisiyle ilişki halinde olduğu bilme ve var olma biçimidir)
- b. İnanç, ilişkiler yoluyla gerçekleşen bir aktivedir.
- c. Bu ilişkilerin en önemli tarafı güven ve bağlılıktır.
- d. İnanç, bazı nesnelere gerektirir. İnsan inanırken, bir şeye güvenir ve bağlanır.

e. İnançta güvenilen ve bağlanılan şeyler sadece birey ve gruplar değildir. Aynı zamanda bağlanılan birey ve grupların bağlantılı olduğu “aşkın güç ve değer merkezleri”dir.

f. Bu güven ve bağlılık ilişkisi sayesinde insanların (maddi ve aşkın) dünyası şekillenir, anlamlandırma yapmaları sağlanır ve kişilikleri oluşur.

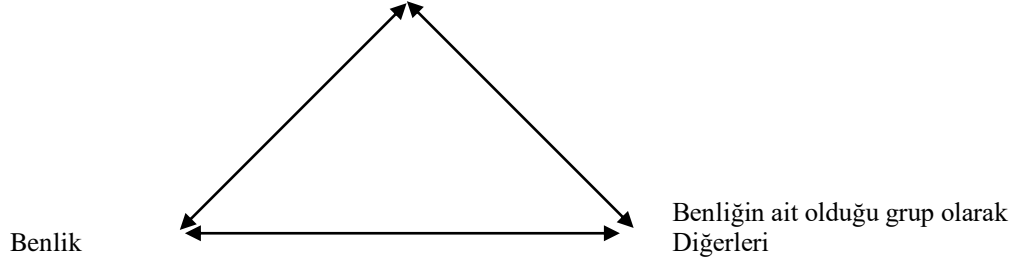
g. Dünyayı şekillendirme, anlamlandırma veya “yapıcı bilme” faaliyeti; inancı tanımlayan temel fiillerdir (akt. Ok, 2007, s. 63).

Burada belirtilen özellikleri kısaca açıklayabiliriz. Öncelikle belirtmek gerekir ki inanç, her zaman ilişkiseldir. Yani inançta her zaman “diğeri” bulunur. Örneğin, “Ben ...’e güveniyorum, bağlıyım.” şeklinde ifade edilir (Fowler, 1995, s. 16). Nitekim bir inanca sahip olmak biriyle ya da bir şeyle bağlantılı olmak anlamına gelir. Bu noktada kişi diğeri kalbini verir, ilgi gösterir, ümit bağlar (Fowler & Keen, 1978, s. 18; akt. Ok, 2007, s. 63).

İnanç, bir güven ve bağlanma faaliyetidir. Bu güven ve bağlanma için en az ikinci bir unsur gereklidir. Çünkü güvenmek geçişli bir fiildir. Bu sebeple güvenilecek bir unsurun olması gerekir. Fowler’a (1992) göre bu güven ve bağlılığın nesnesi toplum ile topluma bağlanmayı ve güveni temin eden ortak değerler merkezidir. Birey, ancak bir toplum vasıtasıyla bu ortak değerler zemininde birlik içinde hisseder. Diğerleriyle gerçekleşen bu güven ve bağlılık, bireyleri “aşkınlaştıran”, birbirleri ile irtibatı sağlayan kendi “değer merkezleri”ne, “güç imgeleri”ne ve “hikayelere” olan ortak bağlılıklarınca onaylanır (akt. Ok, 2007, s. 64).

İnançta birbiriyle etkileşim halinde olan üç boyut bulunmaktadır. Bunlar: a) benlik, b) benliğin mensup olduğu toplum, c) benliğin ve toplumun ortak olarak paylaştığı en üst düzeyde kabul edilen değer ve güç merkezleridir. Fowler, inancın etkileşimsel yönünü bir üçgen üzerinden şu şekilde göstermektedir:

Paylaşılan değer ve güç merkezleri (Fowler, 1981)
En yüksek değer merkezleri (Fowler, 1986)
Aşkın varlık (Smith, 2003)

Şekil 2.1. İnanç Etkileşim Üçgeni

Kaynak: Ok, 2007, s. 65

Şekilde de görüldüğü üzere üçgenin her bir köşesinde yer alan unsurlar ok işaretlerinin gösterdiği gibi birbirleriyle karşılıklı etkileşim içindedir. Burada birey hem topluma hem de aracılık eden değerlere karşı bağlılık gösterir. Ve yahut kendisinin de kabul ettiği değerleri paylaşması sebebiyle topluluğa karşı bağlılık geliştirir. Bu üçlü etkileşim bireylerde inancın başlangıcından veya uyanışından (doğumdan önce veya hemen sonra) başlayarak ömür boyu devam eder (Fowler, 2001; akt. Ok, 2007, s. 65-66).

Burada aracılık yapan ve paylaşılan değerler, diğerlerinden oluşan grubun “hikaye”sini ve onun tanınan veya tanınmayan biçimlendirici mitler koleksiyonunu içermektedir. Hem benlik hem de diğerleri bu merkeze ve merkezlere güven ve bağlılık yatırımında bulunurlar (kalplerini ona bağlarlar). Bir ailenin her bir üyesi, muhtemelen farklı değer ve güç merkezleriyle aile dışı inanç üçlülerine katılır. Çünkü aile de dahil olmak üzere tüm insan ilişkileri dinamiktir (Fowler, 1995, s. 17).

2.1.3.2. İnanç Gelişimi Teorisinin Tarihsel Gelişimi

1940 senesinde ABD’de doğmuş olan Fowler’ın, inanç anlayışının şekillenmesinde ilk yıllarındaki yaşantısı etkili olmuştur. Papaz olan babasının vaazlarını dinlemesi, üniversitede Eski ve Yeni Ahit dersleri alması, Duke’de Metodist Öğrenci Merkezi ile kurduğu irtibat, 60’lı yılların sonlarında hayat deneyimlerini paylaşmak için farklı din ve mezheplere bağlı bir grup ile haftada bir toplanması ve burada kazandığı tecrübe

ve gözlemler Fowler'ın teorisini meydana getirmesinde oldukça etkili olmuştur (Fowler, 2004, s. 406)

İnanç gelişimi teorisinin tarihi, Fowler'ın H. R. Niebuhr hakkında yapmış olduğu doktora çalışmasına dayanmaktadır. Fowler, aynı yıllarda Erikson'un çalışmalarını da takip etmektedir. Daha sonra Niebuhr'un ileri sürdüğü evrensel dinamik inanç düşüncesi ile Erikson'un ortaya attığı psiko-sosyal benlik kavramı arasında ilişki kurmuş ve bundan iyi bir netice elde edildiğini gözlemlemiştir. Fowler, Erikson sayesinde *benlik, ruh, ideoloji, gelişimsel zorluklar ve toplum* kavramlarını inanç gelişimi teorisinde birlikte kullanmıştır. Fowler'ın teorisindeki inanç aşamaları, Erikson'un aşamalarından farklılık göstermekle birlikte onun, gelişimi zamanlara ayırma fikri ile her aşama ve geçişte bulunan psiko-sosyal krizler hakkında yaptığı açıklamalar inanç gelişiminin esaslarını oluşturmuştur. Buna ek olarak onun, her aşamanın güçlü yönleri (ümit, irade, amaç, vs.) hakkındaki fikirleri, inanç gelişimi teorisi için yararlı görülmüştür (Fowler, 2001, s. 158- 168; akt. Ok, 2007, s. 74).

Ardından Harward Üniversitesi'nin İlahiyat bölümüne geçen Fowler, bir süre sonra L. Kohlberg, R. Selman, R. Kegan gibi gelişimciler ile tanışmıştır. L. Kohlberg'in çalışmalarını okuma imkânı bulan Fowler, böylelikle J. Piaget'in düşünceleri ile de tanışmıştır. Daha sonra Fowler, Kohlberg ve Piaget'in ahlaki ve bilişsel akıl yürütme tarzlarındaki aşama değişimlerinin *yapısal-gelişimsel* açıklamalarını kendi çalışmasında kullanmıştır. 1972'de Harward'da Erikson, Piaget ve Kohlberg hakkında yaptığı çalışmaların sonunda inanç ve *kimlik gelişimi ve dinamiği* konusunda dersler vermeye başlamıştır. Bu esnada öğrencileriyle görüşmeler yapmış ve bu görüşmelerin sonucunda inancın yedi boyutunu belirlemiştir. Daha sonra aşamaları da belirleyerek bu düşüncelerini bir *El Kitabı*'na dönüştürmüştür. Böylelikle *biliş, gelişim ve yapı* hakkındaki fikirlerini bir araya toplamıştır (Fowler, 2001, s. 160-161; akt. Ok, 2007, s. 74-75). Daha sonraki yıllarda benliğin bütünsel bir şekilde gelişimini tasvir eden Kegan'ın (1982) kişilik psikolojisini de kuramına eklemiştir (Fowler, Nipkow & Schweitzer, 1992, s. 2: akt. Ok, 2007, s. 75). İnanç gelişimi konusunda çalışmalarına 70'li yılların sonunda başlamış; inanç gelişimi modelini ise 1981 yılında *Stages of Faith: The Psychology of Human Development and The Quest for Meaning* (İnanç Aşamaları: İnsan Gelişimi Psikolojisi ve Anlam Arayışı) adlı çalışmasında yayımlamıştır (Mehmedoğlu ve Aygün, 2006, s. 119).

2.1.3.3. İnanç Gelişiminin Unsurları

Yapı: “Bir kişinin algıladığı çevresine uyguladığı bir aksiyon ve işlev olarak bulunan gözlemlenebilir düşünce biçimi” (Smith, 2003, s. 21; akt. Ok, 2005, s.6) olarak tanımlanabilir. Yapılar, insanların *içerikte* bulunan değişimler içinde göreceli olarak değişiklik göstermeyen örneklerin meydana gelişini önceden görmesine yardımcı olur (Fowler, Moseley & Jarvis, 1992, s. 30; akt. Ok, 2005, s. 116).

Fowler, yapı kavramını insanların yaşantılarını nihai bir mana etrafında dizayn etmelerinde, belirgin olan uyum ve düzen için bir metafor olarak kullanmaktadır (Moseley, Jarvis & Fowler, 1993, s. 4; Ok, 2007, s. 80).

İçerik: Çoğunlukla bir değer dünyasının varsayımlarını veya dogmalarını ifade eder. İnançın içeriğini; bireyin nihai değer merkezi olarak kabul ettiklerini anlatmak için sarf ettiği ibare, zihnindeki imge (imaj), sembol, kıssalar (anlatı) veya metaforların (istiare) bütünü oluşturmaktadır (Ok, 2007, s. 81).

Yapı ile içerik arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Bir kişinin inanç gelişiminin yarısını, inancın altında yer alan yapılandırıcı zihinsel operasyonlar oluşturmaktadır. Diğer yarısını ise kişilerin yorumlama, tutum, zihin ve hareket tarzlarında etkili, varoluşsal ve şekillendirici tesirler bırakan semboller, anlatılar, uygulamalar ve cemaatler yani inancın içeriği oluşturur (Fowler, 2001, s. 169; akt. Ok, 2007, s. 81).

Aşama: “Belirli bir zamanda bir kişinin düşünce sürecini oluşturan işlevsel yapıların birbiriyle entegre olmuş bir kümesidir” (Smith, 2003, s. 20; akt. Ok, 2007, s. 82). Entegre olmuş bir bütün olarak aşama, yapılar arasındaki iç bağlantılar tarafından oluşturulan organize olmuş dinamik bir yapı arz eder (Fowler, 1986, s. 31; akt. Ok, 2005, s. 116).

Aşama kavramı, yapı ile bağlantılıdır. İnanca dair yapılar, her aşamada dini veya felsefi sistemlere ait semboller, inançlar, ritüeller ve mitler tarafından biçimlendirilir ve bilişsel fonksiyonları örgütleyerek belli bir forma dönüştürülür (Mehmedoğlu ve Aygün, s. 126). Bu sebeple “*bireyin tutum ve davranışlarında belirli bir zaman sürecinde gözlemlenen, aşağı yukarı aynı şekilde devam eden modelimsi görüntü*”

aşama; “*bu modelimsi görüntüyü oluşturan aynı özellikteki her bir bileşen*” ise yapı olarak nitelendirilmektedir (Ok, 2007, s. 80).

Fowler’a göre inanç gelişimi altı temel aşamadan meydana gelmektedir. Her bir aşama, kendisinden önceki aşamaya göre daha karışık, yetkin ve kâmindir. Aşamalar sıra değiştirmeden, ardı ardınca gelir ve hiyerarşiktir. Birey, bir aşamayı yaşamadan bir sonrakine geçiş yapamaz (Fowler, 2001, akt. Ok, 2007, s. 83). Bir aşamadan diğerine geçişte, biyolojik olgunlaşma, biyolojik ve duygusal gelişme, psikososyal tecrübe, dinsel ve kültürel unsurlar etkili olmaktadır. Bir aşamadan diğerine geçiş, koşulsuz veya kendi kendine olmaz (Fowler, 1986, s. 169; akt. Kayıklık, 2005, s. 141). Bu geçiş, uzun sürebilir veya sancılı olabilir ve hatta kişi başarısız da olabilir. Her aşamanın kendine has büyüme zamanı vardır. Belirli bir aşamada bulunan kişi, hemen bir sonraki aşamaya geçmeye çalışmak yerine o aşamanın yeterliklerini birbirleriyle bütünleştirmelidir (Ok, 2007, s. 83).

Gelişim: İnanç gelişimi kişinin “*aşkın bir merkez veya değer merkezleriyle ilişkisini şekillendirdiği bir aşamalar dizini*” şeklinde tanımlanmaktadır (Moseley ve diğerleri, 1993, s. 3).

Aşama kavramı, içinde gelişimi de barındırmaktadır. İnsanların inançları, hayatları boyunca aşamalar haline gelişir. Her gelişen aşama, inanç aksiyonunda yeni kabiliyetler grubunu ortaya çıkarır. Bu kabiliyetler, öncekilere eklemeler yapar ve onlara yeni bir bağlam tayin eder. Ancak inanç, bireyin yaşına göre gelişim göstermez. Hayatın ilk dönemlerinde, inanç aşama gelişimi ile yaş arasındaki ilişkiden bir düzeyde bahsedilebilmekle birlikte genel olarak bir ilişkiye rastlanmamıştır (Ok, 2007, s. 85).

Boyut: Fowler (1976, s.186), inanç gelişiminde “*inancın altında yatan yapılarıdaki pencereler ya da aralıklar*” şeklinde adlandırdığı yedi boyut bulunduğunu belirtmektedir (akt. Ulu, 2013, s. 162). Fowler, boyutları tespit ederken Piaget’den *mantıksal düşünme*, Selman’dan *sosyal görünge edinme*, Kohlberg’den *ahlaki düşünme gelişimini* almış ve daha sonra kendisi bunlara diğer 4 boyutu (*sosyal grubun sınırları, otorite merkezi, dünya görüşü ahengi veya kozmolojik ahenk ve sembolün işlevi*) eklemiştir. Böylelikle inanç aşamalarının oluşması veya aşamalarda ilerleme

gösterme birkaç yapısal boyutta meydana gelecek gelişmeye bağlı olmaktadır (Ok, 2007, s. 86).

İnanç aşamaları, “*kendi içerisinde ve ayrıca diğer altı aşama ile entegre olan*” yedi boyuttan meydana gelmektedir (Ulu, 2013, s. 117). Bu yedi boyut şu şekilde açıklanabilir (Moseley ve diğerleri, 1993; akt. Ok, 2007, s. 86-87):

Mantık biçimi, bireyin nesnel dünya hakkında düşünme tarzının modellerini gösterir. *Sosyal görünge edinme biçimi*, bireyin kendisini, diğerlerini ve aralarındaki bağlantıyı kurgulama şeklini tasvir eder.

Ahlaki yargılama biçimi, bireyin ahlak hakkında nasıl düşündüğü ile ilgilidir.

Sosyal farkındalık biçimi, bireyin belli bir grupta olan sınırlarını çizme biçimini gösteren yapılardır.

Otorite merkezi, bireyin otoritesini nasıl seçtiği ve onunla nasıl bir ilişki kurduğu ile ilgilidir.

Dünyayı ahenkli görme biçimi, kişinin nihai çevresi ile birlikte kendi dünyasını kurgulama biçimini ifade eder.

Sembole yüklenen işlevsellik, bireyin sembolleri algılama ve ilişkilendirme biçimini ifade etmektedir.

2.1.3.4. İnanç Gelişimi Teorisinin Aşamaları ve Özellikleri

Fowler (1991, s. 34), tarafından yaşları 4 ile 84 arasında değişen Protestan, Katolik ve Yahudi örneklem üzerinde mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Bu mülakatların yazılı hale getirilmiş metinlerinin analiz edilmesiyle iman gelişim sürecini gösteren yedi aşama belirlenmiştir. Bu aşamalar şu şekildedir:

Aşama 0- Temel/İlksel İnanç: Bebeklik döneminde başlayan inanç biçimi ilksel inanç olarak tanımlanmaktadır. Bu inanç, kişinin ebeveynleriyle ve diğerleriyle olan ilişkisi sonucunda şekillenen dil öncesi eğilimdir. Bu dönem, bebeğin gelişimi sırasında oluşan ayrılıklardan meydana gelen kaygı ile başa çıkabilme ve dengeleme olanağı vermektedir. En eski inanç, ekstrem kaygı deneyimleri ya da benlik kaybı endişesi olmadan ayrılıklardan geçmemizi sağlamaktadır (Fowler, 1991, s. 34). Aslında bu dönem, aşama olarak kabul edilmemektedir. Çünkü diğer basamaklar için yapılan

deneysel doğrulamanın bu basamağa uygulanması uygun değildir (Ulu, 2016, s.141). Ancak yine de bu evre, daha sonra şekillenecek olan imanın temelini oluşturması bakımından önem arz etmektedir (Fowler, 1991, s. 34).

Temel inanç evresi, ebeveyn ve çevreyle ilişkiler bağlamında gelişen güven duygusuyla ilişkilidir (Kayıklık, 2005, s. 142). Bu güvenin oluşmasında bebek ile ebeveyni arasındaki bağ, ilişki ve güvene dayalı karşılıklı alıp vermeler çok önemlidir. Erikson'un belirttiği gibi, yaşama ve diğer insanlara karşı "temel güven veya güvensizlik" bu aşamada oluşturulmaktadır. İlk temel bakıcısı (genelde anne) uzaklaştığında döneceğine güvenen ve onunla bağımlı bir ilişki kuran bebekte, *en üst güç* ve erdem gibi özelliklerin oluşması kolaylaşır. Bu ilk kişiler sertlik, şefkat ve sevgi karışımını simgeler ve 4-5 yaşlarında neredeyse bir şüurluluk seviyesinde oluşan Tanrı imgesinde ön plana çıkarlar (Fowler, 1984, s. 53; akt. Ok, 2007, s. 89).

Aşama 1- Sezgisel/Yansıtıcı İnanç: Bu tip inanç, ilk çocuklukta dil edinimiyle ortaya çıkar. Burada, hikâyeler, jestler ve sembollerle uyarılan ancak henüz mantıksal düşünceyle kontrol edilmeyen hayal gücü, uzun ömürlü inanç imgeleri meydana getirmek için algı ve duygularla bütünleşir. Bu aşama yaşamın ikinci yılında ahlaki duyguların ve standartların uyanmasına karşılık gelmektedir. Ayrıca tabuların ve kutsalın farkındalığına, çocuğun biçimlenmiş benliğindeki utanç ve sıkılma ile özerklik ve irade dengesi için mücadele etmesine de karşılık gelir (Fowler, 1991, s. 34).

Bu aşamada, çocuk özellikle ebeveynlerinde görmüş olduğu inanç örneklerinden, ruh hallerinden, davranışlarından ve hikayelerden etkilenir ve bunları taklit eder. Bu dönemde hayal gücü oldukça üretkendir. Daha sonra daha istikrarlı ve tepkisel değer verme ve düşünmeyi düzenlenmek zorunda kalacak olan uzun ömürlü imgeler ve duygular üretilir. İlk öz farkındalık duygusunu yaşayan çocuk benmerkezcidir. Bu dönemde tabuların, ölüm ve cinsiyetin ilk farkındalıklarına rastlanır. Bu aşamanın kapasitesi veya gücü; hayal gücünün doğuşu ve çocuğun nihai koşullara yönelik sezgisel anlayışlarını dışa vuran hikayelerde olduğu gibi deneyim dünyasını güçlü imajlarla birleştirme ve kavrama yeteneğinde bulunmaktadır (Fowler, 1995, s. 133-134).

Aşama 2- Öyküsel/Lafzi İnanç: Bu inancın ortaya çıkışı ilkököl ve sonrasındaki yıllara denk gelmektedir. Bu evrede somut işlemsel düşünce; dünyayı nedensellik, yer ve zaman sayısal kategorileriyle düşünmeye yardımcı olacak şekilde ortaya çıkar. Bu durum gerçeğin hayalden ayırt edilebileceği anlamına gelir. Bu dönemde birey, başkalarının bakış açısından bakabilir, hayatı ve hikayelerdeki anlamları anlayabilir (Fowler, 1991, s. 35). Kişinin kendi topluluğuna ait olan hikayeleri, inançları ve ritüelleri üstlenmeye başladığı aşamadır. Ahlakî kurallar gibi inançlar da literal yorumlarla içselleştirilir. Semboller, anlam olarak tek boyutlu ve literal olarak kabul edilmiştir (Fowler, 1995, s. 149).

Öyküsel-Lafzi aşamada, çocuk ya da birey duygularını, tutumlarını ve içsel rehberlik süreçlerini diğerk bir ifadeyle içselliğini inşa edememiştir. Yani 10 yaşındaki bir çocuk henüz kendi duygularına sahip değildir. Aynı şekilde tanrıyı da kişisel terimlerle algılayamazlar ya da tanrıya içsel duygular ve kişilerarası hassasiyetler atfedemezler. Tanrı genellikle kural koyucu veya ebeveyn olarak görülür. O; iyilikleri ödüllendirir, kötülükleri ise cezalandırır (Fowler ve Dell, 2006, s. 38, akt. Ulu, 2016, s. 144).

Bu aşamanın öne çıkan kapasite veya gücü, hikayelerin yükselişi ve deneyime ahenk verme ve bulma yolu olarak hikâye, drama ve mitin ortaya çıkışıdır (Fowler, 1995, s. 149).

Aşama 3- Yapay/Geleneksel İnanç: Bu aşama karakteristik olarak ilk ergenlik döneminde şekillenmeye başlar. Formal işlemsel düşüncenin oluşması, bireyin dünyayı ifadelendirmek için soyut fikirlere ve mefhumlara güvenmesini sağlar. Birey artık önceki deneyimleri üzerinde düşünebilir ve bunları anlam ve model açısından irdeleyebilir. Ayrıca, kişinin kişisel kimliği, mesleği ve şahsi ilişkileri ile ilgili kaygılar önemli hale gelir (Fowler, 1991, s. 37).

Bu dönemde kişi kendi hikayesiyle diğerklerinki arasında ilişki kurmaya başlar. Önemli kişilerin veya akranların fikirleri özümşenip kişiselleştirilebilir (Mehmetoğlu ve Aygün, 2006, s. 128). Fowler'a (1995) göre bu aşamadaki bireylerin sahip olduğu inanç ve değerler, tutarlı bir şekilde bir araya gelerek ideoloji halini alır. Ancak birey daha bunları incelemek amacıyla somutlaştırmamıştır ve bunları edindiğinden habersizdir. Bu sebeple bu düzeyde 'yapay' kavramı ile kişinin birleştirilmiş bir kimlik

içerisinde hayatın farklı unsurlarını birlikte resmetmeye çalışması kastedilmektedir. ‘Geleneksel’ kavramı ile de bir grup saygın kişiden doğan ve genellikle düşünülmeden kabul edilen inanç ve değerler kastedilmektedir (s. 173).

Aşama 4- Bireysel/Düşünsel İnanç: Bu aşama en uygun şekilde genç yetişkinlikte şekillenir. Ancak birçok yetişkinin bunu inşa edemediği ve önemli bir kısmında ise otuzlu veya kırklı yaşların ortasında ortaya çıktığı bilinmektedir (Fowler, 1995, s. 182). Bu aşamaya ulaşmak için benlikte iki önemli faaliyetin gerçekleşmesi gerekir. Birincisi, daha önce oluşturulan değer ve inançlar sorgulanarak yeniden inşa edilmelidir. Bu inançlar artık düşünülmemiş, incelenmemiş, eleştiriye tabi tutulmadan tasdik edilmekten çok bilinçli olarak kabul edilmiş ve eleştirel olarak desteklenmiş bağlılıklar anlamına gelmektedir. Bu süreç aynı zamanda inanç geleneklerinde mitolojilerden arınmayı da içermektedir. İkincisi ise, bir önceki evrenin aksine bütün rol ve ilişkilere sahip olan ve yönlendiren aynı zamanda hiçbiri ile özdeş olmayan bir ‘ben’ inşa etmektir. Bu kişinin tercih ve sorumluluklarının farkına vararak kendi hayatını üstlenmesi anlamına gelir (Fowler, 1991, s. 38).

Aşama 5- Birleştirici İnanç: Bu aşama, doğrulara farklı perspektiflerden yaklaşılabileceği ve inancın bu çoklu perspektifleri dengeleme ve sabit tutma görevi olduğunu tasdik eden bir bireyin karakteridir. Bu aşamada çelişkilerden başlanarak yaşamdaki kutup ve zıtlıkların kucaklanması gerekmektedir (Fowler, 1991; akt. Ulu, 2016, s. 150). Burada kişinin geçmişini tekrardan ele alıp yeniden işlemesi gerekmektedir (Fowler, 1995, s. 197).

Genellikle orta yaş ve sonrasında ortaya çıktığı görülür. Bu aşama, hayatlarımızdaki zıtlıkların veya kutupların benimsenmesini ve bütünleştirilmesini içerir. Bu aşamada kişi, kendine ve öteki geleneklere ait sembol, hikâye, metafor ve mitleri yeniden değerlendirir ve yapılandırır. Geleneklere eleştirel gözle bakar ve bunların anlamlarını kavramsal anlayışlara dönüştürür. Böylelikle sembollerin aracı olduğu gerçeğine varılarak onlarla derin bir ilişkiye özlem duyulur. Bu derin ilişki içinde aslında kendisini sembollerin yönlendirdiğinin farkına varır (Fowler, 1991, s. 40).

Aşama 6- Evrenselleştirici İnanç: Bu evrede kişiler, paradoks ve kutuplukların ötesinde varlığın ve Tanrı’nın gücüyle birlik temelinde köklenirler. Bu kişiler,

kendilerini zulüm ve şiddeti yenmeye adanlar. Sevgi ve adalet topluluğunun gerçekleşeceğine dair etkin bir beklenti içinde yaşarlar. Öyküsel-Lafzi aşamada basit perspektif edinmenin ortaya çıkmasıyla başlayan, benlikten uzaklaşma sürecinin tamamlanmasını ifade etmektedir. Bu kişilerin, Tanrı'nın bakış açısıyla özdeşleştiklerini söyleyebiliriz. Benlikten ziyade, Tanrı'nın bakış açısıyla görmeye ve değer vermeye başlarlar. İlahi bir varlığın ve sevginin bünyesine yapılan bu katılım kişinin değerini yeniden değerlendirmesine ilgi, sevgi ve adalet kapasitesini evrenselleştirmesine yol açar (Fowler, 1991, s. 41).

Bu aşamaya ulaşan kişiler, tipik olarak olağan normallik kriterlerini sarsan özellikler gösterirler. Kendilerini korumaya yönelik umursamazlıkları, aşkın ahlaki ve dini gerçekliğe yönelik duyuların canlılığı onlara söz ve davranışlarında olağanüstü ve çoğu zaman tahmin edilemez bir nitelik kazandırır. Evrenselleştirici merhamete olan bağlılıkları, bizim dar görüşlü adalet algılarımızı rahatsız edebilir. Hayatta kalma, güvenlik ve önem takıntısını aşarak *iyilik, takva* ve *sağduyunun* bilinen standartlarını tehdit ederler (Fowler, 1995, s. 200). Bu sebeple biz o kişileri hem özgürleştiren hem de tehdit edici kimseler olarak tanırız. Bu özelliklerinden dolayı çoğu doğal bir ölümle ölmezler (Fowler, 1991, s. 41). Fowler (1995), çok az kişinin bu evreye ulaşabileceğini ifade eder (s. 200). Bu aşamaya ulaşan kişiler arasında Gandi, Martin Luther King ve Calcutta'lı Mother Teresa'yı sayar (s. 201).

2.1.3.5. İnanç Gelişimi Teorisine Yöneltilen Eleştiriler

İnanç gelişimi kuramı, çıkışından itibaren pek çok eleştiri almıştır. Bu eleştirilerin başında kuramın teolojik merkezli olması gelmektedir. Fowler, kuram için teolojik terminolojiyi kullanmış ve ağırlıklı olarak Hristiyan teolojisinden örnekler vermiştir. Fowler'ın sürekli olarak kullandığı teolojik kavramlardan bazıları şunlardır: 1) İnançın ahitsel (covenantal) yapısı, 2) Hristiyanlığın sürekli devam eden bir dönüşüm veya "metanoia" süreci olması 3) Yönlendirici "radikal monoteizm" kavramı 4) "Tanrı'nın Krallığı" metaforu (Ok, 2007, s. 111).

Fowler, ayrıca teolojik bir kavram olan "Kayra" (rahmet) düşüncesini teorisi ile ilişkilendirmiştir. Ona göre, inanç gelişimi teorisi, "tabiat"a verilmiş olan kayranın biçimlerini anlamamıza yardımcı olmaktadır (Fowler, 1995, s. 302). Bu durum bir dizi

teolojik düşünceyi kabul etmeyi gerektirmektedir. Dolayısıyla sosyal bilimin ilkeleriyle çelişmektedir (Ok, 2007, s. 112). Yine Fowler'ın "*Tanrı'nın bizi inanç konusunda gizil güç sahibi yaptığını iddia ediyorum. Yani başından beri bizler, inanç kapasiteleri ve ihtiyacı ile geliştik*" (Fowler, 1992, s. 22) şeklindeki ifadesinin din merkezli olduğu görülmektedir. Aynı zamanda Fowler, bu ifadeye Tanrı'nın varlığı hakkında varsayımda bulunmaktadır. Bu ve benzeri ifadelerde olduğu gibi Fowler'ın teoloji ve psikoloji geleneklerine ait ifadeleri birbirinden ayırmayarak iç içe kullanması kabul görmemiştir (Ok, 2007, s. 112).

Jardine ve Viljoen (1992, s. 84), Fowler'ın kuramında inancın teolojik yönlerini dikkate almadığı için eleştirmişlerdir. Örneğin, "Kayra" Hristiyan teolojisinde kişinin tanrıyla olan ilişkisini besler. Bunun sonucunda oluşan yaratıcı enerji (sevgi); benliği, diğerini ve dünyayı değiştirmeye gücü yeten bir kuvvet verir. Eğer kişi genetik unsurlar sebebiyle alt seviyede bir inanç statüsüne takılırsa o halde Kayra unsurunun bir etkisi kalmayacaktır. Teologlar, böyle bir anlayışı kabul etmezler. Çünkü bu, tanrının gücünü sınırlandırmak anlamına gelir.

Ayrıca Jardine ve Viljoen (1995) Fowler'ın kuramının, kurama katkı sağlayanların kişiliklerinden ciddi ölçüde etkilendiğini ve Fowler tarafından bunun dikkate alınmadığını (s. 75); Fowler'ın özellikle soyut düşünceyi üstün kabul eden belli bir araştırma örneklemini tercih ettiğini (s. 80-82); Piaget'nin yapısal gelişimsel yaklaşımına aşırı şekilde önem vererek kişilik teorilerini hesaba katmadığını (s. 85) eleştirmişlerdir.

İnanç gelişimi kuramı, cinsiyet farklılığı yönünden de eleştirilmiştir. Bazı çalışmalarda kadınların, erkeklerden daha alt aşamalarda olduğu görülmüştür. Bu durum kuramın erkeklerin lehine olacak şekilde cinsiyet konusunda önyargılı olduğu izlenimi vermiştir. Kurama bu noktada eleştiri yapanlardan biri Parks'tır. Parks'a göre 4. aşama içerisinde iki ayrı aşama bulunmaktadır. Bu iki aşama "araştıran bağlılık" ve "test edilmiş bağlılık" olarak adlandırılmaktadır. Birinci aşamada, kişi bağlanmada tereddüt, keşfetmeye yönelmişlik ve bölünmüşlük hisseder. Birincinin sebep olduğu ikinci aşamada ise birey daha fazla ben farkındalığı ile seçtiği bağlılığı yaşamına dahil eder. Bu sebeple bu dönem, kadınlarda geçiş olarak değil, 3. aşamanın ötesinde bir aşama olarak görülmelidir. Benzer şekilde Leary de 3. ve 4. aşama

arasında *ilişki* ve *bağlılık* ile ilgili iki yarım dönem olduğunu söylemiştir (Slee, 1996, s. 90; akt. Ok, 2007, s. 114).

Fowler'a önemli eleştirilerden biri Streib tarafından yapılmıştır. Streib (2001), inanç gelişimi teorisinde vurgulamanın bilişsel gelişime yapıldığını ancak dinin oluşumu ve gelişimi için önemli olan içerik, deneyim ve işlev boyutlarının ihmal edildiğini (bu sebeple de indirgemeci olduğu) belirtmektedir (s. 144). Ayrıca Streib (2001), Fowler'ın yapıları içerikten daha fazla önem vermesini ve aşamaların “değişmez, sıralı ve hiyerarşik” (Fowler, 1996) olduğu fikrini eleştirir. İnançta gelişim fikrini reddetmemekle birlikte Fowler'ın aşama kuramı yerine kişiler arası ilişkilerin ve psikodinamiklerin dini gelişimin hem göstergesi hem de destekleyicisi olduğu varsayımına dayanan dinsel stiller (religious styles) modelini önermektedir (s. 146). Bu modele göre inanç dikey aşamalar yerine yatay/tipolojik olarak sınıflandırılmaktadır. Birey, farklı yaşlarda zorunlu olarak farklı inanç stiline sahip olmamakla birlikte aynı anda farklı aşamaların özelliklerini sergileyebilir. Ayrıca kişi, geçmişte sahip olduğu bir aşamanın özelliğine ileride (gerekli bir durumda) yeniden başvurabilir. Buradan hareketle Streib (2001), yapısal olarak bütünlüğü ifade eden “aşama” (stage) kavramı yerine “tarz” veya “şema” kavramlarını ortaya atmıştır.

2.1.3.6. İnanç Gelişimi Kuramı'nın Yerelleştirilmesi

Türkiye'de ise Fowler'ın (1995) geliştirdiği inanç gelişimi kuramı, Ok (2012) tarafından kuramsal olarak gözden geçirilerek yeni bir model olarak sunulmuştur. Daha sonra bu modeldeki her şemanın gelişim çizgileri esas kabul edilerek Türkiye'de 91 kişi ile yapılan nitel araştırmalar çerçevesinde inanç gelişimi ölçeği geliştirilmiştir. Burada esas alınan modelde Fowler'ın kuramına kültürel-yerel bağlam göz önünde bulundurularak yapılan eleştiriler sonucunda inanç aşamaları ve şemaları ile şemaların gelişim çizgileri ortaya koyulmuştur.

İnanç aşamaları, Fowler'ın modeli esas alınarak ek aşamalarla birlikte Mitsel-Literal İnanç, Yapay-Konvansiyonel İnanç, Yoğun İnanç, Gerilimli İnanç, Bireysel-Düşünsel İnanç ve Birleştirici İnanç olarak ortaya koyulmuştur. Daha sonra aşamaların içerisinde birden çok inanç şeması olduğundan bahsedilmiştir (Örneğin, Mitsel-Literal İnanç aşaması içinde Kesin İnanç şemasının yer alması gibi). İnançta gelişim,

Fowler'ın tek gelişim çizgisi fikrinden ayrı şekilde ele alınmıştır. İnanç aşamalarının tek, şemaların ise birden çok olabileceği belirtilmiştir. (Ok, 2012, s.121). Ayrıca gelişim temel aşamalar düzeyinde sıra sektirmeden birbirini takip etmektedir ancak şemalar düzeyinde artarda olma özelliği söz konusu değildir (Ok, 2012, s. 127).

İnanç gelişim çizgisi, aşama ve içerik olarak iki temel boyuttan oluşmaktadır. Aşama boyutu Mitsel-Literal inançtan Birleştirici inanca doğru; içerik boyutu ise konvansiyonel (dini) olandan konvansiyonel olmayana (seküler) doğru ilerlemektedir. Yeterli araştırma yapılmadığı için soru işareti olan şemalar için hipotetik bir isim verilerek araştırma yapılması gerektiği belirtilmiştir. Konvansiyonel inanç, bir inancın içeriğinin toplumun geneli tarafından aynı şekilde benimsenmesini ifade etmektedir. Ülkemizdeki bir Müslüman'ın inancı gibi azınlık olarak yaşayan kişinin inancı da konvansiyonel olarak kabul edilmektedir (Ok, 2012, s. 128). Ok (2012, s. 129-134) tarafından belirlenen inanç gelişimi aşamaları ve şemaları şu şekilde açıklanabilir.

Mitsel-Literal İnanç: Bu kişiler, ağırlıklı olarak somut düşünmektedirler. “Biz ve diğerleri” şeklinde ötekileştirici olabilirler. Empati becerileri düşüktür. Kişilerarası ilişkiler karşılıklılık ilkesine dayanır. Metin veya sembolleri literal olarak yorumlarlar. Ayrıca bu aşamadaki bireylerin fundamentalizm (kendi inancını en doğru kabul etme) ve partikülarist (inancı tekelinde bulundurarak dışlayıcı olma) eğilimlere sahip olduğu söylenebilir. Kesin inanç, Mitsel-Literal İnancı şema düzeyinde ölçmek üzere kullanılmaktadır.

Yapay-Konvansiyonel İnanç: Bu aşamada yer alan bireylerde taklidi düşünce söz konusudur. Eleştirel düşünce gelişmemiştir. Basmakalıp düşünülür. Soyut düşünme ve empati sınırlıdır. Sembollerin eleştirel analizini kabul etmez. İnancı rasyonel olarak gözden geçirilmemiş ve sorgulanmamıştır. Bu aşama, İslami literatürde taklidi iman olarak ifade edilir. Bu aşamanın öne çıkan şeması Konvansiyonel Dindarlıktır. Seküler bir ortamda büyüyen kişinin konvansiyonel inanç noktasında sahip olduğu inanç şemasının ise araştırılmaya ihtiyacı vardır.

Yoğun İnanç: Bu aşama, Fowler'ın teorisinde bulunmamaktadır. Yapay-Geleneksel İnanç'a benzemekle birlikte ondan farklı özelliklere sahiptir. Bu aşamadaki birey, geleneksel inanca sahip olmakla birlikte inancı sadece taklitten oluşmamaktadır.

İnanç, bilişsel olarak farkındalığa sahip bir hale getirilmiştir. Yoğun inanç aşamasının içeriğinin konvansiyonel olması Yapay-Konvansiyonel İnanıcı; bilinç, farkındalık ve rasyonellik özelliklerine sahip olması ise Bireysel-Düşünsel İnanıcı hatırlatmaktadır. Bu inancın Halk Mistisizmi ve Şuurlu Dindarlık olarak iki şeması olduğu düşünülmektedir.

Gerilimli İnanç: Bu inanç aşaması, Fowler'ın teorisinde bir aşama olarak ele alınmamıştır. Genellikle ergenlik sonunda ve 30'lu yaşların başında yaşanmaktadır. Geçici bir durumu ifade etmektedir. Bu durumdaki kişiler geleneksel inançlarının orijinalliği konusunda sorgulama içinde olabilirler ya da şüphe yaşayabilirler. Diğer inançları incelemeye istekli olabilirler. Fowler ve Streib tarafından aşama veya şema olarak ele alınmayan bu inanç aşaması, kısa bir durum olmaması ve sonraki aşamalar arasında belirgin bir yere sahip olması sebebiyle ayrı değerlendirilmiştir. Gerilimli inancın şemaları Arayış, Bilişsel Stres, Yaşam Krizi ve Ateizm/İnanç Kaybı olarak belirlenmiştir. Gerilimli inancı, çoğunlukla bir dönüşüm takip etmektedir. Dönüşüm, bazen köklü olarak yaşanmayabilir. Bazen ise içerik ve yapı bakımından köklü bir dönüşüm yaşanabilir. İnançta yaşanan gerilimden sonra ilerleme cesareti gösteremeyen bireyler tekrardan Yapay-Konvansiyonel İnanç aşamasına geri dönebilir.

Bireysel-Düşünsel İnanç: Bu inanç aşamasındaki bireyler, soyut düşünürler. Rasyonel olarak savunduğu bir yapı mevcuttur. Mitsel düşünceyi rasyonel şekilde açıklamaya çalışabilir. Tek taraflı olarak düşünebilir ve indirgemeci olabilirler. Çoğulculuk (plüralizm) görülebilir. Farklı görüşleri kendi düşüncesini koruma amacıyla dile getirir. Olayları iyi veya kötü olarak ikiye ayırma eğilimine sahiptirler. Bireysel-Seküler İnanç, Bireysel-Dini İnanç ve Dönüşümlü/Reaksiyonel İnanç bu aşamanın başlıca şemalarını oluşturmaktadır.

Birleştirici inanç: Bu inanca sahip kişiler, diğer inançlara eşit mesafede yaklaşır. Çok boyutlu olarak düşünürler. Sembölü tek yönlü olarak anlamlandırmazlar. Tarihsel süreç yönelimlidirler. Sembölü yorumlarken tarihsel süreci hesaba katarlar. Doğrunun göreceli olduğunu ve bakış açısına göre değişebileceğini kabul ederler. Çoğulculuk (plüralizm) üzerinde dururlar. Bu aşamanın üç temel şeması bulunmaktadır: Esnek inanç, Arayış, Elit Mistisizmi. Esnek inanç şemasında bulunan kişiler, geleneksel

dindar olabileceği gibi seküler çevreden de gelmiş olabilir. *Arayış*, varoluşsal sorunlarla yüzleşmeyi, şüpheyi olumlu kabul etmeyi ve değişime açıklık boyutlarını içermektedir. Bu inanca sahip kişiler, var olmanın anlamı, ölüm ve Tanrı gibi varoluşsal konularda okuma, sorgulama, araştırma gibi birtakım arayışlar gerçekleştirirler. Şüphe ve sorgulamalardan rahatsız olmaz aksine onları değerli görürler.

2.2. Kişilik

2.2.1. Kişilik Kavramının Tanımlanması

Kişilik (personality) kelimesi, Roma döneminde “*tiyatrosu oyuncularının rollerine uygun olarak kullandıkları maske*” manasında olan Latince *persona* kökünden gelir (Güney, 2018, s. 184). Maskeler oyuncular tarafından “*belli bir kişiliği temsil etmek ve onun yansıyan özelliklerini ortaya koymak*” amacıyla kullanılmaktaydı (Aytaç, 2009, s. 153). Bu maskelerin kullanım amacı kişilik kavramıyla benzerlik göstermektedir. Birey çevresiyle iletişim kurarken duygu, düşünce, tutum ve davranışlarında birtakım biçimlendirmeler yaparak kendisini istediği ya da istenilen şekilde göstermeye çalışır (Köknel, 2005, s. 21). Yani bir anlamda hepimiz çevremizle ilişkimizde yüzümüzde birer maske taşımaktayız (Tutar, 2018, s. 290). Bu sebeple *persona* “*insanın çevresiyle olan ilişkisinde takındığı tavır, gösterdiği davranış diğer bir deyişle kullanmış olduğu maske*” (Köknel, 2005, s. 21) olarak tanımlanmaktadır.

Psikoloji literatürüne bakıldığında kişilik kavramı ile ilgili pek çok tanım yapıldığı görülmektedir. Ancak psikologların ortak olarak belirledikleri bir kişilik tanımı yoktur. (Cüceloğlu, 2017, s. 404). Bunun sebebi kişilik kavramının psikolojide kapsamı en geniş kavramlardan biri olmasıdır (Tatlılıoğlu, 2014, s. 942). Ayrıca kişilik sayısız etken ve değişik katmanlardan oluşan bir yapıdır. Bu durum kişiliği tanımlamayı zorlaştırmaktadır (Köknel, 2005, s. 80). En genel anlamıyla kişilik “*bireyin yaşama biçimi*” (Dubrin, 1994) olarak ifade edilmektedir. Bu yaşam biçimi içerisinde birçok özellik, bilinen ya da bilinmeyen pek çok boyut barındırmaktadır. Yetenek, zekâ, eğitim, inanç, arkadaşlık ilişkileri, gelenek, ahlak, kültür bu özelliklere örnek olarak verilebilir (Aytaç, 2009, s. 155).

Kişilik; bireyin bütün ilgilerini, tutumlarını, yeteneklerini, konuşma tarzını, dış görünüşünü ve çevreye uyum biçimini kuşatmaktadır (Akto, 2011, s. 191). Dolayısıyla bireye ait olan her özellik bize onun kişiliği hakkında bilgi verir. Kişilik kavramının genel çerçevesinin çok geniş olması sebebiyle her psikolog kişilik kavramına kendi perspektifinden bakarak kuramına uygun farklı tanımlamalar yapmıştır (Karacoşkun, 2015, s. 194). Allport, yaptığı araştırmalar sonucunda birbirinden farklı yaklaşık elli kişilik tanımı olduğunu ortaya koymuştur (Güney, 2018, s. 187). Allport'un belirlediği bu tanımlar Getzell tarafından üç ana gruba ayrılmıştır (akt. Baymur, 2017, s. 187):

Kişiliğin Davranışsal Tanımları: Bu kategoride insanın ölçülebilen ve incelenebilen davranışları ve alışkanlıkları göz önünde bulundurularak yapılan kişilik tanımları yer almaktadır. Davranışçı psikologlar tarafından yapılan bu tanımlar, kişiliği bireyin kendine has ve çoğu zaman gözlenebilen davranış ve alışkanlıkların bütünü olarak tanımlar.

Sosyal Bir Uyarıcı Olarak Kişilik: Bazıları kişilik kavramını toplumsal yönden inceleyerek tanımlamışlardır. Bu tanımlarda kişilik insanın başkaları üzerinde yaptığı etki ve izlenimler açısından ele alınarak tanımlanmıştır. Bu açıdan kişilik bireyin toplumda edindiği roller ve bu rollerin diğer insanlar üstünde oluşturduğu etkilerin bütünüdür.

Derinlik Psikolojisi Açısından Yapılan Tanımlar: Derinlik psikologlarına göre kişilik, insanın gözlenebilen ve ölçülebilen tüm özellikleridir ve bir takım iç unsurlardan oluşmaktadır. Allport'un yaptığı tanım bu kategoride yer almaktadır.

Allport (1961, s. 28), kişiliği "*bireyin kendine özgü düşünce ve davranışını belirleyen psikofiziksel sistemlerinin dinamik örgütlenmesi*" olarak tanımlamıştır. Tanımda geçen *dinamik örgütlenme* ifadesiyle kişiliğin çeşitli bileşenleri arasındaki ilişki vurgulanmaktadır. Kişiliğin bu örgütlenmiş olan yapısı durağan değildir, değişime uğrayabilir. Kişiliğin yapısında bulunan belirleyici yönelimler uygun uyarıcılar ile ikaz edildiğinde bireyin esas doğasını gösteren davranışlar meydana gelmektedir. Ayrıca Allport yaptığı kişilik tanımında *psikofiziksel* ifadesi ile kişiliğin hem psikolojik hem fiziksel bileşenlerden oluştuğuna dikkat çekmektedir. Bu sebeple

kişiliği incelerken hem ruhsal hem bedensel bileşenler dikkate alınmalıdır (İnanç ve Yerlikaya, 2012, s. 248).

Cüceloğlu (2017), kişiliği oluşturan bileşenler arasındaki entegrasyonu *yapılaşmış* (structured) kelimesiyle ifade etmektedir. Bu kavram ile kişiliğin çeşitli bileşenlerden meydana gelen yapı olduğu ve bu yapının her biriminin birbiriyle ilişkili bir örüntü (pattern) meydana getirdiğini ifade etmektedir. Örneğin, bir kişi ‘merhametli, uysal, çalışkan, yardımsever’ olarak tarif edildiğinde kişilik özelliklerinin birbiriyle tutarlı bir örüntü geliştirdiğini söyleyebiliriz. Ancak bu kişiyi ‘iyi kalpli, huysuz, tembel, saygılı, asabi” olarak tanımladığımızda kişiliği oluşturan özelliklerin örüntüsünü görmek mümkün değildir (s. 405).

Kişilik için yapılan tanımlara bakıldığında kişiliğin insanı diğerlerinde ayırt eden, biricik kılan yönüne dikkat çekildiği görülmektedir. Morgan’a (2011) göre kişilik insanın özel (characteristic) ve ayırt edici (distinctive) tutumlarını kapsamaktadır. Kişilik, insanın genellikle yaptığı ya da en tipik davranışları göstermesi bakımından özel, bireyi diğerlerinden ayırması bakımından ise ayırt edicidir. Psikologlar farklı kişilik tanımları yapsalar da aslında yapılan her tanım bu iki unsuru içermektedir (s. 286).

Kişilik kavramı, “*bir insanı nesnel (objektif) ve öznel (sübjektif) yanlarıyla diğerlerinden farklı kılan duygu, düşünce, tutum ve davranış özelliklerinin tümü*” (Köknel, 2015, s. 19) olarak tanımlanmaktadır. Bu yönüyle kişilik “*bireyi diğerlerinden farklı kılan belirli durumlar karşısında duygusal ve davranışsal tepki gösterebilme yetileri, düşünme tarzları, baş etme biçimleri ve savunma düzenekleri*” (Sayar ve Dinç, 2017, s. 95) olarak tanımlanabilir. Güney (2018, s. 187) ise kişiliği “*insanın konuşma, düşünme, hissetme olaylara ve insanlara bakış şekilleriyle, doğuştan getirdiği ve sonradan kazandığı, onu diğer insanlardan ayıran özelliklerin tümünün oluşturduğu bir bütün*” olarak tanımlanmıştır. Bu tanıma göre kişiliği oluşturan ayırıcı davranışlar doğuştan getirilen davranışlarla birlikte sonradan kazanılan davranışları da içermektedir. Diğer bir ifadeyle kişilik bireye ilişkin kalıtsal ve çevresel etmenlerden oluşmaktadır (Aytaç, 2009, s. 157).

Burger (2016, s. 23), kişiliği “*bireyin kendisinden kaynaklanan tutarlı davranış kalıpları ve kişilik içi süreçler*” olarak tanımlar. Bakıldığında bu tanımın iki kısımdan meydana geldiği görülmektedir. Birinci kısım tutarlı davranış kalıpları ile ilgilidir. Tutarlılık, kişinin davranışının aynı durumlarda zaman içinde fazla değişmediğini ifade etmektedir (Cüceloğlu, 2017, s. 405). Örneğin bugün merhametli bir insanın yarın da merhametli olması beklenir. Çünkü kişilikten bahsediyorsak insanların davranışlarında bir tutarlılık bekleriz (Burger, 2016, s. 23). Ancak kişiliği oluşturan davranış kalıplarının zaman içinde çok fazla değişmediğini söylesek de birey, yeni duygu, düşünce ve davranış kalıpları geliştirerek kişiliğinde bazı farklılıklar meydana getirebilir. Örneğin insanlarla rahat bir şekilde konuşmakta zorlanan kişi, görevi gereği insanlarla diyalog kurmak zorunda kalırsa bir müddet sonra, daha girişken olacaktır. Bu nedenle de bireyin kişiliğinin bir kısmı zamanla değişim gösterebilir (Aytaç, 2009, s. 158).

Burger (2016), yaptığı kişilik tanımının ikinci kısmında *kişilik içi süreçlerden* bahsetmektedir. Buna göre kişilik içi süreçler, davranışlarımızı ve hislerimizi etkileyen, içimizdeki tüm duygusal, güdüsel ve bilişsel süreçleri kapsamaktadır. Bahsedilen süreçlerden bir kısmı ortak olarak tüm insanlarda bulunmaktadır. Örneğin, hepimiz bir tehdit karşısında duyduğumuz kaygı gibi durumların üstesinden gelmek için aynı yeteneklere sahibiz. Bunun birlikte bu süreçleri kullanma şeklimiz ve bireysel farklılıklarla olan etkileşim kişiliğimizi belirlemede etkili olmaktadır (s. 23).

2.2.2. Kişilik ile İlgili Kavramlar

Günlük konuşmalarda kişilik sözcüğü yerine mizaç, huy, karakter, benlik gibi kavramların eş anlamlı olarak kullanıldığı görülmektedir. Kişilik ile ilgili kavramlar şu şekilde incelenebilir:

Karakter: Kişilik ile eş anlamlı olarak kullanılan kavramlardan biridir. Karakter, “*kişiye özgü davranışların bütünü olup, insanın bedensel, duygusal ve zihinsel etkinliğine (faaliyet) çevrenin verdiği değerdir*” (Köknel, 2005, s. 20). Buna göre kişinin karakteri bireysel özellikleriyle birlikte yaşadığı çevrenin değerlerinden oluşmaktadır. Bireyin karakterli olmasındaki en mühim etken, ahlaki ve toplumsal

kaidelerdir. Bu kaidelere göre davrananlar karakterli, davranmayanlar ise karakersiz olarak isimlendirilmektedir.

Genellikle toplumda karakter denilince iyi, güzel, doğru, olumlu davranışlar anlaşılmaktadır. Bu sebeple huylu güzel, ahlaklı ve sözünde duran kişiler karakterli; huysuz, ahlaksız ve yalancı kişiler ise karakersizdir. Ancak doğru ve yanlış, güzel ve çirkin, iyi ve kötü kavramları görecelidir. Dolayısıyla karakterli ya da karakersiz olmak da görecelidir ve zamana, gruba, topluma, ülkeye göre değişiklik gösterebilir (Köknel, 2005, s. 20-21).

Karakterin oluşumunda iki aşama bulunmaktadır. Birinci basamakta; toplumda iyi kabul edilen davranış sonunda görülen beğenilme, takdir edilme ve ödüllendirilme kişileri harekete geçirmektedir. İkinci basamak ise insanların karşılaştıkları herhangi bir durumda karakterlerinden taviz vermemelerini ifade eder. Bu basamakta her çeşit maddi çıkardan önce ahlaki ideal gelmektedir. Çocukluk dönemi karakter gelişiminde başlangıçta beğenilme, ödül ve ceza önemlidir. Daha sonra ahlak ve karakter ideallerini ve değerlerini benimsemeye başlar. Bu bakımdan birinci karakter basamağı ikinci karakter basamağına temel oluşturmaktadır. Bazı insanlar ise birinci karakter basamağı seviyesinde kalabilir. Bu kimselerin karakteristik davranışları beğenilme, ödül ve ceza endekslidir (Güney, 2018, s. 194-195).

Mizaç: Kişiliğin belirli bir yönünü oluşturmaktadır. Günlük hayatta kişiye ait olan kısıtlı ve sınırlı duygusal özelliklerin, nicelik ve nitelik olarak değişmesini ifade etmektedir (Köknel, 2004, s.19). Mizaç, kalımsal yolla kazanılan sinir sisteminin niteliği ve iç salgı bezlerinin faaliyeti gibi özelliklerden oluşmaktadır. Çabuk kızmak, neşelenmek, öfkelenmek, soğukkanlı olmak mizaç özelliklerindedir (Güney, 2018, s. 196-197).

Hipokrat, M.Ö. 4. yüzyılda beden kimyasının mizacı önemli ölçüde etkilediğini öne sürmüştür. Bedende en fazla bulunan sıvıya göre insan mizacını dört kısma ayırmıştır (Baymur, 2017, s. 272-273):

Hafif kanlı (sanguine): Bu mizaca sahip olan kimselerin bedeninde kan egemendir. Bunlar neşeli ve canlıdır. İlgileri kolay bir şekilde değişiklik gösterebilir.

Ağırkanlı (phlegmatic): Bu kişiler dinlenme ve uyumadan hoşlanırlar. Hareketleri yavaştır. Zor duygulanırlar. Bu kimselerin vücutlarında balgam sıvısı egemendir.

Sevdalı (melankolik): Yoğun düşüncelere sahip ve ataktırlar. Duygusaldırlar. Bu kişilerin bedenlerinde kara safra sıvısı ağır basar.

Asabi (choleric): Bu mizaca sahip kişiler, ateşli ve serttir. Çabuk sinirlenirler. Bu kişilerin bedeninde sarı safra egemendir.

Böylelikle farklı mizaçların, belli sıvıların oran olarak kişide fazla bulunması ile oluştuğu düşünölmüştür. Bu görüşün günümüzde bilimsel olarak bir değeri yoktur. Ancak iç salgı bezlerinden salgılanan hormonların mizaç üzerinde etkisi büyüktür (Baymur, 2017, s. 273). İnsanlarda bulunan bezlerin büyüklükleri ve etkinliklerindeki farklılık sebebiyle farklı duygusal özellikler ortaya çıkmaktadır. Nitekim bilimsel olarak depresyon, huzursuzluk, ani duygulanma, neşeli olma gibi hallerde hormonların etkili olduğu da kanıtlanmıştır (Güney, 2018, s. 197).

Yetenek: Bireyin belli ilişkileri kavrama, analiz etme, çözümlenme, sonuçlandırma gibi zihinsel özellikler ile bazı fenomenleri gerçekleştirebileceği bedensel özelliklerin bütününe yetenek denir. Bu bakımdan yetenekler, bedensel ve zihinsel olarak iki bölüme ayrılabilir. Yürümek, koşmak, görmek, renk ve ses tonlarını ayırt etmek gibi özellikler bedensel yeteneklerdir. Bunlar doğuştan getirilmektedir ve zamanla geliştirilmektedir. Zihinsel yetenek ise sayısal merak, teknik kavrayış, hafıza kabiliyeti, soyut düşünme, ilişki kurma, karşılaştırma gibi yetenekleri kapsamaktadır. Bunların içerisinde doğuştan getirilenler olduğu gibi yaş, cinsiyet ve bazı bireysel özelliklere göre geliştirilenler de vardır (Güney, 2018, s. 198-199).

Yetenekler çoğu zaman kişilikten ayrı düşünölmesine rağmen aslında kişiliğin bir parçasıdır. Örneğin, zeki olmak bir kişilik özelliğidir. Yetenek, kişiliğin bir parçası olmakla birlikte kişiliğin şekillenmesinde de mühim bir unsurdur. Üstün bir zekaya sahip olan bireyin çatışma durumlarına daha hızlı ve daha mükemmel uyum sağlaması buna örnek olarak verilebilir. Aynı zamanda yetenekler bireyin tanınması açısından kişiliği etkiler. Birey, zeki veya yetenekli olmasından dolayı çevresi tarafından dikkate alınır ve takdir edilir. Bu durum kişilerde özgüven ve saygınlık kazandıracak yeterliliklerin geliştirilmesine sebep olur. Bu bakımdan yeteneklerin güdülenmeyi de sağladığı söylenebilir (Morgan, 2011, s. 294).

Benlik: Kişilik ile yakından ilişkili olan bir diğer kavramlardan biridir. Benlik, “bir kimsenin çeşitli kişilik özelliklerinin kendinde bulunuş derecesi hakkındaki değerlendirmelerinin bütünü” (Meyvacıoğlu, 1983, s. 1) olarak tanımlanabilir. Benlik, bireyin kendi kişiliğine dair kanaatleri ve kendisine dair yargı şeklini ifade etmektedir. Benlik, “ben neyim?”, “ne yapabilirim?”, “yeteneklerim nelerdir?”, “hangi değer yargılarına sahibim?”, “ne yapmalı veya ne yapmamalıyım?” şeklindeki sorulara müspet ya da menfi cevaplar verir. Bu sebeple benliğini tanıyan bireyin kendisini tanıması da kolaylaşır (Şimşek, Çelik ve Akgemci, 2019, s. 101).

Benlik ile kişilik birbirine çok yakın olmakla beraber benlikte kişilikten başka nitelikler bulunmaktadır. Birey, mizaç ve karakter gibi niteliklerinin bazıları veya bütünü hakkında bilgi sahibi olamayabilir. Kişiliğinin dışarıdan görünen ve başkalarınca değerlendirilen taraflarını göremez. Bu sebeple benlik de kişilik kadar açıklanması zor ve kompleks bir kavramdır. Benliğin kavranması için bireyin kendisine sorduğu sorulara içtenlikle yanıt vermesi gerekmektedir (Köknel, 2005, s. 64).

2.2.3. Kişiliğin Gelişimini Etkileyen Faktörler

Bireylerin kendilerine özgü özelliklerini yansıtan kişiliğin oluşumunu pek çok faktör etkilemektedir. Kişiliğe etki eden faktörler şu şekilde sıralanabilir:

Kalıtım: Kalıtımsal faktörler, kişiliğin oluşumunda önemli rol oynar. Kalıtımsal özelliklerin aktarımı babaya ait spermilerin annenin yumurtası ile döllenmesi ile başlar. Anne ve babadan gelen kromozomların birleşimi ile zigot oluşur. Anne ve babadan gelen bu kromozomlar fetüsün gelişimi ve sahip olacağı biyolojik özelliklerin belirlenmesinde etkili olmaktadır (Tutar, 2018, s. 297). Bireyin saç, göz ve cilt rengi, kemiklerinin uzunluğu gibi fiziksel özellikleri, cinsiyeti, sinir ve sindirim sistemi özellikleri, öğrenme biçimleri, çevreden gelen uyaranlara tepkileri, zorluklara dayanma güçleri kalıtımsal olarak belirlenmektedir. Bu özellikler sebebiyle de insanlar farklı kişilik özelliklerine sahip olmaktadır (Güney, 2018, s. 189-190).

Kültür: Kişilik, yalnızca kalıtsal unsurlar tarafından belirlenmez. Kişilik, kalıtsal ve çevresel etmenlerin birleşimi ile şekillenmektedir. Birey, belli kalıtsal özellikler ile dünyaya gelir. Bu özellikler sosyal ve kültürel çevre ile etkileşim gösterdikçe kişilik de gelişim gösterir (Köknel, 2005, s. 26). Yemek, giyiniş ve yetiştirilme biçimi kültürün bir işlevidir. Bu işlevler, kültürel sistemle beraber gelişir. Bireyler bu fonksiyonlar ile yeni tutumlar öğrenerek kişiliklerini meydana getirirler (Güney, 2018, s. 190).

Kişilik oluşumunda, kültürel çevreden etkilenme aslında bir öğrenme sürecidir. Birey, toplumsal hayatta sürekli olarak diğerleriyle temas halindedir. Bu etkileşim sonucunda kültüre ilişkin pek çok özellik öğrenir ve bu özelliklere göre davranış geliştirir. Her toplum, yeni nesillerini sahip olduğu gelenek ve görenekler doğrultusunda yetiştirir. Diğer bir deyişle, kültür toplumsal yaşama hazır hale getirilme sürecinde çocuğa nelerin öğretileceğini belirler (Güney, 2018, s. 190).

Aile: Kişiliğin oluşumuna etki eden en önemli çevresel faktörlerden biri de ailedir. Aile, kişilerin ilk yüz yüze geldiği sosyal topluluk olduğu için kişinin sosyal değerleri ilk öğrendiği yerdir. Bu bakımdan anne-baba, sosyalleşmenin ilk temsilidir. Çocuklar sosyal değerleri ve bazı davranış kalıplarını anne-babasını taklit ederek öğrenirler. Örneğin çocuk, ailede kişilik özelliklerini, kültürel ve ahlaki standartları taklit yoluyla öğrenir (Zel, 2011, s. 14).

Çocuğun ilk öğretmeni genellikle anne-babasıdır. Anne-baba çocuğun istenen davranışını pekiştirerek istenmeyen davranışını ise cezalandırarak bazı alışkanlık, amaç ve değerlerin tespit edilmesinde yol gösterir. Çocuk, ağladığında ebeveyninin istediği şeyi yapmasına müsaade ettiğini öğrenebilir. Başka bir çocuk ise ağlama yerine hasta numarası yapmayı, istediğini elde etmek için bir yöntem olarak kullanabilir. Bu yöntemlerin aile dışındaki ilişkilerde de kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca çocuklar, cinsiyete göre ilgi ve davranış geliştirmeyi de ailede öğrenir. Erkekler, sert ve saldırgan oyun oynadıklarında, duygusal davranmadıklarında ve daha çok mekanik konularla ilgilendiklerinde anne-babaları tarafından ödüllendirilir. Kız çocukları ise itaatkâr ve tatlı olduklarında ödüllendirilirler. Ebeveynler bu eğitimi bilerek veya farkında olmadan verebilir (Morgan, 2011, s. 297).

Ailedeki ilişki tarzı da kişiliğin oluşumuna etki etmektedir. Ebeveynler arasındaki ilişki karşılıklı olarak sevgi ve saygıya dayanıyorsa çocuklar da sevgi ve saygı çerçevesinde davranış geliştirirler. Yapılan araştırmalarda anne-babası otoriter olan çocukların sosyal hayatlarında daha sert davranışlar sergilediği görülmüştür. Ebeveynin çocuğun her isteğini yaptığı durumlarda ise kişilik istenen düzeyde gelişme göstermeyebilir. Böyle yetişen çocuklar zor durumlarla başa çıkamazlar. Yine bu kişilerin öz güvenleri de düşüktür (Güney, 2018, s. 191).

Sosyal Yapı ve Sosyal Sınıf: Kişilerin içinde yetiştiği sosyal yapı ve ait oldukları sosyal sınıflar da kişiliklerini etkilemektedir. Toplumun kültürel yapısı çeşitli alt kültürlerden oluşmaktadır. Bu değişik alt kültürlerden sosyal yapı meydana gelir. Sosyal yapı, kişiliğin oluşumunda etkili olur. Ayrıca sosyal yapı içinde kişinin statüsü belirlenmektedir. Bu sosyal statü bireyin sosyal yapı içindeki konumunu gösterir. Sosyal sınıf belirleyicileri, hususi davranış biçimleri oluşturur. Farklı kişiliklerin ortaya çıkmasında bu davranış biçimleri rol oynar (Tutar, 2018, s. 300).

Kişinin mensup olduğu sosyal sınıf; onun kişilik özelliklerine tesir eder. Örneğin sosyoekonomik olarak iyi bir sınıfta yetişen birey büyük olasılıkla gelir ve sosyal statü olarak daha yüksek bir meslek edinecek ve buna yönelik davranışlarda bulunacak; alt sınıfta yer alan bir birey ise kendi statüsüne has bir konumda hayatını sürdürecektir. Örneğin dar gelirlili ailede yetişen çocuk imkansızlıklar içinde iken, varlıklı ailede büyüyen çocuk kendisini daha fazla geliştirebilecektir (Eroğlu, 2017, s. 235). Birey, hayatı boyunca pek çok sosyal grubun içine dahil olabilir. Bunu belirleyen en mühim unsur, sosyal sınıf faktörüdür. Çünkü kişi; arkadaşlarını, eş ve mesleklerini ait olduğu sosyal sınıfa göre seçer. Sayılan bu unsurlar bireyin kişiliğinin oluşmasını ve değişmesi etkiler (Güney, 2018, s. 191-192).

Coğrafi ve Fiziki Özellikler: Coğrafi ve fiziki faktörler ile sosyo kültürel faktörler birbirleriyle etkileşim içindedir. Ayrıca bunların ikisi bireyin davranışlarını ve kişiliğini etkiler. İbn Haldun başta olmak üzere pek çok beşerî coğrafyacı, her fiziki ve coğrafi bölgenin imkanlarına göre kendine has insan tipini oluşturduğundan söz etmişlerdir. Örneğin, Karadeniz bölgesinin kendine özgü insan tipi veya kişilik yapısı fiziki ve coğrafi faktörlerin kişilik üzerindeki tesirinden meydana gelmektedir. Coğrafi ve fiziki çevrenin, dolaylı ve doğrudan etkileri bulunmaktadır. Kişilik üzerinde etkisi

olan kültür ve antropolojik yapı coğrafya unsuru ile şekillenir. Misal olarak, kıyı bölgelerinde yaşayanlar ile dağlık alanlarda yaşayanlar farklı kişilik özellikleri sergileyebilmektedir. Bu durum coğrafi faktörlere bağlı olarak değişmektedir (Tutar, 2018, s. 301).

2.2.4. Kişilik Kuramları

Kişiliğin altında yatan temel mekanizmaları ve bu mekanizmaların bireyin davranışına nasıl yansıdığını açıklamak üzere pek çok kuram geliştirilmiştir. Kuramlar genellikle psikologların tutarlı davranış biçimleri ve kişilik içi süreçler hakkında kendi tasvirlerinden ortaya çıkmıştır. Kuramcılar kişilik farklılıklarının nasıl meydana geldiğini açıklama çalışmıştır (Burger, 2016, s. 35). Bu bölümde temel kişilik kuramlarını kısaca inceleyeceğiz.

2.2.4.1. Psikanalitik Yaklaşım

Psikanalitik, bilinçaltında yoğunlaşan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre insanlar içgüdüler ve dürtülerle donatılarak doğarlar. Birey, arzularını en kısa zamanda karşılamak amacıyla haz unsuruna göre davranışta bulunur (Güney, 2018, s. 199). Kuram, ilk olarak Sigmund Freud tarafından ortaya koyulmuş ve onu takip edenlerce geliştirilmiştir (Başaran, 2000, s. 69).

Sigmund Freud: Ünlü psikanalist Freud, topografik model geliştirerek insan kişiliğini *bilinç*, *bilinç öncesi* ve *bilinçaltı* olarak üç bölümde incelemiştir. Bu modele göre farkında olduğumuz kanaatleri içeren kısım bilinci oluşturur. Bilinç öncesi ise hatırlayarak bilinç bölümüne getirebildiğimiz ulaşılabilir bilgi hazinesini ifade etmektedir. Kolayca ulaşılamayan ve farkında olunmayan bölüm ise bilinçaltını oluşturmaktadır. Olağan dışı durumlar dışında bilinçaltındaki bilgiyi bilinç düzeyine getirmek mümkün değildir. Bilinçaltı günlük davranışlarımızın altında yatan bölümdür. Bilinçaltının, davranışlara olan tesirini görmek psikanalitik perspektifi anlamayı sağlar (Burger, 2016, s. 77).

Freud, topografik modelin kişiliği dar çerçevede ele aldığını görerek *yapısal modeli* oluşturmuştur. Bu modelde kişilik benlik (ego), alt-benlik (id) ve üst benlik (süperego) olarak üç kısımdan oluşur (Burger, 2016, s. 77). İd, haz prensibine göre işler. Toplumsal veya fiziksel bir sınırlama kabul etmeksizin sadece kişisel tatmin elde etmeyi amaçlar. Ego ise dış dünyaya dönüktür. Yalnızca dış dünya değil iç dünyanın izlenimlerini de algılar. İd'in her koşulda yerine getirilmesini istediği içgüdüsel isteklerin, dış dünyanın gerçekliklerine göre doyurulmasını sağlar (Freud, 2018, s. 95-99). Süperego, toplumun (özellikle ebeveynin) değerlerini ve ölçütlerini gösterir. Neyi yapıp neyi yapamayacağı hakkında sınırlamalar getirir (Freud, 2018, s. 82). Bazı kimseler süperegoyu vicdan olarak tanımlamaktadır (Burger, 2016, s. 80).

Freud'un tanımladığı bu kişilik bölümleri hem birbirlerini tamamlar hem de birbirleriyle çelişirler. Sağlıklı bir bireyde ego, id ve süperegonun kişilikte hakimiyet kurmasına imkân tanımaz. Bu durum sonu gelmeyen bir savaşa benzemektedir. Bu sebeple herkes bilincinin aşağılarında keyfine bakma, gerçekleri hesaba katma ve katı bir ahlak biçimini önemseme arzuları içinde gerilim yaşamaktadır (Burger, 2016, s. 80).

Freud'un en çok tartışma yaratan çalışmalarından birisi de kişilik gelişimi kuramıdır. Buna göre yetişkinler beş veya altı yaşındaki tecrübelerine göre kişilik geliştirir. Freud'un erken kişilik gelişimi ile ilgili yaptığı açıklamalar genellikle cinsel konulara dayanmaktadır. Çocukluğumuzda geçirdiğimiz her gelişim döneminin öne çıkan niteliği, cinsel olarak birinci derecede hassas bölgedir. Ayrıca her dönemin yetişkin kişiliğe bir tesiri bulunması sebebiyle psikoseksüel gelişim dönemleri olarak adlandırılmıştır. Çocukların her dönemden geçebilmeleri için belli krizleri ve zorlukları aşmaları gerekmektedir. Benlik, bu krizleri aşmak için az miktarda libido kullanırken herhangi bir dönemde sarsan bir tecrübe veya aşırı doyum yaşaması durumunda orada aşırı düzeyde libido saplanır. Bu sebeple yetişkin, enerjinin saplandığı dönemden kalan özellikler sergiler (Burger, 2016, s. 85).

Freud'un psikoseksüel gelişim dönemlerinin ilki bireyin doğumdan iki yaşına kadar devam eden *oral dönemdir*. Bu dönemde emme, ısırma ve yutma gibi faaliyetlerle ağzın uyarılması söz konusudur. Bu süreçte beslenme ve memeden kesme ile ilgili yaşanan problemler saplanmaya sebep olur. Oral kişiliğe sahip yetişkinler, genellikle

sigara içme, öpme ve yeme davranışlarıyla meşgul olurlar. Daha sonra *anal döneme* geçiş yapılır. Çocuk, cinsel olarak anal bölgesinden haz duyar. Tuvalet eğitiminin yer aldığı dönemdir. Bu dönemde yaşanan çatışma; pis, müsrif, ölçsüz özelliklere sahip anal-itici yetişkinliğe veya aşırı titiz, düzenli, temiz, komplasif davranışlara sahip anal-tutucu yetişkinliğe sebep olabilir. 4 yaş civarında yaşanan *fallik dönemde* ise erotik doyum genital bölgeye kayar. Bu dönemde Oedipus kompleksi yaşanır. Buna göre çocuk karşı cinsteki anne-babaya cinsel olarak çekim hisseder. Kendisine rakip gördüğü aynı cinsiyetteki ebeveyni ile kendisini özdeşleştirir (Schultz & Schultz, 2020, s. 612-613). Çocuk, Ödip kompleksinden sonra ergenlikten önceki *gizil döneme* geçiş yapar. Bu dönemde kızlar ve erkekler birbirlerine karşı ilgisizdir. Her çocuğun kendi cinsiyetine sahip olanlarla oyunlar oynadığı görülür. *Genital döneme* geçiş yapıldığında ise karşı cinsle olan istek tekrardan geri döner (Burger, 2016, s. 90).

Alfred Adler: Psikanalitik grup içerisinde Freud ile yollarını ilk ayıran kişidir. Adler, Viyana grubundan ayrılarak kendi grubunu ve dergisini oluşturmuştur. Oluşturduğu bu yeni psikolojiye bireysel (individual) psikoloji ismini vermiştir (Burger, 2016, s. 151-152). Adler'in kuramına bu ismi vermesinin sebebi Freud'un kişilik yapısını üçe ayırmasının (id-ego-süperego) aksine kendisinin kişiliğin bölünmez bütünlüğüne vurgu yapmasıdır. İngilizce *divide* kelimesi bölmek anlamına gelir. *Un-divide* veya *indivisible* kelimeleri ile kişiliğin bütüncül yapısı vurgulanmaktadır (Kararmak ve Aydoğan, 2020, s. 152).

Alfred Adler, Freud'un aksine insanı sosyal bir varlık olarak kabul ederek insan davranışını sosyal bağlam içerisinde ele alır. Ayrıca Freud, erken çocukluk yaşantılarını kişilik yapısının arkasındaki güdülenme olarak kabul ederken Adler, insan davranışını güdüleyen unsurların gelecek merkezli olduğunu savunur (Kararmak ve Aydoğan, 2020, s. 152). Bu sebeple Adler, Freud'un cinsel içgüdülerin kişilik üzerinde belirleyici olduğu şeklindeki görüşünü reddederek insanın özgür iradesine ve gelişim potansiyeline vurgu yapar. Ayrıca bireyi anlamada cinsel arzular ve bilinçdışı süreçler yerine sosyal güdülerin ve bilinçli düşüncelerin vurgulanması gerektiğini belirtir (s. 153).

Adler, kişilik yapısını kavramamıza yardımcı olmak üzere üstünlük gayreti, kişilik gelişiminde ebeveyn tesiri ve doğum sırasının ehemmiyeti konusunda açıklamalar

yapmıştır. Buna göre herkes bir aşağılık duygusuyla dünyaya gelmektedir. Adler, Frued'un cinsellik ve saldırganlık olarak açıkladığı yaşamdaki güdüleyici gücün üstünlük çabası olduğunu savunmaktadır (Burger, 2016, s. 152). Adler'e (2018) göre herkesin ruhsal hayatında az veya çok *aşağılık duygusu* bulunmuştur. Bu duygu çocuğa gelecekte kendisine huzur ve güvenlik sağlayacak bir hedef belirlemesini ve bu hedefe götüreceği bir yol çizmesini sağlar. Çocuk karşılaştığı aşağılık duygusunu ortadan kaldırmaya yönelik olarak ruhsal denge mekanizmasını kullanır ve öz takdir duygusu geliştirir. Ancak aşağılık duygusu çok güçlü ise aşırı şekilde dengeleme eğilimi ortaya çıkar. Bu kişilerde genellikle kendini beğenmişlik, büyülenme, başkalarını egemenlik altına alma gibi özellikler görülür (s. 96-103).

Neredeyse bütün yaptıklarımız hayatta karşılaştığımız engeller üzerinde üstünlük sağlamak ve böylelikle aşağılık duygumuzdan sıyrılmak için kurgulanmıştır. Adler, kişiliğin oluşumunda bireyin hayatında ilk birkaç yılın çok önemli olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu süreçte anne-babanın etkisinin büyük olduğuna vurgu yapmıştır. Bu noktada anne-babanın çocukta kişilik problemi oluşturacak iki tür davranışından bahsetmektedir. Birincisi çocukta *şımartma* tehlikesi oluşturan ebeveyn tutumudur. Şımartmak, çocuğun özgürlüğünü kaybetmesine, aşağılık duygusu geliştirmesine ve bir takım kişilik problemleri yaşamasına neden olabilir. Anne-babanın yaptığı ikinci hata ise çocuklarını *ihmal etmektir*. Büyüme döneminde ebeveyninden az ilgi görenler yetişkinliklerinde sıcak insani ilişkiler kurmakta zorlanırlar. Soğuk ve şüpheli olurlar (Burger, 2016, s. 152-153).

Adler, doğum sırasının kişilik gelişiminde etkili olduğunu vurgulayan ilk psikologdur. Ona göre ilk doğan çocuklar aşırı ilgi görerek şımartılmaktadırlar. Ancak ikinci çocukla birlikte tahttan indirilirler ve aşağılık duygusu geliştirirler. Sorunlu, nevrozlu, ayyaş ve cinsel sapıklar genellikle ilk doğan çocuklar olmaktadır. Ortanca kardeşler hakkında değerlendirmesi daha olumludur. Ortanca kardeşler, şımartılmazlar. Abisi veya ablası kadar akıllı ya da hızlı değildirler. Sürekli aradaki farkı kapatmak için çalışırlar. Bu sebeple de daha başarılı olurlar. En küçük kardeş ise bütün aile tarafından şımartılır. Bunlar bağımlıdırlar ve kendi kararlarını veremezler. Ayrıca çevresindeki herkes ondan büyük ve güçlü olduğu için aşağılık duygusuna sahiptirler (Burger, 2016, s. 154-155).

Carl Gustav Jung: Freud, onu psikanalizin mirasçısı olarak görmüştür. Ancak Freud ile olan arkadaşlığının bozulmasından sonra Jung, analitik psikoloji adını verdiği çalışmalarına başlamıştır (Schultz & Schultz, 2020, s. 640). Bu çalışmalarında pek çok konuda Freud'dan farklı düşünmüştür. Jung ile Freud arasındaki esas ayrım libido kavramındadır. Freud'a göre libido cinsel içerikli bir kavramdır. Jung ise kavramı genelleştirilmiş hayat enerjisi şeklinde tanımlar. Libidoyu yalnızca cinsel bir özellik olarak ele almamıştır. Freud'un hayatın ilk yıllarındaki cinsel dürtülerle açıkladığı libidinal enerjiyi Jung, beslenme ve gelişme fonksiyonlarına hizmet eden bir olgu olarak değerlendirmiştir. Ayrıca Jung, Freud'un insanların tamamen çocukluk yaşantılarından etkilenerek kişilik geliştirmesini kabul etmeyerek davranışlarımızın hayatımızın sonraki yıllarında değişikliğe uğrayabileceğine inanmıştır. Buna göre kişiliğimiz geçmiş yaşantılarımızla birlikte geleceğe dair hedef, ümit ve tutkularımız tarafından şekillenmektedir (s. 643-645).

Jung ile Freud arasındaki diğer bir fark ise bilinçaltı konusundadır. Jung, bilinçaltını daha fazla vurgulamış ve ona kolektif bilinçaltı adında yeni bir boyut ilave etmiştir. Böylelikle kişiliğin üç boyuttan oluştuğunu ifade etmiştir: bilinç, kişisel bilinçaltı ve kolektif bilinçaltı. *Bilinç*, algıları ve anıları kapsayan ve çevreye uyum sağlamamızı mümkün kılan gerçekle bağlantı kurma yollarından biridir. *Kişisel bilinçaltı* ise, bilincin hemen altında bulunmakta ve anılardan, dürtülerden, arzulardan, silik algılardan ve bastırılmış veya unutulmuş deneyimlerden oluşmaktadır. Kişisel bilinçaltındaki olaylar bilinç seviyesine getirilebilir. Kişisel bilinçaltının altında ise kolektif bilinçaltı bulunmaktadır. Kolektif bilinçaltı, kişi tarafından bilinmeyen, hayvan ataları da dahil önceki nesillerin birikimli tecrübelerini içermektedir. Kişiliğin temelini oluşturur ve davranışlarımızın hepsini yönlendirir. Bu sebeple kişiliğin etkili bölümüdür (Schultz & Schultz, 2020, s. 645).

Ortak bilinçaltı, etrafımıza belli reaksiyonlarda bulunmamıza yardımcı olan *ilksel imgelerden* meydana gelmektedir. Örneğin ortak bilincimizdeki anne imgesi sayesinde yeni doğan bebekler anneleriyle hemen iletişime geçerler. Karanlığa ve Tanrı'ya verilen tepkiler de aynı şekildedir. Jung, bu imgeleri *arketip* olarak isimlendirmiştir. Sınırsız sayıda arketip bulunmaktadır. Jung bunlardan anima, animus ve gölge arketipleri üzerinde özellikle durmaktadır. Anima, erkeğin dişil tarafı; animus ise dişinin erkeksi tarafıdır. Buna göre her erkeksi erkeğin içinde dişi, dişi bir kadının

içinde ise erkeksi yön bulunmaktadır. Bu arketipler, eş seçiminde ve ilişki yürütmede yol gösterici olmaktadır. İçimizdeki anima ve animusu eşlerimize yansıtarak kendimize eş aramaktayız. Gölge ise kişiliğimizin kötülüğe eğilimli, karanlık tarafını ifade etmektedir. Gölgenin bir bölümü bastırılmakta olan duygular halinde kişisel bilinçaltında, bir bölümü ise ortak bilinçaltında yer almaktadır (Burger, 2016, s. 157-158).

Erik Erikson: Psikanaliz eğitimini, Freud'un kızı Anna Freud ile birlikte almıştır (Duran, 2020, s. 197). Psikanaliz yaklaşımına çeşitli katkıları olmuştur. Bunlardan biri, benlik kavramına yaptığı tanımlamadır. Erikson, benliği kişiliğin bağımsız ve güçlü bir bölümü olarak görmekteydi. Benlik, bireyin kimliğini oluşturma ve çevresi üzerinde üstünlük sağlama ihtiyacını gidermek gibi işlevlere sahiptir. Buradan hareketle Erikson'un kişilik yaklaşımına *benlik psikoloji* adı verilmiştir. Benliğin birinci görevi kimlik duygusu oluşturmaktır. Kimlik bunalımı kavramını ilk ortaya atan kişi de Erikson'dur. Erikson'a göre kimlik bunalımı, güçlü bir kimlik duygumuz olmadığında yaşadığımız çaresizliği ve kafa karışıklığını ifade etmektedir (Burger, 2016, s. 163-164).

Erikson, kişiliği bireyin yaşamı boyunca devam eden bir süreç olarak tanımlamıştır. Kişiliğin bu gelişimini Psikososyal Gelişim Kuramı adı altında açıklamıştır. Freud'un kuramında yer alan kişilik gelişimi dönemlerini ergenlik sonrasını da kapsayacak şekilde yeniden incelemiştir. Freud'un psikoseksüel gelişim evrelerine daha geniş perspektiften bakarak bu evreleri psikososyal unsurlarla tekrardan açıklamıştır. Kişilik gelişimi hayat boyu devamlılık gösteren sekiz aşamalı bir süreçtir. Evrelerin her birinde, kırgınlık ve yüksek potansiyel geliştirmeyi sağlayan bir kriz yaşanır (Duran, 2020, s. 197). Bu sekiz aşama şu şekildedir (Erikson, 1984, s. 236):

Oral-Duygusal Evre: Bu evrede yaşanan psikososyal kriz, temel güvene karşı güvensizlik; kazanılan değer, umut.

Anal-Kassal Evre: Bu evrede yaşanan psikososyal kriz, özerkliğe karşı utanç ve kuşku; kazanılan değer ise irade.

Latents (Gizil) Evre: Bu evrede yaşanan psikososyal kriz, kararsızlık; kazanılan değer, yarış.

Ergenlik Evresi: Yaşanan psikososyal kriz, kimliğe karşı kimlik bocalaması; kazanılan değer, sadakat.

İlk Yetişkinlik Evresi: Yaşanan psikososyal kriz, yakınlığa karşı uzaklık; kazanılan değer, sevgi.

Yetişkinlik Evresi: Yaşanan psikososyal kriz üretkenliğe karşı, durgunluk; kazanılan değer, ilgi.

Yaşlılık (olgunluk) Evresi: Bu evrede yaşanan psikososyal kriz, benlik bütünlüğüne karşı umutsuzluk; kazanılan değer, bilgelik.

2.2.4.2. Davranışçı Kuramlar

Davranışçı yaklaşımı savunanlar, psikanalitik kuramın kişilik ile ilgili olarak ortaya attığı kavramları bilimsel olarak ele almamasını eleştirerek yalnızca gözlemlenebilir davranışların incelenmesi gerektiğini savunmuşlardır. Bu sebeple davranışçı yaklaşım, kişiliği ele alırken davranışların içsel nedenleri, istek ve ihtiyaçlar, duygu ve düşünceler, inançlar, bilinçdışı süreçler gibi pek çok faktörü göz önünde bulundurmazlar (Yalçın, 2020, s. 55).

Davranışçı yaklaşıma göre kişilik, diğer insan davranışları gibi bir davranış örüntüsüdür. Davranışımızı şekillendiren unsur ise pekiştirir. Yetiştirildiğimiz ortamda ödüllendirilen ve cezalandırılan davranışlara göre kişilik geliştiririz. Örneğin bir kişi saldırgan davranıyorsa geçmiş deneyimlerine bakıldığında bu kişinin değişik durumlarda saldırganlık yoluyla istediğini elde ederek bu davranışının pekiştirildiği söylenebilir. Bu sebeple saldırgan davranışlarını devam ettirecektir. Bu sebeple kişinin davranışının nasıl koşullandırıldığını bilmek, onun gelecekte nasıl davranacağı ve kişiliği hakkında bize bilgi verir (Cüceloğlu, 2017, s. 423).

Davranışçı yaklaşımın temsilcileri olarak Ivan Pavlov, John Watson ve Burrhus F. Skinner sayılabilir. Ivan Pavlov, *klasik koşullanma* adını verdiği süreç ile hayvanların etraflarındaki uyaranlara tepki göstermeyi öğrenebileceklerini bu sebeple uyaranların daha önce tepki verilmiş şeylerle kullanılmasının gerekli olduğunu belirtmiştir (Burger, 2016, s. 511). Watson da “*küçük Albert*” deneyi ile organizma için ilk olarak nötr olan uyarıcının zaman içinde koşullu uyarıcı haline gelebileceğini göstermiştir. Skinner ise organizmanın kendisinden beklenen davranışı göstermesinin altında

pekiştirilmesi ilkesine dayanan *edimsel koşullanma* yoluyla öğrenmeyi ortaya atmıştır (Yalçın, 2020, s. 55).

Skinner: Bir kişilik kuramı geliştirmemiştir. Skinner kişiliğin bilimsel metotlar ile incelenmesi gerektiğini ve bu incelemenin kişinin öğrenme geçmişi ile genetik geçmişinin sistemli olarak değerlendirilmesi ile olabileceğini belirtmiştir. Öğrenme bakış açısıyla kişiliği genellikle çevrenin belirlediğini savunmakla birlikte biyolojik belirleyicileri de göz ardı etmemiştir. Ancak yine de sosyal belirleyicilerin daha çok ön planda olduğunu söylemiştir (Feist ve Feist, 2008; akt. Kocabaş, 2020, s. 363). Skinner'ın kişiliğe bakışı, bebeklikten beri yaptığımız davranışlardan pekiştirilenlerin güçlendiği ve bir yapı oluşturduğu şeklindedir. Bu görüş, tüm edimsel davranışların örüntü oluşturmasını ifade etmektedir (Schultz ve Schultz, 2020).

Skinner; id, ego ve süperego kavramları kullanılmadan bireyin davranışının açıklanabileceğini bu sebeple kişilik konusunda çalışan psikologların öğrenme kavramlarından başka kavramlara gereksinim duymaması gerektiğini savunmaktadır. Örneğin sık sık saldırgan davranışlar sergileyen bir çocuk saldırgan davranışlar sergilemediğinde kimsenin onunla ilgilenmediğini ve çevresindeki abla-abilerinin ona yiyecek ve oyuncak bırakmadığını görüyorsa bu ortamda çocuk saldırganlık ile bir şeyler elde edebileceğini öğrenmiş olur. Skinner'a göre saldırganlık, Freud'un id'in bir parçası olduğu ve doğuştan getirildiği şeklindeki görüşünün aksine diğer tür davranışlardan farkı olmayan öğrenilmiş davranışlardan biridir (Cüceloğlu, 2017, s. 425-426).

Bandura: İnsanı hayatın getirdiği uyarıcıları pasif olarak alan bir canlı olarak gören radikal davranışçılığı kabul etmez. Bireyin, çevrede yaşanan olaylara reaksiyon göstermesi, ödül ve ceza sonucunda birtakım davranışları öğrenmesi olağandır. Ancak insan yalnızca insan olmaya özgü bazı belirleyicileri de elinde bulundurur. İnsanların gelişim süreçlerini farenin yiyecek elde etmek için düğmeye basılacağını öğrenmesine indirgeyen davranışçılar, insan davranışının en mühim sebeplerini ve insan kişiliğinin kökenlerini ihmal etmektedir. Bandura, ihmal edilen bu sebeplerin genellikle düşünme ve bilginin sembolik mekanizması olması sebebiyle yaklaşımını *sosyal-bilişsel* kuram olarak adlandırmıştır (Burger, 2016, s. 530).

Bandura, Skinner'ın klasik ve edimsel koşullanma fikrine karşı çıkmaz ama öğrenmenin sosyal bir alanda gerçekleştiğini ve çocukların en ehemmiyetli öğrenmelerinin diğerlerinin davranışlarına bakarak meydana geldiğini belirtir. Böyle öğrenmeleri *gözleme yoluyla öğrenme* olarak isimlendirir. Ona göre öğrenme için çocuğun öğrendiği davranışı sürekli yapması gerekmez. Hatta davranışın ödüllendirilmesine de gerek yoktur. Bir kişinin öğrenmesinin tek şartı, başka birini belirli davranışı yaparken gözlemesidir. Televizyonun çocuklar üzerindeki etkisine dair yapılan deneyler bu kuramı destekler nitelikte sonuçlar vermiştir. Bandura'ya göre kişilik, diğerlerinin davranışlarını gözlem ve taklit ile öğrenilmiş davranışlar örüntüsünü ifade etmektedir (Cüceloğlu, 2017, s. 426).

2.2.4.3. Benlik Kuramları

Benlik kuramları; insancıl yaklaşım, kendini gerçekleştirme kuramları veya fenomenolojik kuramlar gibi değişik adlarla da anılmaktadır (Cüceloğlu, 2017, s. 427).

İnsancıl Kuramda, Frued'un ve Fruedien kuramların açıklamalarına ve Davranışçı Kuramlara bir karşı çıkış söz konusudur (Yıldız ve Kurt, 2020, s. 436). İnsancıl kuram, insanoğlunun doğuştan gelişme potansiyeline sahip olduğunu savunmaktadır. Bu kuramı savunanlar, Freud tarafından insan doğasının kötümser olarak kabul edilmesi şeklindeki görüşünü reddeder ve insanın doğuştan getirdiği potansiyelinin tamamen olumlu olduğunu kabul ederler. Buna göre, insanlar doğuştan kendini gerçekleştirme yönünde davranmaya meyillidirler. Doğuştan getirilen bu potansiyelin anne-baba veya diğer çevresel etmenler tarafından engellenmesi halinde psikopatoloji ortaya çıkmaktadır (s. 56-57).

Carl Rogers: İnsan doğasına iyimser olarak yaklaşan kuramın en önemli temsilcilerinin başında Carl Rogers gelmektedir. Rogers, insanların doğuştan iyi olduklarını savunmaktadır. İyi olarak dünyaya gelmek sosyal hayatta takdir edilen olumlu kişilik özelliklerine doğuştan sahip olma anlamına gelmemektedir. İyilik ile doğuştan sahip olunan potansiyel kastedilmektedir. Ona göre insan doğumunda itibaren mutluluğun peşine düşer ve potansiyelini gerçekleştirmek için çabalar. İyiye doğru gelişim gösterme, insanın tabiatında mevcuttur (Cüceloğlu, 2017, s. 428). Rogers, yaşamında yeterli bir doyum noktasına erişen kişileri *potansiyelini tam*

kullanan kişi olarak isimlendirmiştir. Bu kişiler, yeni deneyimlere açıktır. Bu kişiler kendi duygularına güvenir ve önemli kararlar verirken toplumun beklentilerini değil kendi ilgi, değer ve gereksinimlerini dikkate alırlar. Ayrıca duygularını başka insanlara göre daha derin yaşarlar (Burger, 2016, s. 424-425).

Rogers, benlik bilinci kavramına önem atfetmektedir. Ona göre bir kimsenin benlik bilinci, kişinin kendisiyle alakalı düşünce, algı ve kanaatlerden meydana gelmektedir. Ayrıca benlik kişinin kendini nasıl değerlendirdiğini özetler. Benlik bilinci; iyi, kötü ya da her ikisinin ortasında bulunabilir. Ancak benlik bilinci her daim hakikati göstermeyebilir. Örneğin, bir kişi yetenekli olmasına rağmen kendisini yeteneksiz olarak değerlendirebilir. Bu durumun tam tersi de olabilir (Cüceloğlu, 2017, s. 428).

Rogers'a göre kendimizle alakalı çelişen bir bilgi ile karşılaşırsak kaygı hissederiz. Bu bilgi, potansiyelini tam olarak kullanan kişi tarafından kabul edilir. Kişi bu bilgi üzerinde düşünür. Daha sonra bunu benlik ile bütünleştirir. Ancak bu bilgi çoğu kişide kaygıya sebep olur. Eğer bu bilgi benliğimizi çok rahatsız ediyorsa onu bilinç seviyesinin altında tutarız. Rogers, bu sürece *bilinçaltı algı* adını vermiştir. Kişi kaygıyla baş edebilmek ve bilginin bilince ulaşmasını engellemek için çarpıtma ve inkâr gibi bazı savunma mekanizmalarından yararlanır. Benlik ile gerçeklik arasındaki uyumsuzluk aşırı şekilde büyür ve artık savunma mekanizmaları içe yaramazsa kişi Rogers'ın *düzensizlik* adını verdiği bir durum yaşar. Bu durumda kişi aşırı kaygı yaşar (Burger, 2016, s. 425-427).

Rogers'a göre tutarsız bilgileri benlik kavramıyla bütünleştirmenin kolay olabilmesi *koşulsuz olumlu kabule* bağlıdır. Koşulsuz olumlu kabul görürsek her durumda kabul edileceğimizi biliriz. Anne- babalar çocuklarının yaptığı davranışı onaylamamasına rağmen onları hep kabul edeceğini ve seveceğini aksettirmelidir. Böyle durumlarda çocuklar olumlu kabulün yok olmasına sebep olacak duygu ve düşüncelerini inkâr etme ihtiyacı hissetmezler. Her şeyi tecrübe etmek, yanlışlarını ve zafiyetlerini benlikleriyle bütünleştirmek isterler (Burger, 2016, s. 427-428).

Maslow: İnsan güdüleriyle ilgilenmesi ile tanınan bir filozoftur. Onun insan güdüleriyle ilgili kuramı genellikle kişilik kuramı olarak da algılanmaktadır (Cüceloğlu, 2017, s. 429). Maslow (1971), insan güdülerinin hayvan güdülerinden

farklı bazı yönleri olduğunu savunmuştur. İnsan güdülerini piramide benzer şekilde merdiven basamağı gibi kademeli bir sistem olarak açıklamıştır. Bu piramidin tabanında biyolojik güdüler, bunların üstünde ise psikolojik güdüler bulunmaktadır (akt. Cüceloğlu, 2017, s. 236). Maslow'un bahsettiği bu gereksinimler beş grupta toplanabilir (Burger, 2016, s. 432-434):

1. *Fizyolojik Gereksinimler*: Açlık, susuzluk, nefes almak, uyumak gibi gereksinimlerdir.
2. *Güven Gereksinimi*: Emniyet, istikrar, korunma, yapı ve düzen, korku ve karmaşadan kurtulma gereksinimleridir.
3. *Ait Olma ve Sevgi Gereksinimleri*
4. *Saygı Gereksinimi*
5. *Kendini Gerçekleştirme Gereksinimi*

Maslow'a (1971) göre birey aşağıda yer alan güdünün ihtiyaçlarını karşılamadan üstte yer alan güdülerden etkilenmez. Bireyin, üst düzeydeki güdülere hazır hale gelebilmesi için alt düzeydeki güdülerin doyuma ulaşması gerekmektedir. Bireyin en son ulaşacağı yer, kendini gerçekleştirmedir. Bu, pek çok insan için sadece anlık bir deneyimdir. Ancak bazıları, bu anı daha uzun süreli olarak yaşayabilir. Kendini gerçekleştirmiş kişilere örnek olarak Eleanor Roosevelt, Albert Einstein, Spinoza, Abraham Lincoln gibi bazı önemli liderler verilmiştir (akt. Cüceloğlu, 2017, s. 430). Kendini gerçekleştirme noktasına varan kişilerin, benlik bilinçleri de tam olarak gelişmiştir. Bu kişiler, çatışma ve kaygılardan uzaktırlar (Güney, 2018, s. 228).

2.2.4.4. Ayırıcı Özellik Kuramları

Ayırıcı özellik teorisi, kişilik özelliklerini tespit etmeye yönelik araştırmalara dayanır. Bu teoriye göre insanların sahip olduğu özellikler kişiliğin önemli belirleyicileridir (Güney, 2018, s. 203). Bu sebeple ayırıcı özellik araştırmacıları, insanları tanımlamak veya davranışlarını öngörmek için tipleri veya ayırıcı özellikleri tespit ederler (Burger, 2016, s. 234).

Ayırıcı özellik yaklaşımı, kişilik özelliklerinin zamanla değişmediğini varsayar. Bir kişinin, süreklilik içinde bir noktaya yerleştirilebileceğini vurgular. Bu sebeple diğer

kuramların aksine bireyin belli bir durumda karşısında vereceği tepkiyi öngörmek değil ayırıcı özellik devamlılığında belli bir noktaya ulaşan kişinin davranışını tahmin etmek ister. Örneğin ayırıcı özellik araştırmacısı, sosyal kaygı ölçeğinde yüksek ortalamaya sahip kişinin düşük ortalamaya sahip olan kişiye göre topluluk içinde daha az konuştuğunu tespit edebilir. Ancak sosyal kaygı ölçeğinde yüksek ortalamaya sahip olan kişi çok konuşkan, düşük ortalamaya sahip kişi ise az konuşkan olabilir. Bu araştırmacının amacı, tek bir kişinin davranışını anlamaya çalışan psikanalitik yaklaşımın aksine iki farklı gruba dahil olan bireylerin genel davranışları arasındaki farklılıkları tespit etmektir. Ayrıca ayırıcı özellik yaklaşımı diğer yaklaşımlara göre davranışın altına yatan mekanizmalara daha az vurgu yapar (Burger, 2016, s. 235-237).

Gordon Allport: 1921’de ayırıcı özellikler alanında bilinen ilk çalışmayı yapmıştır. Ayrıca 1925’te ABD’de kişilik konusunda ilk dersi veren psikologdur. Ayırıcı özellik yaklaşımı, ilk olarak kendisi tarafından ortaya atılmıştır. Ayrıca bu yaklaşımı kişilik psikolojisinde ilk defa kullanmıştır. Allport bunu yaparken ayırıcı özellik kavramının bazı sınırlılıklarını da kabul etmiştir. Davranışın çeşitli çevresel faktörlerden etkilendiğini ve ayırıcı özelliklerin kişinin davranışını önceden kestiremeyeceğini söylemiştir (Burger, 2016, s. 238-239).

Allport’a göre her birey kendisini diğerlerinden ayıran farklı kılan niteliklere sahiptir. Onun kişilik teorisi bu farklılıklar üzerine bina edilmiştir (Kolasa, 1969, s. 283). Allport, kişilik özelliklerini araştırırken *bireyi kendi içinde inceleme yaklaşımını* benimsemiştir. Bu yaklaşıma göre tek bir bireyin kişiliğini oluşturan özelliklerin benzersiz bileşimi tespit edilebilir. Bunu yapmak için bireyin kişiliğini oluşturan 5 veya 10 temel özellik kişinin kendisi tarafından belirlenir. Daha sonra bu boyutların her birinde kişinin nereye denk geldiğine karar verilir (Burger, 2016, s. 240).

Allport’a göre kişiliği meydana getiren ortak niteliklerle birlikte bireylerin sahip olduğu benzersiz özellikler de vardır. Allport, bu benzersiz özellikleri *kişisel eğilim* olarak isimlendirmiştir. Allport, bireylerin bu eşsiz özelliklerine ve kişiliğin karmaşıklığına daha fazla odaklanmaktadır. Onun bu eşsiz özellikler üzerinde durması geleneksel ortak özellikler kuramından ayrıldığına işaret etmektedir (Luthans, 1985, s. 122; akt. Güney, 2018, s. 203).

Henry Murray: Kuramına *kişilikbilim (personoloji)* adını vermiştir. Onun kişilik yaklaşımı, psikanalitik ve ayırıcı özellik kuramlarının karışımından oluşmaktadır. Kişiliğin asıl ihtiyaçlarını tespit etmiştir. Murray, burada yiyecek ve içecek gibi iç organlardan kaynaklanan ihtiyaçlardan ziyade diğer kuramcılarının tanımladığı ayırıcı özelliklere benzer şekilde *psikolojik kökenli ihtiyaçlara* dikkat çekmiştir. O, psikolojik ihtiyaçları belli bir durumda belirli bir şekilde tepki vermeye hazır bulunma hali olarak ifade etmektedir. Psikanalitik kuramdan etkilenen Murray, bu ihtiyaçların genellikle bilinçaltından kaynaklandığını belirtmiştir ve 27 psikolojik kökenli gereksinim tespit etmiştir (Burger, 2016, s. 246).

Murray'a göre bütün insanlarda bu ihtiyaçlar hiyerarşik olarak sıralanmaktadır. Örneğin, bireyin başarı gereksinimi oyun gereksiniminden yüksekse, büyük ihtimalle evde kalıp ders çalışır. Ancak ihtiyacın aktif hale gelmesinde içinde bulunulan durumun da etkisi vardır. Buna *baskı* denir. Örneğin kişinin düzen ihtiyacı baskınsa, odası biraz dağıldığında bile, büyük ihtimalle toplamak için zaman ayıracaktır (Burger, 2016, s. 246).

Cattell: Kaç tane temel kişilik özelliği olduğunu keşfetmek için psikologların kişilikle ilgili belirlemiş olduğu yüzlerce özellikten birbiriyle ilişkili olanları gruplamış, birbiriyle ilişkisiz olanları ise ayırmıştır. Böylelikle kişiliğin temel yapısını belirlemeyi amaçlamıştır. Bu yapıyı oluştururken faktör analizi adı verilen istatistik bir teknik kullanmıştır. Kişiliği meydana getiren temel özellikleri *kaynak özellik* olarak isimlendirmiştir (Burger, 2016, s. 248-249). Cattell, yaptığı çalışmalar sonunda 16 asıl özellik belirlemiş ve 1949 yılında On Altı Faktörlü Kişilik Testi'nin ilk şeklini yayımlamıştır (Cattell & Bolton, 1969).

2.2.4.5. Biyolojik Yaklaşım

Eysenck: Cattell'da olduğu gibi kişiliği ölçmede faktör analizini kullanmayı savunmuştur. Eysenck, Cattell'dan farklı olarak tümdengelimci bir yaklaşım benimseyerek temel özelliklerle alakalı olarak iyi geliştirilmiş varsayım ile yola çıkılması ve bu özelliklerle ilgili kesin ölçümler yaparak ilerlenmesi gerektiğini belirtmiştir (İnanç ve Yerlikaya, 2012, s. 272). Onun kişilik kuramı, kişilikteki şahsi farklılıkların biyolojik etmenlerden kaynaklandığı görüşüne dayanmaktadır. Eysenck'e göre kişilik

özelliklerinin biçimlenmesinde kalıtım ve çevre etkileşimi çok önemlidir. Ancak en temel kişilik özelliklerini büyük ölçüde genetik faktörler belirlemektedir (Burger, 2016, s. 342). Bu sebeple Eysenck'e göre faktör analizi ile elde edilen kişilik bileşenleri, biyolojik temelleri ortaya koyulmadığı sürece anlamsız kalacaktır (İnanç ve Yerlikaya, 2012, s. 272).

Eysenck'in teorisi kişiliği meydana getiren etmenlerin aşamalı bir düzen ile sıralanması ilkesine dayanmaktadır. Kişiliği dört temel seviyede incelemektedir. Birinci düzey, kişiliğin en alt düzeyidir ve çok hususi reaksiyonları içerir. Birtakım uyaranlara gösterilen tepkiler ve bireyin kalıtımsal nitelikleri bu düzeyle ilgilidir. İkinci düzey, kişinin içinde bulunduğu çevreden edindiği alışkanlıklara bağlı olarak sahip olduğu özelliklerle bağlantılıdır. Bu seviyede kişiliğin devamlılık göstermesi mevzu bahistir. Üçüncü düzey, bireyin yönelimlerinden oluşur. Bazı genetik ve alışılmış davranışlar sonucu kazanılan eğilimler bu düzeyle ilgilidir. Dördüncü düzey, tip evresidir. Dolayısıyla bu aşamada belli tipler meydana gelir (Güney, 2018, s. 207). Tipler, ayrıcı özelliklerin birleşiminden oluşmaktadır. Örneğin bir öğrenci sahip olduğu atılganlık, aktiflik, canlılık gibi ayrıcı özelliklerle dışadönüklük gibi üstün bir ayrıcı özelliğe (süpertrait) sahip olmaktadır (İnanç ve Yerlikaya, 2012, s. 273).

Eysenck, faktör analizlerinden yararlanarak yaptığı araştırmalar sonucunda kişiliğin dışadönüklük, nevrotiklik ve psikotiklik olmak üzere üç temel boyutu olduğunu ileri sürmüştür (Burger, 2016, s. 344). Araştırmalarının ilk evrelerinde dışadönüklük ve nevrotiklik şeklinde iki boyut belirlemiş, ilerleyen yıllarda psikotizm boyutunu da dışadönüklük ve nevrotiklikle aynı seviyede bir kişilik boyutu olarak tespit etmiştir (İnanç ve Yerlikaya, 2012, s. 276).

Dışadönük boyutta yer alanlar sosyaldir, partileri sever, birçok arkadaşı vardır, insanlarla konuşmak ister, kendi başına kitap okumaktan veya ders çalışmaktan hoşlanmaz, sürekli heyecan peşinde koşar, şaka yapmayı sever, hazır cevaptır. İçedönük bireyler ise suskun, içi kapanık, sürekli içe bakış gerçekleştiren, insanlardan ziyade kitaplara düşkün, yakın arkadaşları haricindeki insanlara mesafelidir. Ayrıca heyecandan hoşlanmaz, günlük hayat meselelerini ciddiye alır ve düzenli bir yaşam tarzından hoşlanırlar (Eysenck ve Eysenck, 1982, s. 8).

Eysenck'in kişilik modelindeki ikinci ana boyutta nevrotilik yer almaktadır. Bu boyuttan yüksek puan alanlar duygusal davranma eğilimindedir. Ufak engeller ve problemler karşısında bile duygusal olarak aşırı tepkiler verirler ve tekrar eski haline dönmekte zorlanırlar. Çabuk heyecanlanır ve sinirlenirler. Depresyona girmek onlar için kolaydır. Bu boyutun diğer noktasında bulunanlar ise olmadık tepkiler vermezler ve ani duygusal değişimler yaşamazlar (Burger, 2016, 347).

Eysenck'in kişilik modelinde belirlediği iki temel boyut kesiştirildiğinde dört tür kişilik yapısı oluşmaktadır. İçedönük-Dengeli kişi; sakin, güvenilir, dikkatli, durgun, kendini denetim altında tutabilen bir kimsedir. Dışadönük-Dengeli bir kimse; hoşsohbet, umursamaz, liderlik kabiliyetlerine sahiptir. İçedönük-Nevrotik (Dengesiz) kimse; toplumdandan kaçır, kötümser ve kaygılıdır. Neşeli ve kızgın olacağı zamanlar bilinmez. Dışadönük-Nevrotik (Dengesiz) kimse ise alıngan, saldırgan, çabuk heyecanlanan, çabuk değişebilen, hareketli biridir (Cüceloğlu, 2017, s. 422).

Eysenck daha sonraki yıllarda kişilik modeline psikotizm olarak isimlendirdiği üçüncü boyutu ilave etmiştir. Bu boyuttan yüksek puan alan kişiler "*bencil, saldırgan, mesafeli, soğuk, anlayışsız, başkalarıyla ilgilenmeyen, genel olarak başkalarının haklarına ve iyiliğine kayıtsız kalan*" (Eysenck, 1982) olarak tanımlanmaktadır (akt. Burger, 2016, s. 347). Bu kişiler, genelde toplum içerisinde problem yaratan, başkalarının canını bilerek sıkıran bireylerdir. Psikotizm boyutundan düşük puan alan kişiler ise yardımsever, empati düzeyi yüksek, işbirliğine yatkın, uysal ve gelenekseldir (İnanç ve Yerlikaya, 2012, s. 281).

2.2.4.6. Beş Faktör Kişilik Kuramı

Beş Faktör Kişilik Modeli, "*bireyler arasında değişkenlik gösteren tutarlı bilişsel, duygusal ve davranışsal kalıplarla ilişkili kişilik özelliklerinin yapısının hiyerarşik bir modeli*" (Costa & Widiger, 2002) olarak tanımlanmaktadır. Beş Faktör Kişilik Modeli diğer adıyla *Büyük Beşli*, bireylerin sahip olduğu bireysel farklılıkların bütün dillerde kodlanacağı ve konuşma diline kelimeler ile yansıyacağı hipotezine dayanmaktadır. Psikologlar kişilik özelliklerinin incelenmesinde 'Dil'i esas kabul ederek kişilik yapısını içerecek bir tasnif (taksonomi) yapmaya çalışmışlardır (Sommer, 1998, s. 36).

Beş Faktör Modeli, tarihte kişiliğin boyutlarını belirlemeye yönelik yapılan bazı araştırmalar sonucunda şekil almıştır. Modelde yer alan faktörleri belirleme çalışmaları Allport'a kadar uzanmaktadır (Eryılmaz ve Öğülmüş, 2010, s. 191). Bilgisayar ve istatistiğin gelişmesi ile kişiliğin esas boyutlarını faktör analizleriyle tespit etme çalışmaları yaygınlaşmıştır. Birçok kişilik psikoloğu değişik kültürlerde, farklı dillerde çalışmalar gerçekleştirmiş ve beş faktörlü modeli doğrulayan sonuçlar bulgulamışlardır (İnanç ve Yerlikaya, 2012, s. 287). Ancak modelin faktör adları ve sayısı konusunda araştırmacılar arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır. Faktör sayısının üç (Eysenck, 1982), dört (Guilford, 1975), farklı yapılar da beş (Zuckerman, Kuhlman, Joireman, Teta ve Kraft, 1993; McCrae & John, 1992), altı (Hogan, Hogan ve Busch, 1984) ve yedi (Almagor, Tellegen ve Waller, 1995) olduğunu öne süren araştırmacılar mevcuttur. Buna rağmen kişilik psikolojisinde Beş Faktör Kişilik Modeli yaygın olarak kabul görmektedir (Tatar, 2017, s. 52).

McCrea ve Costa, başlangıçta kişilik özelliklerinin sınıflanmasından ibaret olan beş faktör kişilik modelini, bir kişilik kuramına dönüştürmüşlerdir (İnanç ve Yerlikaya, 2012, s. 279). McCrea ve Costa (2006), faktör analizi araştırmaları sonunda “*dışadönüklük, nevrotizm, deneyime açıklık, uyumluluk ve öz-disiplin*” şeklinde beş temel kişilik özelliği belirlemişlerdir (s. 3).

Dışadönüklük boyutu, Eysenck'in dışadönüklük boyutu ile benzerlik göstermektedir (Somer, 1998, s. 40). McCrea ve Costa'nın (2006), kişilik envanterinde dışa dönüklük boyutunun sıcaklık, topluluğu sevme, girişkenlik, aktivite, heyecan arayışı, pozitif duygular şeklinde alt boyutları bulunmaktadır. Dışadönükler; sıcakkanlı, arkadaş canlısı ve samimidirler. Kalabalık ortamları severler, sosyaldirler. Ayrıca girişken ve lider ruhludurlar, kolayca sorumluluk alırlar. Dışadönük kişiler, enerjik ve aktiftirler. Kendilerini harekete geçiren ortamları tercih ederler. Genellikle heyecan arayışına girerler (s. 49). Dışadönüklük boyutundan düşük puan alanlar ise mülayim, yakın ilişkilerden kaçınan, dürtülerini aşırı kontrol eden, uysal bireylerdir (s. 53).

Nevrotiklik boyutu, bireylerin duygusal kararlılık ve kişisel uyum devamlılığı noktasındaki yerini ifade eder. Duygusal yönden sıkıntı yaşayan ve duyguları aşırı düzeyde değişkenlik gösteren bireyler bu boyuttan yüksek puan alacaktır (Burger, 2016, s. 253). Genellikle nevrotik tanısı alan psikiyatri hastalarının bu boyutta çok

yüksek puan alması beklenir. Ancak psikolojik rahatsızlığı olmayan kişiler de bu boyuttan yüksek puan alabilirler. Nevrotiklik düzeyi yüksek bireyler, duygusal, genellikle kaygılı, asabi ve suça eğilimli kişilerdir. Ayrıca günlük hayatlarında stresle başa çıkmada zorlanır, zor durumlarda paniğe kapılır ve yardım için başkalarına bağımlı olma eğilimi gösterirler. Nevrotiklik düzeyi düşük olanlar sakin, dengeli, kendinden memnun, rahat, incinmekten korkmayan bireylerdir (McCrae ve Costa, 2006, s. 46-53).

Deneyime açıklık boyutu, bireyleri yeni deneyimlere açık olma ile alışkanlıklara bağlı olma arasında yere yerleştirmektedir (İnanç ve Yerlikaya, 2012, s. 288). Bu boyuttan yüksek puan alanlar hayal gücü kuvvetli, yaratıcı, farklılığı tercih eden, meraklı ve liberal kişilerdir. Bu bireyler, deneyime değer verirler. Yeni bir yemek denemeye veya yeni bir film izlemeye veya yabancı bir ülkeye seyahat etmeye isteklidirler. Ayrıca yeni deneyimlere açık oldukları gibi yeni fikirlere ve değerlere de açıktırlar. Değerler açısından liberal olma eğilimindedirler ve bir kişi için doğru ve yanlış olanın başka koşullarda uygulanamayabileceğini kabul ederler. Bu boyuttan düşük puan alanlar ise gerçekçi, yaratıcı olmayan, rutini tercih eden, meraksız ve geleneksele bağlı kişilerdir (McCrae ve Costa, 2006). Deneyime açıklık boyutunu *kültür* (Norman, 1963) veya *zekâ* (Goldberg, 1992) olarak isimlendiren araştırmacılar da mevcuttur.

Uyumluluk, başkaları için özverili ilgi, güven ve cömert duygular içinde olmak olarak görülmektedir. Uyumluluk boyutundan yüksek puan alanlar “*şefkatli, iyi huylu, iş birliği yapmaya ve çatışmadan kaçınmaya istekli*”, düşük puan alanlar ise “*dik başlı, kuşkulu, kibirli ve rekabetçi*” olarak tanımlanabilir (McCrae ve Costa, 2006, s.46). Uyumluluk düzeyi yüksek bireyler merhametli, güvenilir, cömert, uysal, hoşgörülü iken uyumluluk düzeyi düşük olan kişiler ise merhametsiz, cimri, antagnostik (muhalefet), eleştirici, asabi davranışlar gösterirler (s. 4). Buna ek olarak uyumsuz kişiler, sınırları zorlamaya çalışır, diğerlerini küçümseyen davranışlar sergiler ve düşmanlıklarını açıkça ifade ederler (s. 53).

Öz-disiplin, kişinin ne düzeyde düzenli, kontrollü, disiplinli, organize ve başarı yönelimli olduğuyla ilgilidir (İnanç ve Yerlikaya, 2012, s. 288). Öz-disiplin boyutundan yüksek puan alanlar görevine bağlı ve öz-disiplinli bireylerdir. Ayrıca hırslı ve çalışkanlardır. Bu durum bazen işkoliklik noktasına kadar varabilir. Öz-

disiplin düzeyi düşük olanlar ise daha tembel ve rahattır. Kendilerine ve başkalarına karşı daha az titizdir (McCrae ve Costa, 2006, s. 46).

2.3. Beş Faktör Kişilik Özellikleri ile Dindarlık ve İnanç Tarzları Arasındaki İlişkiler

2.3.1. Beş Faktör Kişilik Özellikleri ile Dindarlık Arasındaki İlişki

Din, insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. Dini inanış ve uygulamalar, dini gelenekler, ibadetler ve semboller değişik görünüm ve şekiller altında varlığını sürdürmektedir. Aynı zamanda din bireylerin duygu, düşünce ve tasavvurlarında, tutum ve davranışlarında etkili olan önemli bir psikolojik faktördür (Hökelekli, 2017, s. 30). Din; duygular, arzular, davranışlar, inançlar, ilişkiler içinde ortaya çıkan bütün psikolojik hayatta etkin olur ve her yönüyle kişiliğe nüfuz eder (Hökelekli, 1993, s. 187).

Dindarlık ile kişilik arasındaki ilişki ile ilgili ilk ampirik çalışmayı Andro ve diğerleri (1950) yapmıştır. Bu araştırmaya göre genellikle bir mezhebe bağlı olan orta sınıf Amerikalıların daha fazla otoriteye eğilimli olduğu söylenebilir. Ayrıca kendini dindar olarak tanıtan kişilerin daha otoriter olduğu bulgulanmıştır. Dittes (1971, s. 355-390) ise Ortodoks dini bağlılıklar ile daha savunmacı ve baskı altında bulunan kişilik arasında önemli bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur.

Türkiye’de dindarlık ile kişilik arasındaki ilişkiyi ele alan ilk ampirik çalışma Kağıtçıbaşı (1972, s. 89) tarafından yapılmıştır. İzmir’de lise öğrencilerine yönelik olarak yapılan bu çalışmada otoriteriyen kişilik ile dini yönelimler incelenmiştir. Bu çalışmada, dindar olanların olmayanlara göre daha otoriter ve dıştan denetimli oldukları bulgulanmıştır.

Dindarlık ve beş faktör kişilik özellikleri arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar da mevcuttur. Bu araştırma sonuçları şu şekilde incelenebilir:

Nevrotiklik ve dindarlık: Nevrotiklik, bireylerin duygusal kararlılık ve kişisel uyum devamlılığı noktasındaki yerini ifade etmektedir (Burger, 2016, s. 253). Duyguların gelişiminde, değişiminde ve şekillenmesinde dinin önemli bir yeri vardır. Ancak din, bireylerin duyguları üzerinde farklı etkiler bırakabilmektedir. Bu noktada dindarlığın nasıl yaşandığı ve dinin nasıl algılandığı ruh sağlığı üzerinde belirleyici olmaktadır (Yapıcı, 2013, s. 48).

Literatürde nevroitiklik ile dindarlığın bazı alt boyutları arasında anlamlı ilişkiler tespit eden çalışmalar olduğu görülmektedir. Uysal (2006, s. 148), 647 kişi üzerinde yürüttüğü çalışmada, kendisi tarafından geliştirilen “dinsellik”, “dindarlık” ve “kadına bakış” ölçekleri ile “beş faktör kişilik ölçeğinin” dışadönüklük, sorumluluk ve nörotizm boyutlarından oluşan anket ile bilgi toplamıştır. Bu araştırmada, nörotizm boyutu ile dindarlığın ibadet boyutu arasında negatif bir ilişki; inanç boyutu ile pozitif bir ilişki olduğu bulgulanmıştır. Benzer şekilde Hills ve diğerleri (2004, s. 61), tarafından 400 İngiliz öğrenci ile Eysenck’in temel kişilik faktörleri ile dindarlık yönelimleri ve pratikleri arasındaki ilişkiyi incelemek üzere yapılan çalışmada, tüm dindarlık değişkenleri ile yüksek düzey kişilik göstergelerinden psikotizm arasında negatif ilişki bulgulanmıştır. Buna karşılık nevroitiklik dindarlığın alt boyutlarıyla ilişkili olarak çıkmıştır. Özellikle klasik nevroitiklikle bağlantılı tüm özellikler arayış yönelimi ile pozitif ilişki içindedir.

Şentepe ve Güven (2015) dindarlık toplam, ibadet-bilgi ve inanç-etki boyutları arasında anlamlı negatif ilişki bulgularken; Ok (2011), Afhami ve diğerleri (2017) ve Işık (2018) ise nevroitiklik ile dindarlık arasında anlamlı pozitif ilişki bulgulanmıştır.

Dışadönüklük ve dindarlık: Dışadönüklük; sıcakkanlı, arkadaş canlısı ve sosyal olmayı ifade etmektedir (McCrea & Costa, 2006). Her dinin, sosyal ilişkiler tesis etme ve bu ilişkileri belli ölçüde devam ettirme mecburiyeti vardır (Joachim, 1995, s. 54). Din, sosyal becerileri destekleme ve bireylerin değerler aracılığıyla olumlu davranışlar göstermesini sağlama gibi görevler üstlenmektedir (Karaca, 2015, s. 151). Bu bakımdan dindar bireylerin, daha sosyal olmaları beklenmektedir.

Literatüre baktığımızda dışadönüklük ile dindarlık arasında anlamlı pozitif ilişki tespit eden pek çok çalışma olduğunu görmekteyiz. Francis ve Katz (1992, s. 158-159)

İsrail’de bir üniversitede bulunan kadın öğretmenlerle yaptıkları araştırmada, dışadönük kişiliğe sahip bireylerin içedönük olanlardan daha dindar olduklarını tespit etmiştir. Mijares ve Espinosa (2014, s. 108), Meksikalılar üzerinde yaptığı araştırmada dışadönüklük ile dindarlık arasında anlamlı pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Apaydın (2001, s. 194-195), 315 üniversite öğrencisi ile yaptığı çalışmada içedönük kişiliğe sahip bireylerin dini tutumlarının dışa dönük kişiliğe sahip olanlara göre daha olumlu olduğunu bulgulamıştır. Ayrıca Yüce (2009), Şentepe ve Güven (2015), Afhami ve diğerleri (2017) ve Işık (2018) tarafından yapılan çalışmalarda da dindarlık ile dışadönüklük arasında anlamlı pozitif ilişki tespit edilmiştir.

Buna karşılık dışadönüklük boyutu ile dindarlık arasında negatif ilişki tespit eden çalışmalar da bulunmaktadır. Wiebe ve Fleck (1980, s. 183), 158 kişi ile yaptıkları çalışmada, dışadönük kişiliğe sahip olan bireyler ile dindar olmayanlar arasında anlamlı bir ilişki tespit etmiştir. Yine Francis ve diğerleri ise (1982, s. 262-264) içedönüklük ile dini tutumlar arasında küçük ancak tutarlı olan ilişkiler tespit etmiştir. Bu sonuca göre Francis en yüksek dini tutum ortalamasına sahip olanları önce nevrotik içedönükler, sonra nevrotik dışadönükler, dengeli içedönükler ve dengeli dışadönükler olarak sıralamıştır.

Deneyime açıklık ve dindarlık: Dinler, gelenek ile yakından ilişkilidir. Nitekim din, insanı Tanrı’ya bağlayan temel bir esas iken; gelenek, hakikatin dış dünyaya dönük, maddi ve parçalı yönünü oluşturmaktadır (Vural, 2020). Ayrıca her din, mensuplarına haftalık, aylık ve yıllık rutin ibadetler emretmekte ve helaller, haramlar belirlemektedir. Bu bakımdan dinler tarafından, dindar olmayı tercih eden kişilerin hayatlarını nasıl devam ettireceğine ilişkin bir çerçeve ve sınır çizilmektedir (Bilgin, 2014, s. 78). Bu hususlar göz önünde bulundurulduğunda dindar bireylerin daha rutini tercih eden ve geleneğe bağlı bireyler olmaları beklenmektedir. Nitekim yapılan çalışmalarda geleneksel dindarlık ile deneyime açıklık arasında anlamlı negatif bir ilişki tespit edildiği görülmektedir (Saroglou, 2002; Ok, 2011b; Afhami ve diğerleri, 2017).

Uyumluluk ve dindarlık: Uyumluluk, başkaları için özverili ilgi, güven ve cömert duygular içinde olmak olarak görülmektedir (McCrea & Costa, 2006). Sosyal bir çevrede yaşamını devam ettiren bir bireyin toplumun değerleriyle uyumlu davranışlar

sergilemesi beklenmektedir (Gürses, 2010, s. 105). Dinler, bireylerin sosyal uyumunu sağlamada önemli işlevlere sahiptir (Hökelekli, 1993). Nitekim dindar insanların daha itaatkâr ve toplumsal uyum sergileme eğiliminde olduğu genellikle tüm araştırmacılar tarafından kabul edilmektedir (Yapıcı, 2013, s. 58).

Literatüre bakıldığında uyumluluk ve dindarlık arasında anlamlı pozitif ilişki tespit eden pek çok çalışma olduğu görülmektedir (Taylor & McDonald, 1999; Yüce, 2009; Ok, 2011b; Şentepe ve Güven, 2015; Afhami ve diğerleri, 2017). Ayrıca Kötehne (1999, s. 60), değişik üniversitelerden öğrenciler ve 78 ebeveyn olmak üzere toplamda 345 kişi üzerinde yaptığı çalışmada, içsel ve dışsal dindarların kişilik özellikleri açısından farklılaştığını ortaya koymuştur. Buna göre içsel dindarların öz disiplin ve uyumluluk boyutlarında dışsal dindarlardan daha yüksek ortalamalara sahip oldukları tespit edilmiştir. Turan (2009, s. 206) ise 727 kişi üzerinde yürüttüğü çalışmada kişiliğin öz disiplin boyutu ile dindarlık arasında pozitif bir ilişki, uyumluluk boyutu ile dindarlık arasında ise negatif bir ilişki olduğunu bulgulamıştır.

Öz disiplin ve dindarlık: Literatürde “sorumluluk” olarak da isimlendirilen öz disiplin boyutu, kişinin ne kadar düzenli, kontrollü, disiplinli, organize ve başarı yönelimli olduğuyula ilgilidir (İnanç ve Yerlikaya, 2012, s. 288). Dindarlık ile öz disiplin yakından ilişkilidir. Çünkü dini unsurlar, bireylerin sorumluluk bilincini besleyen ve harekete geçiren önemli faktörlerdir. Özellikle ibadetler psikolojik etkisiyle bireylere otokontrol ve sorumluluk bilinci kazandırmaktadır (Akyüz, 2014, s. 461). Nitekim yapılan çalışmalar da öz disiplin ile dindarlık arasındaki ilişkiyi doğrular niteliktedir (Taylor & McDonald, 1999; Turan, 2009; Yüce, 2009; Ok, 2011b; Şentepe ve Güven, 2015; Afhami ve diğerleri, 2017).

2.3.2. Beş Faktör Kişilik Özellikleri ile İnanç Tarzları Arasındaki İlişki

Kişilik özellikleri dindarlıkla olduğu gibi farklı inanç tarzları ile de ilişkili olabilir. Literatüre baktığımızda kişilik özellikleri ile bazı inanç tarzları arasındaki ilişkiyi ele alan araştırmaların yapıldığını da görmekteyiz (Saroglou, 2002; 2010; Ok, 2011b). Kişilik özellikleri ile inanç tarzları arasındaki ilişki şu şekilde açıklanabilir:

Nevrotiklik ve inanç tarzları: Daha önce değindiğimiz gibi dindarlık ile duygusal dengesizliği ifade eden nevrotiklik arasında pozitif ilişki tespit eden çalışmaların yanında (Ok, 2011b; Afhami ve diğerleri, 2017; Işık, 2018); negatif bir ilişki bulgulayan çalışmalar da mevcuttur (Şentepe ve Güven, 2015). İnanç tarzları ile kişilik arasındaki ilişkiye bakıldığında ise diğer inançlara hoşgörülü olmayı ve eşit mesafede yaklaşmayı ifade eden Esnek inancın artmasıyla nevrotikliğin azaldığı görülmektedir. Nitekim Saroglou (2002), nevrotiklik ile Esnek-Olgun dindarlık arasında; Ok (2011b) ise Esnek inancın hoşgörü alt boyutu arasında anlamlı negatif bir ilişki bulgulamıştır.

Yine Ok (2011b) tarafından yapılan çalışmada inancını en doğru kabul etme eğilimi olarak ifade edilen Kesin inanç ortalamalarının artmasıyla nevrotikliğin arttığı görülmektedir. Aynı zamanda dini stres (gerilim) ile nevrotiklik arasında da anlamlı pozitif bir ilişki bulgulanmıştır (Ok, 2011b). Buna karşılık Saroglou (2002), nevrotiklik ile Dini Fundamentalizm arasında anlamlı pozitif ilişki tespit etmiştir.

Dışadönüklük ve inanç tarzları: Dışadönüklük ile Esnek inanç arasında pozitif yönde bir ilişki bulunmaktadır. Buna göre esnek inanca sahip olan bireylerin daha sıcakkanlı, arkadaş canlısı ve sosyal olduğu görülmektedir (Saroglou, 2002; Ok, 2011b). Ayrıca Maneviyat (Olgun İnanç) düzeyi yüksek bireylerin de dışadönüklük ortalamalarının yüksek olduğu bulgulanmıştır. Nitekim Olgun inanç ile esnek inanç aynı inanç şemasına denk gelmektedir (Saroglou, 2010). Dini stres ile dışadönüklük arasında ise anlamlı negatif bir ilişki bulunmaktadır (Ok, 2011b). Bu da bize inançta gerilim yaşayan bireylerin daha içedönük kişiler olduğunu göstermektedir.

Deneyime açıklık ve inanç tarzları: Deneyime açıklık ile inanç tarzları arasındaki ilişkiye baktığımızda Esnek inanca sahip olan bireylerin yeni deneyimlere daha açık olduğu görülmektedir. Buna karşılık Kesin inanç eğiliminin artması ile deneyime açıklık ortalamalarında azalma yaşanmaktadır (Ok, 2011b). Benzer şekilde, Saroglou (2002; 2010), dini fundamentalizm ile deneyime açıklık arasında anlamlı pozitif bir ilişki bulgulanmıştır.

Streib, Hood ve Klein (2010) tarafından ABD ve Almanya örneklemelerinde inanç tarzları ile ilgili yapılan çalışmada Mitsel-Literal İnanıcı şema düzeyinde ölçen *Metin ve Öğretilere Bağlılık (ttt)* alt boyutu ile deneyime açıklık arasında iki örnekleme de

anlamli negatif iliski tespit edilmiştir. Bu sonuç metin ve öğretileri literal olarak yorumlayanların daha geleneksele bağı ve rutini tercih eden bireyler olduğuna işaret etmektedir. Bireysel-Yansıtıcı inancı şema düzeyinde ölçen *Adalet, Hoşgörü ve Rasyonellik (ftr)* boyutu ve Birleştirici İnancı şema düzeyinde ölçen *Dinler Arası Diyalog (xenos)* boyutu ile deneyime açıklık arasında ise iki örnekleme de anlamlı pozitif ilişki tespit edilmiştir.

Uyumluluk ve inanç tarzları: Dindarlık ve kişilik arasındaki ilişkiye yönelik yapılan tüm çalışmalar bize dindar bireylerin uyumluluk ortalamalarının yüksek olduğunu göstermişti. Kesin inanca sahip olan bireylerin de uyumlu olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Ok (2011b) Kesin inanç ile Uyumluluk arasında; Saroglou (2002; 2010) ise dini fundamentalizm ile Uyumluluk arasında anlamlı pozitif ilişkiler olduğunu ortaya koymuştur.

Uyumluluk ile Esnek inanç arasında da anlamlı ilişkiler bulunmaktadır. Ok (2011b), Esnek inancın Hoşgörü alt boyutu ile uyumluluk arasında anlamlı pozitif ilişki tespit ederken; Saroglou (2002), Esnek-Olgun dindarlık ile uyumluluk arasında anlamlı pozitif bir ilişki bulgulamıştır. Bu da bize Esnek inanca sahip olan bireylerin uyumluluk özelliği ile ön plana çıktığını göstermektedir. Uyumluluk ile Dini Stres (Gerilim) ve Dönüşüm arasında ise anlamlı negatif ilişki bulunmaktadır (Ok, 2011b). Buna göre inancında gerilim yaşayan ve dönüşüm yaşayan bireylerin uyumluluk özelliklerinde azalma olduğu görülmektedir.

Öz Disiplin ve inanç tarzları: Öz disiplin ile inanç tarzları arasındaki ilişkinin uyumluluk ile benzerlik gösterdiği söylenebilir. Nitekim Saroglou (2002), Öz Disiplin ile Esnek-Olgun dindarlık arasında anlamlı pozitif bir ilişki bulgulamıştır. Yine Saroglou (2010) tarafından yapılan diğer bir araştırmada ise dini fundamentalizm ile uyumluluk arasında anlamlı pozitif bir ilişki görülmüştür. Bu da bize hem kesin inanca sahip bireylerin hem de esnek inanca sahip bireylerin öz disiplinli olduklarını göstermektedir.

İnancında gerilim yaşayan bireyler ise daha az Öz Disipline sahiptir. Nitekim Ok (2011b) tarafından yapılan çalışmada Uyumluluk ile Dini Stres (Gerilim) arasında anlamlı negatif ilişki bulgulanmıştır.

BÖLÜM III

YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Deseni

Bu çalışma anket tekniğinin kullanıldığı korelasyonel bir araştırmadır. Korelasyonel araştırma, iki ya da daha fazla değişken arasındaki ilişkileri betimlemek amacıyla yürütülen ve bu ilişkilerin ayrıntılı bir şekilde analiz edildiği çalışmalardır (Karakaya, 2014, s. 68).

3.2. Araştırmanın Örnekleme

Bu araştırmada uygun örnekleme yönteminden yararlanılmıştır. Uygun örnekleme yöntemi, bir bölge söz konusu olmadan yakın çevrede bulunan ve ulaşılması kolay olan, mevcut araştırmaya katılmak isteyen gönüllü kişiler üzerinde yapılan örneklemedir. Araştırmada incelenecek değişken temel insani özelliklerle alakalı olduğunda ve diğer değişkenlerin karıştırıcı tesiri bulunmadığında bir bölge veya ülkenin örneklenmesi zaruri olmayabilir (Erkuş, 2013, s. 122). Bu sebeple temel insani özelliklerden olan inanç tarzları ile kişilik arasındaki ilişkiyi ölçen araştırmamızda bu örneklem türü tercih edilmiştir. Bu çerçevede örneklem Türkiye'nin her yerinde yaşayan katılımcılara açık olacak şekilde oluşturulmuştur. 17-73 yaş aralığındaki 240 katılımcıya anket uygulanmıştır.

3.3. Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada verilere ulaşmak için tarama metotlarından olan anket tekniği kullanılmıştır. Veri toplamak için kişisel bilgi formu, Ok-Dini Tutum Ölçeği, İnanç/Dünya Görüşü Tarzları Ölçeği ve Beş Faktör Kişilik Envanteri kullanılmıştır. Böylelikle 4 bölümden meydana gelen anket formu oluşturulmuştur. Ölçekler hakkında bilgiler aşağıda yer almaktadır:

3.3.1. Kişisel Bilgi Formu

Araştırmaya katılan grubun demografik özellikleri hakkında bilgi edinmek için kişisel bilgi formu hazırlanmıştır. Bu form cinsiyet, yaş, eğitim durumu şeklinde 3 sorudan oluşmaktadır.

3.3.2. İnanç veya Dünya Görüşü Tarzları Ölçeği

Fowler'ın (1995) geliştirdiği inanç gelişimi kuramı, Ok (2012) tarafından kuramsal olarak gözden geçirilerek yeni bir model olarak sunulmuştur. Daha sonra bu modelde bulunan her şema ve şemalardan meydana gelen gelişim çizgileri üzerinde durularak Türkiye'de 91 kişi ile yapılan nitel araştırmalar çerçevesinde inanç gelişimi ölçeği geliştirilmiştir.

Yukarıda açıklanan yeni modelin nicel olarak ölçülebilmesi için 75 maddelik soru havuzu oluşturulmuştur. Daha sonra Türkiye'de iki ayrı şehirde bulunan iki üniversitedeki 934 öğrenci ile gerçekleştirilen araştırmalar sonucu çoklu ölçek bataryaları oluşturulmuştur. Böylelikle inanç/dünya görüşü tarzlarını ölçmeyi amaçlayan toplamda 33 maddelik ölçek hazırlanmıştır. Ölçekte yer alan Kesin İnanç şemasında toplam 6 madde, Gerilim ve Dönüşüm şemalarında 3'er madde, Esnek İnanç şemasında toplam 12 madde, Arayış şemasında ise toplam 9 madde yer almaktadır (Ok, 2012, s. 138-142). Kesin şeması Literal ve Partikularizm alt boyutlarından; Esnek şeması Çoğulculuk, Hoşgörü, Tarihselci, Göreceli alt boyutlarından; Arayış şeması ise Varoluşsal Sorularla Yüzleşme, Şüpheyi Olumlu Kabul, Değişime Açıklık alt boyutlarından oluşmaktadır. Bu çalışmada Kesin, Esnek ve Arayış şemalarının alt boyutlarından elde edilen toplam puan esas alınmıştır.

Daha önce geliştirilen inanç gelişimi ölçeklerinin bazılarında farklı aşamaları temsil eden maddelerden tek bir inanç gelişimi ölçeği oluşturulduğu görülmektedir. Örneğin, Leak, Louks & Bowlin (1999) tarafından inanç gelişimini ölçmek için oluşturulan ölçekte bazı maddeler nispeten olgun inanç gelişimini (yani aşama 4 veya 5), bazıları ise daha az olgun inanç gelişimini (aşama 2 veya 3) yansıtabilecek şekilde anahtarlanmıştır. Streib, Hood & Klein (2010) tarafından yapılan çalışmada ise inanç gelişimi toplam puanı "Truth of Texts and Teachings (ttt)" alt boyutunun ters

kodlanması ve bunun “Tolerance & Rational Choice (ftr)” ve “Xenosophia/Interreligious Dialog (xenos)” isimli diğer iki alt boyut toplamına eklenmesi ile elde edilmiştir. Bu algoritma, ttt'nin xenos ile negatif; ftr ve xenos arasındaki pozitif korelasyondan kaynaklanmaktadır. Bu çalışmada da Kesin şemasının Literal ve Partikülerizm alt boyutlarından 3'er madde (ters kodlu olarak), Esnek şemasının Çoğulculuk ve Görecelik alt boyutlarından 3'er madde, Gerilim ve Dönüşüm şemalarından 3'er madde olmak üzere toplamda 18 madde ile İnanç Gelişimi Toplam puanı hesaplanmıştır.

Ölçekte yer alan tüm maddelerde “inanç veya dünya görüşü” ifadesi bulunmaktadır. Bunun sebebi inanç gelişimi kuramında açıklanan inanç tanımının dini ve din dışı alan içerecek şekilde yapılmasıdır. İnanç kavramının tek başına kullanılması yalnızca dini inancı akla getirebileceği gibi dünya görüşü kavramının tek başına kullanılması ise yalnızca seküler alanı kapsayarak din dışı alanı dışarıda bırakabilir. Ölçek maddeleri 5'li Likert ölçeği (hiç katılmıyorum, az katılıyorum, yarı yarıya katılıyorum, çoğuna katılıyorum, tamamına katılıyorum) üzerinden değerlendirilmiştir (Ok, 2012, s. 138). Ölçeğin Cronbach Alpha katsayıları .54 ile .85 arası değişmektedir.

3.3.3. Ok-Dini Tutum Ölçeği

Araştırmada dindarlık düzeylerini ölçmek için Ok (2011a) tarafından geliştirilmiş olan Ok-Dini Tutum Ölçeği kullanılmıştır. Ok (2011a) ölçeği, diğer dini tutum ölçeklerinden ayrılması amacıyla kendi soyadı ile isimlendirmiştir. Dini Tutum Ölçeği, tutumun üç ögesi (bilgi, duygu, davranış) göz önünde bulundurularak oluşturulmuştur. Bilişsel boyut ile bireyin din ile ilgili genel görüşü, davranışsal boyut ile bireyin davranışlarının dini değerler tarafından yönlendirilme düzeyi, duygusal boyut ile dinin duygusal olarak bireyi ne düzeyde etkilediği ölçülmeye çalışılmıştır. Tutumun bu üç bileşenine ek olarak ölçülmek istenen tutum nesnesinin din olması sebebiyle bu boyutlara Tanrı ile ilişki boyutu eklenmiştir. Böylelikle Ok-Dini Tutum Ölçeği 4 alt boyutu ölçecek şekilde 5'li Likert ölçeği (hiç katılmıyorum, az katılıyorum, yarı yarıya katılıyorum, çoğuna katılıyorum, tamamına katılıyorum) olarak tasarlanmıştır (s. 535).

Dini tutumu bu dört boyut çerçevesinde ölçmek için her boyut için 4 madde olacak şekilde toplam 16 maddelik soru havuzu oluşturulmuştur. Açılımlı ve doğrulayıcı faktör analizleri ve güvenirlik madde analizi sonucunda her bir boyutu en iyi ölçen iki madde belirlenmiştir. Böylelikle 8 maddelik dini tutum ölçeği oluşturulmuştur (Ok, 2011a, s. 535).

Ok (2011a) tarafından geliştirilen ölçeğin geçerlik ve güvenirlik analizleri üniversite öğrencilerinden oluşan 950 ve 388 kişilik iki ayrı örneklem grubuna gerçekleştirilmiştir. İlk uygulamada ölçek maddelerinin faktör yükünün 0,69 ile 0,89 ve varyans açıklama oranının %78 olduğu görülmüştür. İkinci uygulamada ise faktör yüklerinin 0,40 ile 0,87 varyans açıklama oranının ise %86 olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak ölçeğin yüksek iç tutarlılığa sahip olduğu görülmüştür (s. 537-541). İç tutarlılık göstergesi olan alfası .81 ve .91 olarak tespit edilmiştir (Ok, 2011a, s. 528).

3.3.4. Büyük-Beş Envanteri (The Big-Five Inventory)

John, Donahue ve Kentle (1991) tarafından geliştirilen ve beş faktörün prototipik bileşenlerini ölçen 44 maddelik bir ölçektir. Ölçeğin 5 alt boyutu bulunmaktadır: Nevrotiklik (8 madde), Dışadönüklük (8 madde), Deneyime Açıklık (10 madde), Uyumluluk (9 madde), Öz Disiplin (9 madde). Ölçekte yer alan 1, 6, 11, 16, 21, 26, 31, 36 numaralı maddeler dışa dönüklük; 2, 7, 12, 17, 22, 27, 32, 37, 42 numaralı maddeler uyumluluk; 3, 8, 13, 18, 23, 28, 33, 38, 43 numaralı maddeler öz disiplin; 4, 9, 14, 19, 24, 29, 34, 39 numaralı maddeler nevroitiklik; 5, 10, 15, 20, 25, 30, 35, 40, 41, 44 numaralı maddeler deneyime açıklık alt boyutlarını ölçmektedir. 2, 6, 8, 9, 12, 18, 21, 23, 24, 27, 31, 34, 35, 37, 41 ve 43. maddeler ters puanlanmaktadır. Ölçek 5'li likert tipi (1: hiç katılmıyorum, 2: biraz katılmıyorum, 3: ne katılıyorum ne de katılmıyorum, 4: biraz katılıyorum, tamamına katılıyorum) derecelendirmeye sahiptir. John ve Srivastava (1999), ABD ve Kanada örnekleminde ölçeğin Cronbach Alpha katsayılarının .75 ile .90 arası değiştiğini tespit etmiştir. Ayrıca üç ay ara ile uygulanan test tekrar test ölçümlerinin ise .80 ile .90 arasında değiştiği sonucuna ulaşılmıştır (s. 115).

3.4. Veri Toplama Süreci

İnanç tarzları ile kişilik özellikleri arasındaki ilişkiyi inceleyen bu araştırmada, çalışmanın amacına uygun olacak şekilde hazırlanan anket formu, öncelikle İbn Haldun Üniversitesi etik kurul onayına sunulmuş, onay alındıktan sonra 2022 Mart-Nisan ayları arasında 17-73 yaş aralığındaki bireylere internet üzerinden dağıtılmıştır. Katılımcılara araştırmanın amacı, önemi ve kapsamı ile ilgili yapılan genel bilgilendirmeden sonra anketi doldurmaları sağlanmıştır. Anketin katılımcılar tarafından gönüllülük esasına dayanak doldurması sağlanmıştır. Anket yaklaşık 20 dakika sürmüştür.

3.5. Verilerin Analizi

Veriler, Excel programına aktarıldıktan sonra SPSS (Statistical Package for Social Sciences) for Windows 25.0 ile analiz edilmiştir. Verileri değerlendirilirken tanımlayıcı istatistiksel metotları (sayı, yüzde, min-maks değerleri, ortalama ve standart sapma) kullanılmıştır. Ölçeklerin güvenilirliğini test etmek amacıyla “Güvenilirlik Analizi” yapılmıştır.

Kullanılan verilerin normal dağılıma uygunluğu test edilmiştir. Normal dağılım, uygunluk normallik testleri ve basıklık çarpıklık değerleri ile kontrol edilmiştir. Normal dağılıma sahip verilerde niceliksel verilerin karşılaştırılmasında iki bağımsız grup arasındaki fark için bağımsız t testi, ikiden fazla bağımsız grup karşılaştırılmasında ise tek yönlü varyans analizi uygulanmıştır. Fark bulunan durumda fark yaratan grubu tespit etmek için Bonferroni kullanılmıştır. Normal dağılıma sahip verilerde değişkenler arasındaki ilişkiyi test etmek için Pearson korelasyon uygulanmıştır. Anlamlılık düzeyi %95 olarak kabul edilmiştir.

BÖLÜM IV

BULGULAR

4.1. Betimsel İstatistik Sonuçları

Araştırmada kullanılan bireylerin yaş, cinsiyet, eğitim durumu olmak üzere elde edilen demografik değişkenlere ilişkin betimsel istatistik sonuçları Tablo 4.1’de görülebilir.

Tablo 4.1. Katılımcıların Cinsiyet ve Eğitim Durumuna Göre Dağılımları

Değişkenler		N	%
Cinsiyet	Erkek	74	30.8
	Kadın	166	69.2
Eğitim Durumu	İlkokul Mezunu ve altı	22	9.2
	Lise Mezunu/Öğrencisi	25	10.4
	Ön lisans Mezunu/Öğrencisi	16	6.7
	Lisans Mezunu/Öğrencisi	140	58.3
	Lisansüstü Mezunu/Öğrencisi	37	15.4
Toplam		240	100

N: Toplam katılımcı sayısı

Tablo 4.1’e bakıldığında toplam 240 kişinin katıldığı bu araştırmada katılımcıların %30.8’inin erkek, %69.2’sinin kadın olduğu görülmektedir. Kadın ve erkek katılımcıların sayıları arasında ciddi bir fark bulunmaktadır. Bu noktada elde edilen sonuçların bu bilgi göz önünde bulundurularak değerlendirilmesi gerekmektedir. Katılımcıların yaşları ise 17-73 aralığında bulunmaktadır (ort. 32,52, SS=9,92).

Katılımcıların eğitim durumları hakkında bilgi almak için anket formunda belirtilen kategorilerde (okur-yazar, ilkokul mezunu, lise öğrencisi, lise mezunu, ön lisans öğrencisi, ön lisans mezunu, üniversite öğrencisi, üniversite mezunu, lisansüstü öğrencisi, lisansüstü mezunu) yer alan sayıların düşük olması sebebiyle bazı kategoriler birleştirilmiştir. Böylelikle katılımcıların eğitim durumları beş kategoride toplanmıştır. Katılımcıların eğitim durumuna bakıldığında %9.2’sinin ilkokul mezunu

ve altı, %10.4'ünün lise mezunu/öğrencisi, %6.7'sinin ön lisans mezunu/öğrencisi, %58.3'ünün lisans mezunu/öğrencisi, %15.4'ünün lisansüstü mezunu/öğrencisi olduğu görülmektedir. Buna göre katılımcıların çoğunluğunu lisans mezunu/öğrencisi olan bireyler oluşturmaktadır.

4.2. Güvenirlik Analizi ve Tanımlayıcı İstatistik Sonuçları

Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Hesaplama sonuçları Tablo 4.2'de yer almaktadır. Ölçek ve alt boyutlarının güvenilirlik katsayıları incelendiğinde, iç tutarlılıklarının yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 4.2. Araştırmada Kullanılan Ölçek Alt Boyutlarının Tanımlayıcı İstatistikleri ve Güvenirlik Analizleri

Ölçek ve Boyutları	α	Min	Maks	Ortalama	SS
Dini Tutum	.84	4	20	17.47	3.10
<i>Kişilik Özellikleri</i>					
Nevrotiklik	.83	10	40	23.07	6.61
Dışadönüklük	.84	12	40	26.85	6.22
Deneyime Açıklık	.83	14	50	33.37	6.97
Uyumluluk	.67	20	44	35.32	4.73
Öz Disiplin	.82	11	45	34.31	5.98
<i>İnanç/Dünya Görüşü Tarzları</i>	.83				
Esnek	.84	1.17	5	3.22	.81
Arayış	.89	1	5	2.46	.98
Gerilim	.84	1	5	1.42	.78
Dönüşüm	.85	1	5	1.70	.99
Kesin	.88	1	5	4.02	.96
İnanç Gelişimi Toplam		1.72	3.96	2.57	.45

Min: Minimum, Maks: Maksimum, SS: Standart Sapma, α : Cronbach Alfa değeri

Araştırmada kullanılan ölçekler ve alt boyutlarının tanımlayıcı istatistikleri Tablo 4.2'de verilmiştir. Burada araştırmada kullanılan her ölçeğin ortalaması ve standart sapması gösterilmektedir.

Tablo 4.2'ye baktığımızda Dini Tutum ortalama puanı 17.47 ± 3.10 olduğu görülmektedir. Büyük Beş Envanteri içerisinde en yüksek ortalamaya sahip olan alt boyutun Uyumluluk (ort. 35.32 ± 4.73) olduğu tespit edilmiştir. İnanç veya Dünya Görüşü Tarzları Ölçeği'nin en yüksek ortalamaya sahip alt boyutunun Kesin (ort.

4.02±.96), en düşük alt boyutlarının ise sırasıyla Dönüşüm (1.70±.99) ve Gerilim (ort. 1.42±.78) olduğu görülmektedir.

4.3. Normallik Analizi Sonuçları

Araştırmada kullanılan ölçeklerin normallik analizi sonuçları Tablo 4.3'te verilmiştir. Verilerin çarpıklık ve basıklık değerlerinin ± 3 arasında olması normal dağılıma sahip olduğunu göstermektedir. Tablo incelendiğinde tüm ölçekler ve alt boyutlarının normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir.

Tablo 4.3. Araştırmada Kullanılan Ölçeklerin Normallik Analizi Sonuçları

Ölçek ve Boyutları	Çarpıklık	Basıklık	Durum
Dini Tutum	-1.68	2.44	Normal
<i>Kişilik Özellikleri</i>			
Nevrotiklik	.18	-.70	Normal
Dışadönüklük	-.08	-.61	Normal
Deneyime Açıklık	-.04	-.0	Normal
Uyumluluk	-.43	.08	Normal
Öz Disiplin	-.93	1.89	Normal
<i>İnanç/Dünya Görüşü Tarzları</i>			
Esnek	-.22	-.51	Normal
Arayış	.52	-.40	Normal
Gerilim	1.87	2.77	Normal
Dönüşüm	1.49	1.47	Normal
Kesin	-.90	.08	Normal
İnanç Gelişimi Toplam	.84	.46	Normal

4.4. Çıkarımsal İstatistik Sonuçları

Bu başlık altında ölçeklerin kendi aralarındaki ilişkilere ilişkin çıkarımsal istatistik sonuçları yer almaktadır.

4.4.1. Sosyo-Demografik Değişkenlerin (Yaş, Cinsiyet ve Eğitim Durumu)

Değişkenlerle İlişkileri

Bu bölümde yaş, cinsiyet ve eğitim durumu değişkenlerinin; Dindarlık, İnanç/Dünya Görüşü Tarzları (Esnek, Arayış, Gerilim, Dönüşüm ve Kesin) ve Beş Faktör Kişilik

Özellikleri (Dışadönüklük, Uyumluluk, Öz Disiplin, Nevrotiklik, Açıklık) ile arasındaki ilişkiye bakılacaktır.

4.4.1.1. Cinsiyete Göre Ölçek ve Ölçek Alt Boyutlarının Karşılaştırılması

Katılımcıların cinsiyetlerine göre ölçek ve alt boyut ortalamalarının karşılaştırılması amacıyla yapılan bağımsız örneklem t testi sonuçları aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 4.4. Cinsiyete Göre Değişkenlerin Ortalamalarının Karşılaştırılması

Ölçek ve Boyutlar	Cinsiyet	Ortalama	SS	t	p
Dini Tutum	Erkek	17.03	3.37	-1.79	.07
	Kadın	17.81	2.44		
<i>Kişilik Özellikleri</i>					
Nevrotiklik	Erkek	22.12	6.37	-1.49	.13
	Kadın	23.50	6.69		
Dışadönüklük	Erkek	26.26	6.10	-.99	.32
	Kadın	27.12	6.28		
Deneyime Açıklık	Erkek	32.92	7.30	-.68	.49
	Kadın	33.58	6.84		
Uyumluluk	Erkek	34.09	5.48	-2.47	.01*
	Kadın	35.87	4.27		
Öz Disiplin	Erkek	33.93	7.05	-.60	.54
	Kadın	34.49	5.45		
<i>İnanç/Dünya Görüşü Tarzları</i>					
Esnek	Erkek	3.11	.78	-1.54	.12
	Kadın	3.28	.83		
Arayış	Erkek	2.41	.95	-.56	.57
	Kadın	2.48	1		
Gerilim	Erkek	1.49	.77	1.28	.20
	Kadın	1.36	.64		
Dönüşüm	Erkek	1.72	1.01	.11	.91
	Kadın	1.70	1		
Kesin	Erkek	4.08	1.05	.52	.59
	Kadın	4.01	.93		
İnanç Gelişimi Toplam	Erkek	2.56	.44	-.10	.91
	Kadın	2.57	.46		

SS: Standart Sapma, t: Bağımsız Örneklem t Testi, p: Anlamlılık Düzeyi, *p<0,05

Cinsiyet ile Dindarlık ve İnanç/Dünya Görüşü Tarzları Arasındaki İlişkiler: Cinsiyet değişkeni ile Dini Tutum, Esnek, Arayış, Gerilim, Dönüşüm ve Kesin alt boyutları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir.

Cinsiyet ile Beş Faktör Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişkiler: Tablo 4.4'e baktığımızda katılımcıların cinsiyetlerine göre Büyük-Beş Faktör Ölçeği'nin sadece Uyumluluk alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmektedir ($p<.05$). Kadın katılımcıların erkek katılımcılara göre daha yüksek Uyumluluk özelliğine sahip olduğu tespit edilmiştir.

4.4.1.2. Yaşa Göre Ölçek ve Ölçek Alt Boyutlarının Karşılaştırılması

Katılımcıların yaşları ile ölçek alt boyutları arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla uygulanan korelasyon analizi sonuçları aşağıdaki Tablo 4.5'te yer almaktadır.

Tablo 4.5. Yaş ile Ölçek ve Alt Boyut Ortalamaları İlişkisi

Ölçek ve Boyutları	Yaş
Dini Tutum	.30**
Kişilik Özellikleri	
Nevrotiklik	-.11
Dışadönüklük	.01
Deneyime Açıklık	-.16**
Uyumluluk	.21**
Öz Disiplin	.28**
İnanç/Dünya Görüşü Tarzları	
Esnek	-.11
Arayış	-.25**
Gerilim	-.10
Dönüşüm	-.18**
Kesin	.34**
İnanç Gelişimi Toplam	-.11

* $p<0,05$ ** $p<0,01$

Yaş ile İnanç/Dünya Görüşü Tarzları Arasındaki İlişkiler: Katılımcıların yaşları ile Arayış ve Dönüşüm ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı negatif bir ilişki bulunmaktadır (sırasıyla: -.25, -.18, $p<0,01$). Katılımcıların yaşları ile Kesin puanları arasında ise istatistiksel olarak anlamlı pozitif bir ilişki bulunmaktadır (.34, $p<0,01$). Buna göre bireyler yaşlarının artmasıyla birlikte inançlarında daha az arayış ve dönüşüm yaşamakta ve daha fazla kesin inanca sahip olmaktadır.

Yaş ile Dindarlık Arasındaki İlişkiler: Tablo 4.5'e bakıldığında katılımcıların yaşları ile Dini Tutum ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif bir ilişki olduğu

görülmektedir (.30, $p<0,01$). Bu durum yaş arttıkça dindarlık düzeyinde artış yaşandığını göstermektedir.

Yaş ile Beş Faktör Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişkiler: Katılımcıların yaşları ile Büyük-Beş Envanteri alt boyutlarından Uyumluluk ve Öz Disiplin ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif bir ilişki bulunmaktadır (sırasıyla: .21, .28, $p<0,01$). Katılımcıların yaşları ile Deneyime Açıklık ortalamaları arasında ise anlamlı negatif bir ilişki bulunmaktadır (.16, $p<0,01$).

4.4.1.3. Eğitim Durumuna Göre Ölçek ve Ölçek Alt Boyutlarının Karşılaştırılması

Tablo 4.6'da ise katılımcıların eğitim durumları ile ölçek alt boyutlarının karşılaştırılması için uygulanan tek yönlü varyans analizi ve fark bulunduğu durumda fark yaratan grubu bulmak uygulanan Bonferroni testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 4.6. Eğitim Durumuna Göre Ölçek ve Alt Boyut Ortalamalarının Karşılaştırılması

Ölçek ve Boyutlar	Eğitim Durumu	Ortalama	SS	t	p (PostHoc)	
Dini Tutum	İlkokul Mezun ve altı ¹	19.41	1.14	4.04	.00*	
	Lise Mezun/Öğrencisi ²	18.12	2.65			
	Ön lisans Mezun/Öğrencisi ³	18.38	1.54			
	Üniversite Mezun/Öğrencisi ⁴	17.21	3.06			
	Lisansüstü Mezun/Öğrencisi ⁵	17.11	2.28			
Kişilik Özellikleri						
	Nevrotiklik	İlkokul Mezun ve altı	21.82	7.03	1.13	.33
		Lise Mezun/Öğrencisi	21.48	6.79		
		Ön lisans Mezun/Öğrencisi	25.44	5.62		
		Üniversite Mezun/Öğrencisi	23.15	6.69		
Lisansüstü Mezun/Öğrencisi		23.59	6.26			
Dışadönüklük	İlkokul Mezun ve altı	27.18	5.40	.55	.69	
	Lise Mezun/Öğrencisi	26.48	5.07			
	Ön lisans Mezun/Öğrencisi	27.25	6.27			
	Üniversite Mezun/Öğrencisi	27.17	6.49			
	Lisansüstü Mezun/Öğrencisi	25.54	6.44			
Deneyime Açıklık	İlkokul Mezun ve altı ¹	30.14	5.59	3.34	.01*	
	Lise Mezun/Öğrencisi ²	30.68	6.84			
	Ön lisans Mezun/Öğrencisi ³	32.19	7.70			
	Üniversite Mezun/Öğrencisi ⁴	34.00	6.94			
	Lisansüstü Mezun/Öğrencisi ⁵	35.30	6.75			
Uyumluluk	İlkokul Mezun ve altı	37.23	5.55	1.14	0.33	
	Lise Mezun/Öğrencisi	34.80	5.56			
	Ön lisans Mezun/Öğrencisi	35.25	3.94			
	Üniversite Mezun/Öğrencisi	35.30	4.69			
	Lisansüstü Mezun/Öğrencisi	34.68	4.03			
Öz Disiplin	İlkokul Mezun ve altı ¹	37.68	4.11	3.28	.01*	
	Lise Mezun/Öğrencisi ²	35.68	5.34			
	Ön lisans Mezun/Öğrencisi ³	35.94	6.41			
	Üniversite Mezun/Öğrencisi ⁴	33.70	5.99			
	Lisansüstü Mezun/Öğrencisi ⁵	33.03	6.35			
İnanç/Dünya Görüşü Tarzları						
	Esnek	İlkokul Mezun ve altı	2.89	.68	1.40	.23
		Lise Mezun/Öğrencisi	3.12	.83		
		Ön lisans Mezun/Öğrencisi	3.26	1.07		
		Üniversite Mezun/Öğrencisi	3.26	.81		
Lisansüstü Mezun/Öğrencisi		3.37	.75			
Arayış	İlkokul Mezun ve altı ¹	2.06	.66	3.01	.01*	
	Lise Mezun/Öğrencisi ²	2.34	.96			
	Ön lisans Mezun/Öğrencisi ³	2.21	1.02			
	Üniversite Mezun/Öğrencisi ⁴	2.47	1			
	Lisansüstü Mezun/Öğrencisi ⁵	2.87	.98			
Gerilim	İlkokul Mezun ve altı	1.20	.56	.53	.70	
	Lise Mezun/Öğrencisi	1.41	.76			
	Ön lisans Mezun/Öğrencisi	1.42	.79			
	Üniversite Mezun/Öğrencisi	1.42	.68			
	Lisansüstü Mezun/Öğrencisi	1.44	.68			
Dönüşüm	İlkokul Mezun ve altı ¹	1	0	5.65	.00*	
	Lise Mezun/Öğrencisi ²	1.39	.75			
	Ön lisans Mezun/Öğrencisi ³	1.52	.97			
	Üniversite Mezun/Öğrencisi ⁴	1.80	1.02			
	Lisansüstü Mezun/Öğrencisi ⁵	2.10	1.14			
Kesin	İlkokul Mezun ve altı ¹	4.88	.27	5.93	.00*	
	Lise Mezun/Öğrencisi ²	3.86	1.09			
	Ön lisans Mezun/Öğrencisi ³	4.11	.74			
	Üniversite Mezun/Öğrencisi ⁴	4	1			
	Lisansüstü Mezun/Öğrencisi ⁵	3.71	.85			
İnanç Gelişimi Toplam	İlkokul Mezun ve altı	2.40	.26	2.32	.05	
	Lise Mezun/Öğrencisi	2.43	.43			
	Ön lisans Mezun/Öğrencisi	2.50	.60			
	Üniversite Mezun/Öğrencisi	2.59	.43			
	Lisansüstü Mezun/Öğrencisi	2.70	.51			

SS: Standart Sapma, t: Bağımsız Örneklem t Testi, p: Anlamlılık Düzeyi, *p<0,05

Eğitim Durumu ile İnanç/Dünya Görüşü Tarzları Arasındaki İlişkiler: Katılımcıların eğitim durumlarına göre Arayış, Dönüşüm ve Kesin alt boyut ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır ($p<0,05$). Farkın hangi gruptan kaynaklandığını tespit etmek için yapılan Bonferroni testi sonucunda, eğitimi ilkokul mezunu ve altı olan katılımcıların Kesin inanç ortalamalarının eğitimi üniversite mezunu/öğrencisi ve lisansüstü mezunu/öğrencisi olan katılımcılara göre daha yüksek olduğu; eğitimi lisansüstü mezunu/öğrencisi olan katılımcıların Arayış ve Dönüşüm ortalamalarının eğitimi ilkokul mezunu ve altı olan katılımcılara göre daha yüksek olduğu görölmektedir.

Eğitim Durumu ile Dindarlık Arasındaki İlişkiler: Katılımcıların eğitim durumlarına göre Dini Tutum ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır ($p<0,05$). Farkın hangi gruptan kaynaklandığını tespit etmek için yapılan Bonferroni testi sonucunda, eğitimi ilkokul mezunu ve altı olan katılımcıların Dini Tutum ortalamalarının diğer eğitim düzeyindeki bireylere göre daha yüksek olduğu görölmektedir. Bu durum bize eğitim düzeyi yükseldikçe dindarlığın azaldığını göstermektedir.

Eğitim Durumu ile Beş Faktör Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişkiler: Katılımcıların eğitim durumlarına göre Öz Disiplin ve Deneyime Açıklık alt boyut ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır ($p<0,05$). Farkın hangi gruptan kaynaklandığını tespit etmek için yapılan Bonferroni testi sonucunda, eğitimi ilkokul mezunu ve altı olan katılımcıların Öz Disiplin ortalamalarının eğitimi üniversite mezunu/öğrencisi ve lisansüstü mezunu/öğrencisi olan katılımcılara göre daha yüksek olduğu; eğitimi lisansüstü mezunu/öğrencisi olan katılımcıların ise Deneyime Açıklık puanlarının eğitimi ilkokul mezunu ve altı olan katılımcılara göre daha yüksek olduğu görölmektedir.

4.4.2. Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin Dindarlık ve İnanç Tarzları ile İlişkisi

Bu başlık altında beş faktör kişilik özelliklerinin dindarlık ve inanç/dünya görüşü tarzları ile arasındaki ilişki incelenecektir. Tablo 4.7'ye baktığımızda Dini Tutum ve İnanç/Dünya Görüşü Tarzları alt boyutları ile Beş Faktör Kişilik Özellikleri arasındaki

ilişkilerin incelenmesi amacıyla uygulanan korelasyon analizi sonuçlarını görmekteyiz.

Tablo 4.7. Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin Dindarlık ve İnanç Tarzları ile Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Yönelik Korelasyon Analizi Sonuçları

Ölçekler	Nevrotiklik	Dışa-dönüklük	Deneyime Açıklık	Uyumluluk	Öz-Disiplin
Dini Tutum	-.34**	.16*	-.19**	.39**	.35**
Esnek	.07	.02	.26**	.03	-.07
Arayış	.14*	-.06	.30 **	-.25**	-.27**
Gerilim	.26**	-.09	.10	-.20**	-.31**
Dönüşüm	.21**	-.05	.30**	-.20**	-.26**
Kesin	-.18**	.09	-.20**	.24**	.24**
İnanç Gelişimi T.	.18**	-.02	.30**	-.14*	-.25**

*p<0,05 **p<0,01, T: Toplam

4.4.2.1. Dindarlık ile Beş Faktör Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişkiler

Tablo 4.7'ye baktığımızda dindarlığı ölçen Dini Tutum ile beş faktör kişilik özelliklerinden Dışadönüklük boyutu arasında düşük düzeyde (.16, p<0,05), Uyumluluk ve Öz Disiplin alt boyutları arasında ise yüksek düzeyde korelasyonel olarak anlamlı pozitif ilişki tespit edilmiştir (sırasıyla: .38, .35, p<0,01). Dini Tutum ile Nevrotiklik ve Deneyime Açıklık boyutları arasında korelasyonel olarak anlamlı negatif ilişki bulunmaktadır (sırasıyla: -.34, -.19, p<0,01). Bu durum bize dindarlık artarken Dışadönüklük, Uyumluluk ve Öz Disiplin özelliklerinin artacağını ancak Nevrotiklik ve Deneyime Açıklık özelliklerinin azalacağını göstermektedir.

4.4.2.2. İnanç Tarzları ile Beş Faktör Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişkiler

İnanç/Dünya Görüşü Tarzları Ölçeğinin Kesin alt boyutu ile Uyumluluk ve Öz Disiplin arasında korelasyonel olarak anlamlı pozitif ilişki olduğu görülmektedir (sırasıyla: .24, .24, p<0,01). Kesin alt boyutu ile Nevrotiklik ve Deneyime Açıklık arasında ise korelasyonel olarak anlamlı negatif ilişki bulunmaktadır (sırasıyla: -.18, -.20, p<0,01).

Esnek alt boyutu ile Deneyime Açıklık arasında korelasyonel olarak anlamlı pozitif ilişki olduğu görülmektedir (.26, $p<0,01$). Buna göre esnek inanca sahip olanlar yeni deneyimlere açık ve farklılığı tercih eden bireyler olduğu görülmektedir.

Arayış ile Nevrotiklik arasında düşük düzeyde (.14, $p<0,05$), Deneyime Açıklık arasında ise yüksek düzeyde korelasyonel olarak anlamlı pozitif ilişki bulunmaktadır (.30, $p<0,01$). Arayış ile Uyumluluk ve Öz Disiplin arasında ise korelasyonel olarak anlamlı negatif ilişki olduğu görülmektedir (sırasıyla: -.25, -.27, $p<0,01$).

Gerilim ile Nevrotiklik arasında korelasyonel olarak anlamlı pozitif ilişki bulunmaktadır (.26, $p<0,01$). Gerilim ile Uyumluluk ve Öz Disiplin arasında ise korelasyonel olarak anlamlı negatif ilişki olduğu görülmektedir (sırasıyla: -.20, -.31, $p<0,01$).

Dönüşüm ile Nevrotiklik ve Deneyime Açıklık arasında korelasyonel olarak anlamlı pozitif ilişki olduğu görülmektedir (sırasıyla: .21, .30, $p<0,01$). Dönüşüm ile Uyumluluk ve Öz Disiplin arasında korelasyonel olarak anlamlı negatif ilişki bulunmaktadır (sırasıyla: -.20, -.26, $p<0,01$).

İnanç Gelişimi Toplam ortalamasının Uyumluluk ile arasında düşük düzeyde (-.14, $p<0,05$), Öz Disiplin ile arasında ise yüksek düzeyde korelasyonel olarak anlamlı negatif bir ilişki bulunmaktadır (-.25, $p<0,01$). İnanç Gelişimi Toplam puanı ile Nevrotiklik ve Deneyime Açıklık arasında ise korelasyonel olarak anlamlı pozitif ilişki bulunmaktadır (sırasıyla: .18, .30, $p<0,01$)

4.4.3. İnanç veya Dünya Görüşü Tarzları Ölçeği ile Dini Tutum Ölçeği'nin Kendi Aralarındaki İlişkisi

Bu bölümde İnanç veya Dünya Görüşü Tarzları ile Dini Tutum Ölçeği'nin kendi aralarındaki ilişkiye bakılacaktır.

Tablo 4.8. İnanç veya Dünya Görüşü Tarzları Ölçeği ile Dini Tutum Ölçeği Arasındaki İlişkiler

Ölçekler	Esnek	Arayış	Gerilim	Dönüşüm	Kesin	İnanç Gelişimi T.
Arayış	.52**					
Gerilim	.19**	.38**				
Dönüşüm	.42**	.64**	.49**			
Kesin	-.39**	-.46**	-.46**	-.52**		
İnanç Gelişimi T.	.66**	.82**	.56**	.79**	-.28**	
Dini Tutum	-.29**	-.46**	-.50**	-.58**	.65**	-.44**

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$, T: Toplam

Tablo 4.8'e baktığımızda ilk olarak İnanç/Dünya Görüşü Tarzları Ölçeği'nin alt boyutları arasında anlamlı ilişkilerin olduğunu görmekteyiz. Esnek ile Arayış, Gerilim ve Dönüşüm arasında korelasyonel olarak anlamlı pozitif bir ilişki tespit edilmiştir (sırasıyla: .52, .19, .42, $p < 0,01$). Arayış alt boyutu ile Dönüşüm ve Gerilim arasında ise anlamlı pozitif bir ilişki bulunmaktadır (sırasıyla: .64, .38, $p < 0,01$). Kesin alt boyutu ile diğer tüm alt boyutlar arasında ise korelasyonel olarak anlamlı negatif bir ilişki vardır (sırasıyla: -.39, -.46, -.46, -.52, $p < 0,01$).

İnanç Gelişimi Toplam ile Esnek, Arayış, Gerilim ve Dönüşüm alt boyutları arasında anlamlı pozitif bir ilişki tespit edilmiştir (sırasıyla: .66, .82, .56, .79, $p < 0,01$). İnanç gelişimi toplam ile Kesin alt boyutu arasında ise anlamlı negatif bir ilişki tespit edilmiştir (-.28).

Dini Tutum ile Esnek, Arayış, Gerilim, Dönüşüm alt boyutları arasında korelasyonel olarak anlamlı negatif bir ilişki (sırasıyla: -.29, -.46, -.50, -.58), Kesin alt boyutu arasında ise anlamlı pozitif ilişki görülmektedir (.65)

BÖLÜM V

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Sonuçların özeti: Bu çalışmanın genel amacı bireylerin inanç tarzları ile kişilik özellikleri arasındaki ilişkiyi tespit etmektir. Korelasyonel araştırma deseni kullanılan bu çalışmada veri toplama aracı olarak “Kişisel Bilgi Formu”, “İnanç/Dünya Görüşü Tarzları Ölçeği”, “Ok-Dini Tutum Ölçeği” ve “Büyük-Beş Envanteri” kullanılmıştır. İnanç tarzları ile kişilik arasındaki ilişki online platformlar üzerinden ulaşılan, rassal olmayan 240 kişi üzerinden değerlendirilmiştir.

Araştırmanın birinci sorusu inanç/dünya görüşü tarzları (Kesin, Arayış, Gerilim, Dönüşüm, Esnek) ile beş faktör kişilik özellikleri (Nevrotiklik, Dışadönüklük, Deneyime Açıklık, Uyumluluk ve Öz Disiplin) arasındaki ilişki ile ilgilidir. Kesin inanç ile Uyumluluk ve Öz Disiplin arasında pozitif yönde; Nevrotiklik ve Deneyime Açıklık arasında ise negatif yönde ilişki tespit edilmiştir. Buna karşılık inanç/dünya görüşü tarzlarından Arayış, Gerilim ve Dönüşüm ile Uyumluluk ve Öz Disiplin arasında negatif yönde; Nevrotiklik ile arasında pozitif yönde ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca Arayış, Dönüşüm ve Esnek inanç ile Deneyime Açıklık arasında anlamlı pozitif ilişki olduğu görülmüştür (bkz. Tablo 4.7).

İnanç Gelişimi Toplam ortalamasının beş faktör kişilik özellikleri ile ilişkisine baktığımızda ise inanç gelişiminde yaşanan artış ile bireylerin nevroitiklik ve deneyime açıklık özelliklerinde artış; uyumluluk ve öz disiplin özelliklerinde ise azalma yaşanmaktadır (bkz. Tablo 4.7).

Bu araştırmanın sorularından ikincisi dindarlık ile beş faktör kişilik özelliklerinin ilişkisine yöneliktir. Buna göre dindarlık artarken Dışadönüklük, Uyumluluk ve Öz Disiplin özelliklerinin arttığı ancak Nevrotiklik ve Deneyime Açıklık özelliklerinin azaldığı tespit edilmiştir (bkz. Tablo 4.7)

Araştırma sorularından üçüncüsü bireylerin inanç/dünya görüşü tarzları, dindarlık düzeyleri ve kişilik özellikleri ile sosyo-demografik değişkenler (cinsiyet, yaş ve eğitim durumu) arasında nasıl bir ilişki olduğu ile ilgiliydi. Araştırmada inanç/dünya görüşü tarzları, dindarlık ve beş faktör kişilik özellikleri demografik değişkenler (cinsiyet, yaş ve eğitim durumu) açısından değerlendirilmiştir. Uyumluluk alt boyutunda kadınların erkeklere göre daha yüksek ortalamaya sahip olduğu görülmüştür (bkz. Tablo 4.4).

Yaş değişkeni ile inanç/dünya görüşü tarzları arasındaki ilişkiye bakıldığında bireylerin yaşlarının artmasıyla birlikte inançlarında daha az arayış ve dönüşüm yaşadıkları ve daha fazla kesin inanca sahip oldukları gözlenmiştir. Diğer taraftan yaş arttıkça dindarlık düzeyinde artış yaşanmaktadır. Ayrıca yaş arttıkça Uyumluluk ve Öz Disiplin boyutlarında artış yaşanırken Deneyime Açıklık boyutunda azalma olduğu tespit edilmiştir (bkz. Tablo 4.6).

Eğitim durumu değişkeni ile ilgili sonuçlara bakıldığında eğitimi ilköğretim mezunu ve altı olan katılımcıların dindarlık, kesin inanç ve öz disiplin ortalamalarının eğitimi üniversite mezunu/öğrencisi ve lisansüstü mezunu/öğrencisi olan katılımcılara göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Eğitimi lisansüstü mezunu/öğrencisi olan katılımcıların ise arayış, dönüşüm ve deneyime açıklık ortalamalarının eğitimi ilköğretim mezunu ve altı olan katılımcılara göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (bkz. Tablo 4.5).

Çalışma bulgularının literatürde yer alan bilgilerle karşılaştırılması: Mevcut araştırmada Kesin inanç ile Uyumluluk ve Öz Disiplin arasında anlamlı pozitif; Nevrotiklik ve Deneyime Açıklık arasında ise anlamlı negatif ilişkilerin olduğu tespit edilmiştir. Kesin inanç ile Uyumluluk ve Öz disiplin arasında tespit ettiğimiz pozitif ilişkinin literatürde yer alan çalışmalarla uyumlu olduğu görülmektedir. Ok (2011b) tarafından yapılan çalışmada Kesin inanç ile Uyumluluk arasında anlamlı pozitif ilişki tespit edilmiştir. Saroglou (2010) da dini fundamentalizm ile Uyumluluk ve Öz Disiplin arasında anlamlı pozitif ilişkiler bulmuştur.

Yine literatürde Kesin inanç ile Deneyime Açıklık arasında tespit ettiğimiz anlamlı negatif ilişki ile uyumlu sonuçlar elde eden pek çok çalışma bulunmaktadır (Saroglou,

2002; Saroglou, 2010; Ok, 2011b; Streib, Hood & Klein, 2010). Ancak literatüre baktığımızda Kesin inanç ile Nevrotiklik arasında farklı sonuçlar elde edildiğini görüyoruz. Saroglou (2002) tarafından dini fundamentalizm ile Nevrotiklik arasında elde edilen negatif ilişki mevcut araştırmanın sonuçlarıyla uyumludur. Ancak Ok (2011b) tarafından yapılan çalışmada Kesin inanç ile Nevrotiklik arasında anlamlı pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Nevrotiklik ile ilgili elde edilen bu farklı sonuçlar örneklemin özelliklerinden kaynaklanmış olabilir. Yine de konu üzerinde daha detaylı araştırma yapılmasını gerekli görünmektedir.

Mevcut araştırmada Arayış, Gerilim ve Dönüşüm ile Uyumluluk ve Öz Disiplin arasında negatif; Nevrotiklik ile pozitif ilişki tespit edilmiştir. Ok (2011b), tarafından yapılan çalışmada Dini Stres (Gerilim) ile Uyumluluk, Öz Disiplin ve Dışadönüklük arasında anlamlı negatif ilişki tespit edilirken; Gerilim ile Nevrotiklik arasında anlamlı pozitif ilişki bulgulanmıştır. Ayrıca yine Dönüşüm ile Uyumluluk arasında anlamlı negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Bu bakımdan mevcut araştırmada Ok (2011b) tarafından yapılan çalışma ile benzer sonuçların elde edildiği görülmektedir.

Bu araştırmada Arayış, Dönüşüm ve Esnek inanç ile Deneyime Açıklık arasında anlamlı pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Esnek inanç ile Deneyime açıklık arasında tespit edilen anlamlı ilişkinin daha önce yapılan çalışmalarla uyumlu olduğu görülmektedir (Saroglou, 2002; Saroglou 2010; Streib, Hood & Klein, 2010; Ok, 2011b). Yine Ok (2011b) tarafından yapılan çalışmada da Dönüşüm ile Deneyime Açıklık arasında anlamlı pozitif ilişki tespit edilmiştir.

Bu araştırmada dindarlık ile Dışadönüklük, Uyumluluk ve Öz Disiplin alt boyutları arasında pozitif yönde; Nevrotiklik ve Deneyime Açıklık alt boyutları arasında ise negatif yönde anlamlı ilişkilerin olduğunu görülmektedir. Daha önce dindarlık ve beş faktör kişilik özellikleri arasındaki ilişki konusunda yapılan çalışmalar incelendiğinde benzer sonuçların elde edildiği görülmektedir. Uysal (1996) tarafından yapılan çalışmada uyarlık, sebat, şefkat, kendini suçlama ve düzen dindar grubun önce çıkan özellikleri olarak tespit edilmiştir. Mehmedoğlu (2004) da benzer şekilde dindarların şefkat ve uyarlık özellikleri ile öne çıktıklarını saptamıştır. Beş faktör kişilik ölçeği ile yapılan çalışmalar arasında Dindarlık ile Uyumluluk ve Öz Disiplin arasında anlamlı pozitif ilişkiler tespit eden pek çok araştırma bulunmaktadır (Köthe, 1999; Taylor

ve McDonald, 1999; Yüce, 2009; Ok, 2011; Şentepe ve Güven, 2015, Afhami ve diğerleri, 2017). Bu araştırmada Uyumluluk ve Öz Disiplin alt boyutları arasında anlamlı pozitif ilişki tespit edilmesi daha önce bu konuda yapılan çalışmaları desteklemektedir.

Bu araştırmada dindarlık ile Dışadönüklük arasında düşük düzeyde de olsa anlamlı ilişkinin tespit edilmesi de dikkate değerdir. Nitekim dindar bireylerin daha sosyal, girişken ve sıcak olmaları beklenen bir durumdur. Dindarlık ile dışadönüklük arasında anlamlı ilişkiler tespit eden çalışmalar da mevcuttur (Francis ve Katz, 1992; Yüce 2009; Emmons ve Paloutzian, 2013; Mijares ve Espinosa, 2014; Şentepe ve Güven, 2015; Afhami ve diğerleri, 2017; Işık, 2018). Bu bakımdan bu araştırma dindarlık ile dışadönüklük arasında pozitif ilişki tespit eden çalışmaları desteklemekle birlikte, ilişkinin düşük düzeyde çıkması bu konu üzerinde daha detaylı araştırma yapılmasını gerekli kılmaktadır.

Yine bu araştırmada dindarlık ve Nevrotiklik arasında anlamlı pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Literatüre bakıldığında dindarlık ile nevroitiklik arasında anlamlı pozitif bir ilişki tespit eden çalışmaların olduğu görülmektedir (Ok, 2011; Işık, 2018). Buna karşılık Şentepe ve Güven (2015) tarafından yapılan çalışmada dindarlık toplam, ibadet-bilgi ve inanç etki boyutları ile Nevrotiklik arasında negatif ilişkiler tespit etmiştir. Ayrıca Koenig ve diğerleri (2012), yaptıkları meta-analiz çalışmasında yurtdışında dindarlık, maneviyat ve kişilik özellikleri arasındaki ilişkiyi inceleyen 54 çalışmanın %9'unun nevroitiklik ile pozitif, %24'ünün ise negatif bir ilişki tespit ettiğini ortaya koymuştur. Bu bakımdan elde ettiğimiz sonucun literatürün çoğunluğu ile uyumlu olduğu söylenebilir.

Bu araştırmada dindarlık ve deneyime açıklık arasında negatif ilişki çıkması da beklenen bir sonuçtur. Çünkü deneyime açıklık boyutundan düşük puan alan kişiler gerçekçi, rutini tercih eden ve geleneklere bağlı kimselerdir. Dinler de geleneksel bir yapıya sahiptir ve bireylerden belli rutinelere sahip olmalarını isterler. Literatürde deneyime açıklık ve dindarlık arasında anlamlı bir ilişki tespit edemeyen (Şentepe ve Güven, 2015; Işık, 2018) veya dindarlığın bazı boyutlarıyla anlamlı ilişkiler tespit eden (Yüce, 2009; Turan, 2009) çalışmalar olmakla birlikte dindarlık ve deneyime açıklık

arasında negatif ilişki olduğunu ortaya koyan çalışmalar da mevcuttur (Ok, 2011; Afhami ve diğerleri, 2017).

İnanç/dünya görüşü tarzları ile ilgili daha önce yapılan çalışmalar incelendiğinde cinsiyet ile bazı inanç tarzları arasında pozitif ilişkiler tespit edildiği görülmüştür. Almas (2010) cinsiyet ile Kesin inanç arasında kadınlar lehine anlamlı pozitif ilişki tespit ederken, Ekşioğlu (2011) ise cinsiyet ile Kesin inancın alt boyutu olan Partikularizm arasında düşük düzeyde anlamlı pozitif ilişki tespit etmiştir. Seyhan (2013) ise Dönüşen inanç tarzında erkekler lehine anlamlı pozitif bir ilişki bulgulamıştır. Cirhinlioğlu ve Ok (2010) tarafından yapılan çalışmada ise inanç/dünya görüşü tarzları ile cinsiyet arasında herhangi bir ilişkiye rastlanmamıştır.

Bu çalışmada cinsiyet ile inanç/dünya görüşü tarzları arasında herhangi bir farklılaşma tespit edilmemiştir. Bu durum araştırmanın Türkiye’de inanç gelişimi kuramı ile ilgili yapılan çalışmalarla da uyumlu olduğunu göstermektedir. Nitekim Eşer (2005) ve Sezen (2008) tarafından yapılan çalışmalarda inanç gelişimi ile cinsiyet arasında herhangi bir farklılık bulunmamıştır. Yine inanç gelişimi kuramı haricinde Uysal (1996) ve Mehmedoğlu (2004) tarafından dindarlık ile ilgili yapılan çalışmalarda inanç boyutunda kadınlar ve erkekler arasında bir farklılaşma görülmemiştir.

Dindarlık ile ilgili daha önce yapılan çalışmalara baktığımızda cinsiyet ve dindarlık arasında farklı sonuçların elde edildiğini görmekteyiz. Bazı çalışmalarda kadınların dindarlık düzeyleri erkeklere göre daha yüksek çıkarken (Kağıtçıbaşı, 1972; Çelik, 2002; Kayıklık 2003), bazı çalışmalarda ise erkeklerin kadınlardan daha dindar olduğu bulgulanmıştır (Karaca 2000; Kula, 2001; Mehmedoğlu, 2004). Bazı çalışmalarda ise cinsiyetler arasında herhangi bir anlamlı farklılık görülmemiştir (Kula, 2005; Mehmedoğlu, 2006; Yapıcı, 2006; Cirhinlioğlu ve Ok, 2011). Literatürde dindarlık ve cinsiyet arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarda farklı sonuçların elde edilmesi kullanılan farklı ölçeklerden kaynaklanmış olabilir. Mevcut araştırma cinsiyet ve dindarlık arasında anlamlı bir ilişki bulamayan çalışmaları desteklemektedir.

Katılımcıların cinsiyetleri ile beş faktör kişilik özellikleri arasındaki ilişkiye baktığımızda kadınların Uyumluluk düzeylerinin erkeklere göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Literatüre bakıldığında araştırmamızda elde edilen bulgularla uyumlu araştırmalar olduğu gibi uyumlu olmayan araştırmaların da olduğu görülmektedir. Bazı araştırmalarda Öz Disiplin ve Deneyime Açıklık boyutunda kadınların erkeklerde daha yüksek puan aldıkları görülmektedir (Kötehne, 1999; Kurt, 2001; Ekşi, 2004). Turan (2009, s. 151) ise Dışadönüklük ve Özdisiplin boyutlarında kadınlar lehinde farklılık olduğunu tespit etmiştir. Bazı çalışmalarda ise kadınlar Nevrotiklik boyutunda yüksek puan almıştır (Tatlıoğlu, 2014; Yüce 2009). Uyumluluk boyutunda kadınların yüksek puan aldıkları çalışmalar da mevcuttur. Saroglou (2000, s. 134) yaptığı bir araştırmada kadınların erkeklere nazaran daha uyumlu ve öz disiplinli olduklarını bulgulamıştır. Yine Şentepe ve Güven (2015, s. 36) de Uyumluluk boyutunda kadınların erkeklere göre daha yüksek ortalamaya sahip olduğunu ortaya koymuştur. Yine de mevcut çalışmada kadın ve erkek arasındaki farkın fazla olması cinsiyet değişkeni ile ilgili elde edilen sonuçlara ihtiyatla yaklaşmayı gerektirir.

İnanç/dünya görüşü tarzları ile ilgili daha önce yapılan çalışmalar incelendiğinde bazı çalışmalarda yaş ile inanç tarzları arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Cihirlioğlu ve Ok (2010) tarafından yapılan çalışmada yaş ile inanç/dünya görüşü tarzları arasında herhangi bir ilişki tespit edilmemiştir. Ekşioğlu (2011) ve Seyhan (2013) tarafından üniversite öğrencileri ile yaptığı çalışmalarda ise yaşla birlikte inanç tarzlarında bazı değişimlerin yaşandığını ortaya koyulmuştur. Ancak bu çalışmalar sadece üniversite dönemindeki yaş aralığını esas alması sebebiyle sınırlıdır ve araştırmamızla karşılaştırılması mümkün görünmemektedir.

Literatürde dindarlık ve yaş değişkeni arasındaki ilişki ile ilgili mevcut araştırma sonucu ile uyuşan ve uyuşmayan çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Ancak yapılan çalışmalara genel olarak bakıldığında yaş ile dindarlık arasındaki ilişkinin pozitif yönlü olduğu görülmektedir (Taplamacioğlu, 1962; Günay, 1999; Karaca, 2000; Kayıklık, 2003; Mehmedoğlu, 2006; Ayten ve Sağır, 2014). Bu çalışmada da dindarlık ve yaş arasındaki ilişkinin pozitif yönlü olduğu ve yaş arttıkça dindarlığın da arttığı bulgulanmıştır. Bu bakımdan sonuçların literatür ile uyumlu olduğu görülmektedir.

Yaptığımız bu araştırmada yaş değişkeni ile kişilik özellikleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Yaş ile Uyumluluk ve z Disiplin arasında anlamlı pozitif bir ilişki; Deneyime Açıklık arasında ise anlamlı negatif bir ilişki olduğu bulgulanmiştir. Literatürde bu sonuç ile uyumlu çalışmaların olduğu görülmektedir. Kurt (2021), 45-54 yaşındaki bireylerin 18-24 yaşındakilere göre daha yüksek öz disipline sahip olduğunu tespit etmişti. Sır (2016) ve Kaplan (2020) ise öğretmenler üzerinde gerçekleştirilen çalışmalarında st yaş grubunda olanların daha uyumlu olduğunu tespit etmiştir. Kızılgçit ve Vural (2017) ise deneyime açıklık ve dışa dönüklük boyutlarında gençlerin daha yüksek ortalamaya sahip olduğunu bulgulanmiştir.

Literatüre baktığımızda eğitim durumu ile inanç/dünya görüşü tarzları arasındaki ilişkiyi ele alan bir çalışmada eğitim düzeyi ile yalnızca Esnek inanç arasında anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Eğitim düzeyi yüksek olan kişilerin, esnek inanca daha çok sahip olduğu tespit edilmiştir (Almas, 2010). Almas (2010) tarafından yapılan araştırma bir bakıma mevcut araştırma ile uyumludur. Çünkü eğitim düzeyi yükseldikçe Esnek inançta artış yaşanıyor ise Kesin inançta azalma olması beklenir. Nitekim mevcut araştırmada eğitimi ilkokul mezunu ve altı olan bireylerin kesin inanç ortalamalarının eğitimi niversite mezunu/ğrencisi ve lisansüstü mezunu/ğrencisi olan katılımcılara göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Bu çalışmada eğitim durumu yükseldikçe dindarlık ortalamalarında azalma olduğu görülmektedir. Eğitim durumu ile dindarlık arasında ilişkiye yönelik elde ettiğimiz bu sonuç daha önce yapılan benzer araştırmaları da desteklemektedir (Karaca, 2000, s. 348; Uysal, 2006, s.81; Göcen, 2012, s. 166; Baynal, 2015, s. 216; Güven, 2019, s. 193). Ayrıca elde ettiğimiz bu sonuç eğitim durumu ile inanç/dünya görüşü tarzları arasındaki ilişki ile de uyumludur. Bireylerin eğitim düzeyi yükseldikçe inanç noktasında arayış içine girdiklerini ve dönüşüm yaşayarak Kesin inançtan uzaklaştıklarını belirtmiştik. Buna binaen bireylerin eğitim düzeyleri yükseldikçe geleneksel dindarlıktan uzaklaşmaları manidardır.

Literatürde eğitim durumu ile beş faktör kişilik özellikleri arasındaki ilişkiyi ele alan araştırmalar incelendiğinde bazı çalışmalarda anlamlı farklılığın bulunmadığı tespit edilmiştir (Turan, 2009; Işık, 2018). Yapılan bazı çalışmalarda ise bu araştırmada elde edilen sonuçlar ile benzer sonuçların elde edildiği görülmektedir. Yurdakul (2019),

üniversite mezunu bireylerin öz disiplin ortalamalarının ilkokul, ortaokul ve lise düzeyindekilere göre; üniversite mezunu bireylerin deneyime açıklık ortalamasının ise ilkokul ve lise düzeyindeki bireylere göre anlamlı şekilde farklılaştığını tespit etmiştir. Yine Yılmaz (2016) da yüksek lisans ve doktora öğretim düzeyine sahip olanların Deneyime Açıklık puanlarının lise düzeyine sahip olanlardan daha yüksek olduğunu bulgulanmıştır.

Çıkarımlar: Bu çalışma, bireylerin hayatında önemli yeri olan inanç ile kişilik özellikleri arasındaki ilişki ve etkileşimleri ortaya koymaktadır. Bu bakımdan İlahiyat, Psikoloji ve Din Psikolojisi gibi alanlarda değerlendirilebilecek önemli sonuçlar içermektedir. Elde ettiğimiz sonuçlara göre dindarlık artarken Dışadönüklük, Uyumluluk ve Öz Disiplin özelliklerinin arttığı ancak Nevrotiklik ve Deneyime Açıklık özelliklerinin azaldığı tespit edilmiştir. Dindarlık ile beş faktör kişilik özelliklerinin bütün alt boyutları arasında etkileşim olması dindarlık ile kişiliğin çok yakından ilişkili olduğunu ve karşılıklı olarak birbirlerini etkilediklerini göstermektedir. Ayrıca bu araştırmada inanç gelişiminde yaşanan artışın bireylerin nevroitiklik ve deneyime açıklık özelliklerinde artışa; uyumluluk ve öz disiplin özelliklerinde ise azalmaya sebep olduğu bulgulanmıştır. Kişiliğin farklı inanç tarzlarına göre farklı şekillerde geliştiği ve inancın gelişimi ile birlikte kişilik özelliklerinde değişimler yaşandığı görülmektedir. Bu bakımdan mevcut çalışmanın, Psikolojinin insanı anlama çabasına ile din psikolojisinin bireyin hayatındaki dini ve manevi unsurların yerini ve etkisini açıklama amacına katkı sağladığı söylenebilir.

Daha önce din psikolojisi alanında dindarlık ile kişilik özellikleri arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalar yapılmıştır. Mevcut çalışmada dindarlık ile birlikte inanç tarzlarının da kişilik ile olan ilişkisinin ele alınması konuya daha geniş perspektiften bakma imkânı sağlamıştır. Bu bakımdan çalışmanın alandaki boşluğu doldurması ve gelecek çalışmalara da yol göstermesi beklenmektedir. Ayrıca bu çalışmadan elde edilen veriler dini ve manevi danışmanlık alanına da çeşitli katkılar sunabilir. Çünkü bireyler, kişilik gelişimine bağlı olarak farklı danışmanlık hizmetleri almaktadırlar. Bu noktada kişilik gelişiminde etkili olan dini unsurların ortaya koyulması bireylere verilecek danışmanlık hizmetlerini niteliğini belirleme noktasında faydalı olacaktır.

Çalışmanın güçlü ve zayıf yönleri: Yapılan literatür çalışmasına göre mevcut çalışma, inanç tarzları ile kişilik özellikleri arasındaki ilişkiyi inceleyen ilk çalışma olarak görünmektedir. Ayrıca dindarlık ile kişilik özellikleri arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalara katkı sağlaması bakımından önemli bir yere sahiptir. Bununla birlikte çalışmada iyileştirilmesi gereken bazı noktalar bulunmaktadır. Dindarlık ortalaması dikkate alındığında bu çalışmanın dindarlık düzeyi yüksek bireyler üzerinde gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu sebeple araştırma seküler çevreyi kapsama noktasında sınırlı kalmıştır. Ayrıca bu çalışmanın online platformlar üzerinden ulaşılan katılımcılara uygulanması bu araştırmanın sınırlılıkları arasında yer almaktadır.

Bilindiği gibi inanç gelişimi kuramı nitel çalışmalar sonucu ortaya çıkmıştır. Mülakat yöntemiyle yapılan çalışmaların zahmetli, zaman alıcı ve masraflı olması sebebiyle inanç gelişimini nicel ölçme girişimleri olmuştur (Leak, Louks & Bowlin, 1999; Streib, Hood & Klein, 2010). Ancak inanç gelişimi konusunda yapılan nicel çalışmalar, aşamaları kapsama yönünden nitel çalışmalara göre daha sınırlı olabilir. Bu çalışmada, inanç gelişimini ölçmek için nicel ölçme yöntemi kullanılmıştır. Bu sebeple mevcut araştırma, nitel çalışmalara göre görece daha az güçlü olabilir.

Ayrıca mevcut araştırma da dahil olmak üzere inanç gelişimini ölçen ölçeklerde inanç, daha çok gelenekselden göreceliliğin yer aldığı seküler alana doğru gelişim gösterecek şekilde tanımlanmaktadır. Böylece ölçümlerde sekülerlik yönünde bir yanlılık olduğu ortadadır ve bu da araştırmanın yapıldığı kültürel bağlamla ilgilidir. Özellikle araştırmayı gerçekleştirdiğimiz Müslüman örnekleminde inancın yalnızca bu yönde gelişim gösterdiğini kabul etmek indirgemci ve tek yönlü bir analiz yapılmasına neden olur. Oysa ki inançta gelişim farklı şekillerde de gerçekleşebilir. Ok (2022) tarafından yapılan çalışmada, inanç gelişiminin inanca bağlı kalarak da gerçekleşebileceğine dair bir model ileri sürülmektedir. Bu durum tarihte yer alan Müslüman düşünürlerin hayat hikayelerinde gözlemlenebilir. Dolayısıyla gelecekte Müslüman örnekleminde yapılacak çalışmalar bu yönde genişletilebilir.

Gelecek çalışmalar için öneriler: Araştırmanın, daha çok katılımcı ile farklı gruplar üzerinde gerçekleştirilmesi inanç tarzları ile kişilik özellikleri arasındaki ilişkinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayabilir. Yine farklı inanç tarzlarına dair çalışmalar

yapılması önem arz etmektedir. Ayrıca inanç tarzları, dindarlık ve kişilik özellikleri konusunda ortaya çıkan anlamlı farklılıkların sebeplerini daha iyi anlamak için bu araştırma mülakat tarzında yapılacak nitel araştırmalarla desteklenebilir.

REFERANSLAR

- Adler, A. (2018). *İnsanı tanıma sanatı*. (Çev. K. Şipal). İstanbul: Say Yayınları.
- Acar, H. (2014). İlkokul çağı çocuklarında inanç gelişimi. *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 2(2014), 1-39.
- Afhami, R., Mohammadi-Zarghan, S., & Atari, M. (2017). Self-Rating of religiosity (SRR) in Iran: Validity, reliability, and associations with the Big Five. *Mental Health, Religion & Culture*, 20(9), 879–887. DOI: 10.1080/13674676.2017.1313825
- Akto, A. (2011). Kişilik oluşumunda dinin rolü. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52(2), 191-217.
- Akyüz, İ. (2014). İslam'da dini pratiklerin toplumsal dayanışmaya etkisi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 25, 461-482.
- Allport, G. W. (1961). *Pattern and growth in personality*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Allport, G. (2004). *Birey ve dini*. (Çev. B. Sambur). Ankara: Elis Yayınları. (Orijinal yayım tarihi, 1949)
- Almagor, M., Tellegen, A. ve Waller, N. G. (1995). The Big Seven Model: A cross-cultural replication and further exploration of the basic dimensions of natural language trait descriptors. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69(2), 300-397.
- Almas, G. (2010). *Evlilikte uyum ve inanç gelişimi arasındaki ilişkiler*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Adorno, T. W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D. J., Sanford, R.N. (1950). *The Authoritarian personality*. New York: Harper & Brothers.
- Alper, H. (2016). *İmanın psikolojik yapısı*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Adorno, T. W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D. J., & Sanford, R. N. (1950). *The Authoritarian Personality*. New York: Harper and Row.
- Apaydın, H. (2001). *Kişilik özelliklerinin dini tutum ve davranışlara etkisi*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Aygün, A. (2000). *Kişilik psikolojisi ve dindarlık*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

- Aytaç, S. (2009). *İnsan anlama çabası: Psikolojiye giriş*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Ayten, A. ve Sağır, Z. (2014). Dindarlık, dini başa çıkma ve depresyon ilişkisi: Suriyeli sığınmacılar üzerinde bir araştırma. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 47 (47), 5-18.
- Ayverdi, İ. (2006). İnanç. *Misalli büyük Türkçe sözlük* içinde (2. bs, Cilt 2). İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Başaran, İ. E. (2000). *Örgütsel davranış: insanın üretim gücü*. Ankara: Ekinoks Yayınevi.
- Baymur, F. (2017). *Genel psikoloji*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Baynal, F. (2015). Yetişkinlerde dindarlık ve ruh sağlığı ilişkisinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Journal of the Human & Social Science Researches*, 4(1), 206-231.
- Bilgin, A. (2014). Din, dindar, dindarlık: Özeleştirel bir değerlendirme. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2), 75-84.
- Burger, J. M. (2016). *Kişilik*. (Çev. İ. D. Erguvan Sarıoğlu). İstanbul: Kaknûs Yayınları. (Orijinal yayın tarihi, 2004).
- Cattell, R. B., & Bolton, L. S. (1969). What pathological dimensions lie beyond the normal dimensions of the 16 PF? A comparison of MMPI and 16 PF factor domains. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 33(1), 18-29. <https://doi.org/10.1037/h0027379>
- Cevizci, A. (1999a). Dünya görüşü. *Felsefe sözlüğü* içinde (3. bs., s. 274). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Cevizci, A. (1999b). İnanç. *Felsefe sözlüğü* içinde (3. bs., 463-464. ss.). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Cirhinlioğlu, F. G ve Ok, Ü. (2010). İnanç ya da Dünya Görüşü Biçimleri ile İntihara Yönelik Tutum, Depresyon ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkiler. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34 (1), 1-8.
- Clark, W.H. (1961). *The psychology of religion: An introduction to religious experience and behavior*. New York.
- Costa P. T. & Widiger T. A. (2002). Introduction: Personality Disorders and the Five Factor Model of Personality. In P. T. Costa & T. A. Widiger (Eds.), *Personality Disorders and the Five Factor Model of Personality* (pp. 3-14). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/10423-001>
- Cüceloğlu, D. (2017). *İnsan ve davranışı*. İstanbul: Remzi Kitabevi

- Cürcani, S.Ş. (1997). *Arapça-Türkçe terimler sözlüğü* (Çev. A. Erkan). İstanbul: Bahar Yayınları.
- Çelebi, İ. (2018). *İslam'ın inanç esasları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çelik, C. (2002). *Şehirleşme ve din*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Dittes, J. (1971). Religion, personality, and psychological health. M. P. Strommen (Ed.), *Religion, Prejudice and Personality* (pp. 355-390). New York: Hawthorn.
- Dubrin, A. J. (1994). *Applying psychology: Individual and organizational effectiveness*. New Jersey: Prentice Hall.
- Duran, N. O. (2020). Psikososyal Gelişim Kuramı: Erik Erikson. D. G. Kurt ve E. Ç. Yıldız (Ed.), *Kişilik Kuramları içinde* (192-131 ss.). Ankara: Pegem Akademi.
- Dünya görüşü. (t.y). *Türk Dil Kurumu güncel Türkçe sözlük içinde*. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>
- Dykstra, C. (1986). What is faith?: An experiment in the hypothetical model. In C. Dykstra & S. Parks (Eds.), *Faith development and Fowler*. Birmingham: Religious Education Press.
- Dykstra, C. & Parks, S. (1986). *Faith Development and Fowler*. Birmingham: Religious Education Press.
- Ekşi, H. (2004). Kişilik ve başa çıkma: Başa çıkma tarzlarının durumsal ve eğitimsel boyutları üzerine çok yönlü bir araştırma. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 4(1), 81-98.
- Ekşioğlu, H. (2011). *İnanç veya dünya görüşüne sahip olma tarzlarıyla psikolojik iyi olma arasındaki ilişki*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Emmons, R. A., & Paloutzian, R. F. (2003). The Psychology of Religion. *The Annual Review of Psychology*, 54, 377-402. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.54.101601.145024>
- Eroğlu, F. (2017). *Davranış bilimleri*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Erikson, E. (1984). *İnsanın sekiz çağı*. (Çev. B. Üstün ve V. Şar). Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.
- Erkuş, A. (2013). *Davranış bilimleri için bilimsel araştırma süreci*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Eryılmaz, A. ve Öğülmüş, S. (2010). Ergenlikte öznel iyi oluş ve beş faktörlü kişilik modeli. *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(3), 189-203.

- Eşer, H. (2005). *Üniversite öğrencilerinde dini inanç ve benlik saygısı ilişkisi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Eysenck, H. J. (1963). Biological basis of personality. *Nature*, 19(4848), 1031-1034.
- Eysenck, H. J. (1982). Development of a theory. In C. D. Spielberger (Ed.), *Personality, genetic and behavior* (1-38 ss.). New York: Praeger.
- Eysenck, H. J. ve Eysenck, S. B. G. (1982). *Manual for the Eysenck Personality Inventory*. Kent: Hodder and Stoughton.
- Feist, J. & Feist, G. J. (2008). *Theories of personality*. USA: McGraw-Hill Primis.
- Fowler, J. W. (1974). *To see to kingdom: The theological vision of H. Richard Niebuhr*. Nashville: Abingdon Press.
- Fowler, J. W. (1976). Stages in faith: The Structural- Developmental Approach. In T. Hennessy, *Values and moral education* (pp. 173- 211). New York: Paulist Press.
- Fowler, J. W. (1984). *Becoming adult, becoming Christian*. San Francisco: Harper&Row.
- Fowler, J. W. (1986). Faith and the structuring of meaning. In C. Dykstra & S. Parks (Eds.), *Faith development and Fowler* (pp. 15-42). Birmingham: Religion Education Press.
- Fowler, J. W. (1991). Stages in faith consciousness. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 1991(52), 27-45.
- Fowler, J. W. (1992). The vocation of faith development theory. In J. W. Fowler, K.E. Nipkow & F. Schweitzer (Eds.), *Stages of faith and religious development* (pp. 19-36). London: SCM.
- Fowler, J. W. (1995). *Stages of faith. the psychology of human development and the quest for meaning*. New York: HarperOne.
- Fowler, J. W. (2001). Faith Development Theory and the Postmodern Challenges. *The International Journal For The Psychology Of Religion*, 11(3), 159-172.
- Fowler, J. W. (2004). Faith Development at 30: Naming the Challenges of Faith in a new millennium, *Religious Education*, 99(4), 405-421.
- Fowler, J. W. & Dell, M. L. (2006). Stages of Faith From Infancy Through Adolescence: Reflections on Three Decades of Faith Development Theory. E. Roehlkepartain, P. E. King, L. Wagener ve P. Benson (Ed.), *The Handbook of Spiritual Development in Childhood and Adolescence* içinde (34-45 ss.). California: SAGE Publications.

- Fowler, J. W. & Keen, S. (1978). *Life maps: Conversations on the journey of faith*. Waco: Word Books.
- Fowler, J. W., Moseley, R.M. & Jarvis, D. (1992). Stages of faith. In J. Astley & L. J. Francis (Eds.), *Christian perspectives on faith development: A reader* (pp. 29-58). Grand Rapids: Eerdmans.
- Fowler, J. W., Nipkow, K.E. & Schweitzer, F. (1992). Introduction. In J. W. Fowler, K. E. Nipkow. & F. Schweitzer (Eds.), *Stages of faith and religious development implications for Church, education and society* (pp. 1-15). London: SCM.
- Fowler, J. W., Streib, H. & Keller, B. (2004). *Faith Development Research*. Bielefeld: C.B. S.C.R.
- Francis, L. J. & Katz, Y. J. (1992). The relationship between personality and religiosity in an Israeli sample. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 31(2), 153-162. <https://doi.org/10.2307/1387005>.
- Francis, L.J., Pearson, P. R. & Kay, W. K. (1982). Eysenck's Personality Quadrants and Religiosity. *British Journal of Social Psychology*, 21, 262-264.
- Freud, S. (2018). *Psikanaliz üzerine*. (Çev. M. Sencer). Ankara: Tutku Yayınevi.
- Goldberg, L. R. (1992). The development of markers for the Big-Five factor structure. *Psychological Assessment*, 4(1), 26-42. <https://doi.org/10.1037/1040-3590.4.1.26>
- Göcen, G. (2012). *Şükür ve psikolojik iyi olma arasındaki ilişki üzerine bir alan araştırması*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Guilford, J. P. (1975). Factors and factors of personality. *Psychological Bulletin*, 82(5), 802-8814.
- Günay, Ü. (1999). *Erzurum ve çevre köylerinde dini hayat*. İstanbul: Erzurum Kitaplığı.
- Güney, S. (2018). *Davranış bilimleri*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Gündüz, Ş. (2017). İman. *Din ve inanç sözlüğü içinde* (2. bs., s. 244). Ankara: Vadi Yayınları
- Gürses, İ. (1999). *Çağdaş kişilik teorileri ve İslami kişilik modelinin karşılaştırılması (Üniversite öğrencileri üzerinde sosyal psikolojik bir araştırma)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Gürses, İ. (2010). *Dindarlık ve kişilik*. Bursa: Emin Yayınları.

- Güven, M. (2019). *Narsisizm, Alçakgönüllülük ve Dindarlık İlişkisi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Hills, P., Francis, L. J., Argyle, M., & Jackson, C. J. (2004). Primary personality trait correlates of religious practice and orientation. *Personality and Individual Differences*, 36(1), 61–73. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(03\)00051-5](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(03)00051-5)
- Hogan, J., Hogan, R. ve Busch, C. M. (1984). How to measure service orientation. *Journal of Applied Psychology*, 69(1), 167-173.
- Hökelekli, H. (1993). *Din psikolojisi*. Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hökelekli, H. (2017). *Din psikolojisine giriş*. İstanbul : Dem Yayınları.
- Işık, H. (2018). *Kişilik ve dindarlık ilişkisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize.
- İbn Manzûr. (1993). İman. *Lisanü'l-arab* içinde (1. bs., Cilt 1, s. 107). Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi.
- İnanç. (t.y). *Türk Dil Kurumu güncel Türkçe sözlük* içinde. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>
- İnanç, B. Y. ve Yerlikaya, E. E. (2012). *Kişilik Kuramları*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Jardine, M. M. & Viljoen, H. G. (1992). Fowler's theory of faith development: An evaluative discussion. *Religious Education*, 87, 74-85.
- Joachim, W. (1995). *Din Sosyolojisi*. (Çev. Ü. Günay). İstanbul: İFAV Yayınları.
- John, O. P. & Srivastava, S. (1999). The Big-Five Trait Taxonomy: History, Measurement and Theoretical Perspectives. In L. A. Pervin & O. P. John (Eds.), *Handbook of personality: Theory and research* (pp. 102–138). Guilford Press.
- John, O. P., Donahue, E. M., & Kentle, R. L. (1991). *The Big Five Inventory--Versions 4a and 54*. Institute of Personality and Social Research, Berkeley.
- Jorm, E.J & Christensen, H. (2004). Religiosity and personality : evidence for non-linear associations. *Personality and Individual Differences*, 6(36), 1433-1441. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(03\)00239-3](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(03)00239-3)
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1972). *Sosyal değişimin psikolojik boyutları*. Ankara: Sosyal Bilimler Derneği Yayınevi.
- Kalgı, M. E. (2020). *Ortaöğretim öğrencilerinde dindarlık ve kişilik arasındaki ilişki üzerine bir araştırma (Şanlıurfa örneği)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

- Kant, İ. (1914). *The critique of judgement*. (Çev. J.H. Bernard). London : Macmillan
- Kaplan, H. (2017). Dini inanç, dini tasavvur, şüphe ve inançsızlık. H. Apaydın (Ed.), *Din psikolojisi içinde* (65-88 ss.). İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Kaplan, V. (2020). *Öğretmenlerin kişilik özellikleri ile örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişkinin bazı değişkenlere göre incelenmesi (Kayseri ili örneği)*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Karaca, F. (2000). *Ölüm psikolojisi*. İstanbul: Beyan Yayınları
- Karaca, F. (2015). *Din psikolojisi*. Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık.
- Karacoşkun, M. D. (2015). Dini kişilik. M. D. Karacoşkun (Ed.), *Din psikolojisi el kitabı içinde* (191-211 ss.). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Karairmak, Ö. ve Aydoğan, D. (2020). Bireysel Psikoloji: Alfred Adler. D. G. Kurt ve E. Ç. Yıldız (Ed.), *Kişilik Kuramları içinde* (ss.150-190). Ankara: Pegem Akademi.
- Kartal, E. (2019). İmanın psikolojik unsurları. *Journal of Analytic Divinity*. 3(1), 95-102. <https://doi.org/10.46595/jad.568910>
- Karakaya, İ. (2014). Bilimsel araştırma yöntemleri. A. Tanrıoğen (Ed.), *Bilimsel araştırma yöntemleri içinde* (57-86 ss.). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kayıklık, H. (2003). *Orta yaş ve yaşlılıkta dinsel eğilimler*. Adana: Baki Kitabevi.
- Kayıklık, H. (2005). Psikolojik açıdan inanç, iman ve şüphe. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 46(2005), 133-155.
- Kızılgeçit, M. ve Vural, M. E. (2017). Kişilik Özellikleri ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma (Güneysu Örneği). *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları*, 17 (31), 27-44.
- Kierkegaard, S. (1971). *Either/Or*. (Çev. Walter Lowrie). London: Prenceton University Press.
- Kirkpatrick, L. A. (1999). Toward an evolutionary psychology of religion and personality. *Journal of Personality*, 67(6), 921- 952. <https://doi.org/10.1111/1467-6494.00078>
- Kocabaş, E. Ö. (2020). Davranışçı Kuram: J.B. Watson ve B.F. Skinner. D. G. Kurt ve E. Ç. Yıldız (Ed.), *Kişilik Kuramları içinde* (354-381 ss.). Ankara: Pegem Akademi.
- Koenig, H. G, King, D., & Carson, V. B. (2012). *Handbook of Religion and Health*. Second Edition. USA: Oxford University Press.

- Kolasa, B. J. (1969). İşletmeler için davranış bilimlerine giriş (Çev. K. Tosun, F. Aykar ve T. Somay). İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası.
- Koltko-Rivera, M. E. (2000). *The Worldview Assessment Instrument (WAI): The development and preliminary validation of an instrument to assess world view components relevant to counseling and psychotherapy*. (Doktora tezi). New York University, New York.
- Köknel, Ö. (2005). *Kaygıdan mutluluğa kişilik*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Köse, A. (2000). İman. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/iman>
- Kötehne, G. (1999). *Dine yaklaşım ve kişilik*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kula, N. (2001). *Kimlik ve Din: Ergenler Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: Ayışığı kitapları.
- Kula, N. (2005). *Bedensel engellilik ve dini başa çıkma*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Kurt, P. (2021). *Çevrimiçi mağazalarda beş faktör kişilik özelliklerinin müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakatine etkisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Leak, G. K., Louks, A. A., & Bowlin, P. (1999). Development and initial validation of an objective measure of faith development. *International Journal for the Psychology of Religion*, 9, 105-124.
- Luthans, F. (1985). *Organizational Behavior*. New York: Mc Graw-Hill Book Company.
- MacDonald, D.A. (2000). Spirituality: Description, measurement and relation to the five factor model of personality. *Journal of Personality*, 68(1), 153-197. <https://doi.org/10.1111/1467-6494.t01-1-00094>
- Maslow, A. H. (1971). *The farther reaches of human nature*. New York: Viking.
- McCrea, R. R. ve Costa, P. T. (2006). *Personality in adulthood*. New York: The Guilford Press.
- McCrae, R. R. & John, O. P. (1992). An introduction to the five-factor model and its applications. *Public Health Resources*, 60, 175-215.
- Mehmedoğlu, A. U. (1999). *Dindarlarda ve dindar olmayanlarda kişilik üzerine karşılaştırmalı bir araştırma (İstanbul örneği)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Mehmedoğlu, A. U. (2004). *Kişilik ve din*. İstanbul: Dem Yayınları.

- Mehmedoğlu, A.U. (2006). Gençlik, değerler ve din. Y. Mehmedoğlu (Ed.), *Küreselleşme, Ahlak ve Değerler içinde* (ss. 251- 319). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Mehmedoğlu, A.U. (2013). *İnanç psikolojisine giriş*. İstanbul: amlıca Yayınları.
- Mehmetoğlu, A. U. ve Aygün, A. (2006). James W. Fowler ve İnanç Gelişim Teorisi. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(1), 117-139.
- Mengüşoğlu, T. (1988). *İnsan felsefesi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Meyvacioğlu, Y. K. (1983). Benlik ve ideal benlik kavramlarının “Tercih edilen meslek” kavramı ile ilişkisi. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 16 (1), 1-10.
- Mijares, S. A., Espinosa, A. D. C. D. (2014). Religiosity and personality in a Mexican sample. *International Journal of Humanities and Social Science*, 4(1), 108-112.
- Morgan, C. T. (2011). *Psikolojiye giriş*. (ev. S. Karakaş ve R. Eski). Konya: Eğitim Akademi Yayınevi. (Orijinal yayın tarihi, 1974).
- Moseley, R. M., Jarvis, D. & Fowler, J. W. (1993). *Manuel for faith development research* (2nd ed.). Atlanta: Center for Research in Faith and Moral Development, Emory University.
- Norman, W. T. (1963). Toward an adequate taxonomy of personality attributes: Replicated factor structure in peer nomination personality ratings. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 66(6), 574–583.
- Ok, Ü. (2005). Bir aktive sistemi olarak “İnanç”: İnanç gelişimine sosyo-kültürel bir yaklaşım. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 5(1), 111-134.
- Ok, Ü. (2007). *İnanç Psikolojisi: Hayatı anlamlandırma biçiminin yaşam boyu gelişimi*. Ankara: İlahiyat Yayınları.
- Ok, Ü. (2011a). Dini tutum ölçeği: ölçek geliştirme ve geçerlik alışması. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8 (2), 528-549.
- Ok, Ü. (2011b). *Five Factors of Personality and Religiosity*. Paper presented at the congress of International Association for the Psychology of Religion, Bari, Italy
- Ok, Ü. (2012). Biyografik anlatıya dayalı inanç gelişimi biçimleri ve nicel ölçümler. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(2), 121-155.
- Osmanoğlu, C. (2014). Din eğitiminin gelişimsel temeli olarak inanç. *Bilimname*, 2, 177-206.
- Öner, N. (1999). *Felsefe yolunda düşünceler*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Özcan, H. (1997). *Epistemolojik açıdan iman*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Özkan, F. (2012). Dünya görüşü öğretisi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (1), 11-29.
- Pazarlı, O. (1968). *Din Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Power, F. C. (1991). Hard versus soft stages of faith and religious development. In J. W. Fowler, K. E. Nipkow, & F. Schweitzer (Eds.), *Stages of faith and religious development. implicationsfor church, education, and society* (pp. 116-129). New York: Crossroad.
- Saroglou, V. (2000). Gençlerin dinleri ve kişilikleri: Belçika'da yapılan yeni incelemeler. (Çev. V. Uysal). *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19 (2000), 123-144.
- Saroglou, V. (2002). Religion and the five factors of personality: A meta-analytic review. *Personality and Individual Differences*, 32, 15-25.
- Saroglou, V. (2010). Religiousness as a cultural adaptation of basic traits: A five-factor model perspective. *Personality and Social Psychology Review*, 14(1), 108–125. <https://doi.org/10.1177/1088868309352322>
- Sayar, K. ve Dinç, M. (2017). *Psikolojiye giriş*. İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi Yayınları.
- Schultz, D. P ve Schultz, S. E. (2020). *Modern Psikoloji Tarihi*. (Çev. Y. Aslay). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Seyhan, B. Y. (2013). *Üniversite öğrencilerde inanç tarzları, denetim odağı ve psikolojik iyi olma hali arasındaki ilişkiler*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sezen, A. (2008). *Üniveresite öğrencileri örnekleminde iman gelişimi ve dinsel fundamentalizm arasındaki ilişkiler üzerine bir çalışma*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Dokuz Eylül Üniveritesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Sır, N. Ş. (2016). *Öğretmen adaylarınının 5 faktör kişilik kuramına göre kişilik özelliklerinin belirlenmesi ve bazı değişkenlere göre incelenmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sinanoğlu, M. (2000). İman. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/iman>
- Slee, N. (1996). Further on from Fowler: Post-Fowler faith development research. In L. J. Francis, W. K. Kay, & W. s. Campbell (Eds.), *Research in religious education* (pp. 73-96). Macon; Herefordshire: Smyth&Helwys; Gracewing.

- Smith, M. (2003). *Ways of faith: A handbook of adult faith development*. Durham: NEICE.
- Smith, W. C. (1979). *Faith and belief*. New Jersey: Princeton University Press.
- Smart, N. (1983). *Worldviews, crosscultural explorations of human beliefs*. New York: Charles Scribner's Sons.
- Somer, O. (1998). Beş faktör kişilik modeli. *Türk Psikoloji Yazıları*, 1(2), 35-62.
- Streib, H. (2001). Faith Development Theory Revisited: The Religious Styles Perspective. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 11, 143-158. https://doi.org/10.1207/S15327582IJPR1103_02
- Streib, H., Hood, R.W., & Klein, C. (2010). The Religious Schema Scale: Construction and Initial Validation of a Quantitative Measure for Religious Styles. *International Journal for the Psychology of Religion*, 20(3), 151-172. doi:10.1080/10508619.2010.481223
- Şimşek, M.Ş., Çelik, A. ve Akgemci, T. (2019). *Davranış Bilimleri*. Konya : Eğitim Yayınevi.
- Şentepe, A.L. ve Güven, M. (2015). Kişilik ve dindarlık ilişkisi üzerine ampirik bir araştırma. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(34), 27-44.
- Taplamacioğlu, M. (1962). Yaşlara göre dini hayatın şiddet ve kesafeti üzerine bir anket denemesi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10, 141-151.
- Tatar, A. (2017). Büyük Beş-50 Kişilik Testinin Türkçeye çevirisi ve Beş Faktör Kişilik Envanteri Kısa Formu ile karşılaştırılması. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 18(1), s. 51-61.
- Tatlıoğlu, K. (2014). Üniversite öğrencilerinin Beş Faktör Kişilik Kuramı'na göre kişilik özellikleri alt boyutlarının bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Tarih Okulu Dergisi*, 7(17), 939-971.
- Taylor, A. & MacDonald, A. (1999). Religion and the Five Factor Model of Personality: An Exploratory Investigation Using a Canadian University Sample, *Personality and Individual Differences*, 27 (6), 1243-1259. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(99\)00068-9](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(99)00068-9)
- Temren, B. (1998). Din Antropolojisi açısından inanç ve din olgusuna ilişkin bir değerlendirme. *Ankara Üniversitesi Din ve Tarih- Coğrafya Fakültesi*, 38(1-2), 301-311.
- Tokat, L. (2006). Dünya görüşü- din ilişkisi. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(9), 41-63.
- Topaloğlu, B., (2017). Giriş. B. Topaloğlu (Ed.), *İslam'da iman ve esasları içinde* (17-64 ss.). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

- Topaloğlu, B. ve elebi, İ. (2017). İman. *Kelam terimleri sözlüğü* içinde (5. bs., s. 155). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Turan, Y. (2009). *Kişilik özellikleri ve dinsel yönelimler üzerine bir araştırma*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tutar, H. (2018). *Davranış bilimleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Ulu, M. (2013). James W. Fowler'a göre inanç ve inancın yapısal modeli. *Bilimname Düşünce Platformu XXV*, 2013(2), 157-168.
- Ulu, M. (2016). İnanç gelişim teorisi: İnanç Aşamaları. *Bilimname Düşünce Platformu XXX*, 2016(1), 139-156.
- Uslu, F. (2004). *Felsefi açıdan imanı temellendirme*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Uygur, N. (1963). *Dünya görüşü*. İstanbul: Elif Yayınları.
- Uysal, V. (1996). *Din Psikolojisi açısından dini tutum, davranış ve şahsiyet özellikleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Uysal, V. (2006). *Türkiye'de dindarlık ve kadın*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Vergote, A. (1999). *Din, İnanç ve İnançsızlık*. (Çev. V. Uysal). İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Vural, M. (2020). Gelenek ve gelenekçilik günümüz için ne ifade eder? *Ankara Sosyal Bilimler Vakfı Düşünce Platformu*. Erişim adresi: <http://www.sosyalbilimlervakfi.org/tr/2020/11/>
- Wiebe, K. F., Fleck, J. R. (1980). Personality correlates of intrinsic, extrinsic, and nonreligious orientations. *Journal of Psychology*, 105, 181-187.
- Yalçın, İ. (2020). Kişilik kuramlarına genel bakış. D. G. Kurt ve E. . Yıldız (Ed.), *Kişilik Kuramları* içinde (34-65 ss.). Ankara: Pegem Akademi.
- Yapıcı, A. (2006). Yeni bir dindarlık ölçeği ve üniversiteli gençlerin dinin etkisini hissetme düzeyi. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (1), 65-115.
- Yapıcı, A. (2013). *Ruh sağlığı ve din: Psiko-sosyal uyum ve dindarlık*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Yıldız, E. . ve Kurt, D. G. (2020). İnsancıl Kuram: C. Rogers ve A. Maslow. D. G. Kurt ve E. . Yıldız (Ed.), *Kişilik Kuramları* içinde (ss. 436-481). Ankara: Pegem Akademi.
- Yılmaz, Ş. (2016). *Beş faktör kişilik kuramına göre kişilik özelliklerinin hedonik tüketim değerleri üzerine etkisi: bir uygulama*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.

Yurdakul, Y. (2019). *Beş faktör kişilik özellikleri ve karanlık üçlü kişilik özelliklerinden eş uyumu ile olan ilişkileri: Evli çiftlerde kesitsel bir çalışma*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Yüce, F. (2009). *Gençlerde dini yönelim ve kişilik özellikleri*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Zel, U. (2011). *Kişilik ve liderlik*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Zuckerman, M., Kuhlman, D. M., Joireman, J., Teta, P. ve Kraft, M. (1993). Comparison of three structural models for personality: The Big Three, The Big Five, and The Alternative Five. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65(4), 757-768.

EKLER

EK A

BİLGİLENDİRME VE ONAM FORMU

Değerli katılımcılar,

Bu anket çalışması, insanların inanç/dünya görüşü tarzları ile kişilik özellikleri arasındaki ilişkiyi anlamayı hedeflemektedir. Vereceğiniz cevaplar sadece bilimsel çalışma için kullanılacaktır. Anketler topluca değerlendirileceğinden **İSMİNİZİ BELİRTMENİZE GEREK YOKTUR**. Bu güvencelerle araştırmanın kalitesini yüksek tutmak adına **CEVAPLARINIZDA İÇTEN VE SAMİMİ OLMANIZI** umuyoruz. Tüm maddelere cevap vermeniz idealdir ancak herhangi bir nedenden dolayı herhangi bir soruya cevap vermek istemezseniz lütfen cevap vermemekte özgür olduğunuzu unutmayınız. Çalışmamıza göstereceğiniz itinadan dolayı şimdiden çok teşekkür ederiz.

Saygılarımızla,
Şubat 2022

Prof. Dr. Üzeyir OK
Psikoloji (tez danışmanı)

Rabia YAVUZASLAN
Din Psikolojisi Yüksek Lisans Öğrencisi

ARAŞTIRMAYA KATILMAYI KABUL ETME BEYANI:

‘Bu anketin inanç/dünya görüşü tarzları ile kişilik arasındaki ilişki konusunda veri toplamayı hedefleyen bir araştırmanın parçası olduğumu anladım. Anketi cevaplarırken vermiş olduğum bilgilerin topluca değerlendirileceği ve bilimsel amaç dışında kullanılmayacağı konusunda bilgilendirildim. Anladığım kadarıyla ismim raporlarda yer almayacak ve araştırmaya katıldığım tarihten itibaren 15 gün içinde istediğim zaman araştırmadan çekilme hakkına sahip olacağım. Bu koşullarla, bahsedilen konuda yapılan araştırmaya katılmayı kabul ettiğimi beyan ederim.’

Tarih:.....

“Size ait katılım kodu” (soyadınızın son iki harfi ve cep telefonunuzun son 3 rakamı olabilir):
.....

EK B
KİŞİSEL BİLGİ FORMU

1	Cinsiyetiniz?			Erkek	Kadın	Diğer				
2	Hangi <u>yıl</u> doğdunuz? Lütfen yazarak belirtiniz								
3	Eğitim durumunuz nedir?									
	Okur-Yazar	İlkokul Mezunu	Lise Öğrencisi	Lise Mezunu	Ön lisans Öğrencisi	Ön lisans mezunu	Üniversite Öğrencisi	Üniversite Mezunu	Lisansüstü Öğrencisi	Lisansüstü Mezunu

EK C
BÜYÜK-BEŞ ENVANTERİ

KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ						
Lütfen aşağıdaki özelliklerin sizi ne düzeyde yansıttığını belirtiniz.						
4.	Kendimi konuşkan biri olarak görüyorum	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
5.	Kendimi insanların kusurunu bulmaya eğilimli biri olarak görüyorum	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
6.	Kendimi işini tam ve eksiksiz yapan biri olarak görüyorum	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
7.	Kendimi bunalımlı, hüznü biri olarak görüyorum	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
8.	Kendimi yaratıcı, yeni düşünceler üreten biri olarak görüyorum	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
9.	Kendimi içine kapanık biri olarak görüyorum	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
10.	Kendimi başkalarına karşı yardımcı olan ve bencil olmayan biri olarak görüyorum	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
11.	Kendimi yaptıklarında yeterince dikkatli olmayan biri olarak görüyorum	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
12.	Kendimi rahat, stresli durumları kolayca aşabilen biri olarak görüyorum	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
13.	Kendimi pek çok konuya meraklı biri olarak görüyorum	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
14.	Kendimi enerji dolu, içi içine sığmayan biri olarak görüyorum	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
15.	Kendimi başkalarıyla münakaşa başlatan biri olarak görüyorum	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum

16.	Kendimi yaptığı işi iyi yaptığına güvenilen biri olarak görüyorum	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
17.	Kendimi sinirlenip gerilebilen biri olarak görüyorum	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
18.	Kendimi çok yaratıcı ve köklü düşünceleri olan biri olarak görüyorum	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
19.	Kendimi insanları coşturan biri olarak görüyorum	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
20.	Kendimi affedici bir yapıya sahip biri olarak görüyorum	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
21.	Kendimi dağınık, düzenli olmayan biri olarak görüyorum	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
22.	Kendimi çok kaygı yaşayan biri olarak görüyorum	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
23.	Kendimi yeni yeni şeyler düşünebilen biri olarak görüyorum	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
24.	Kendimi sessiz biri olarak görüyorum	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
25.	Kendimi genelde insanlara güvenen biri olarak görüyorum	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
26.	Kendimi tembelliğe eğilimli-üşengeç biri olarak görüyorum	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
27.	Kendimi duygusal olarak gel git yaşamayan, kolayca üzülmeyen biri olarak görüyorum	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
28.	Kendimi yaratıcı biri olarak görüyorum	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
29.	Kendimi girişken biri olarak görüyorum	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
30.	Kendimi insanlara yönelik soğuk ve mesafeli biri olarak görüyorum	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
31.	Kendimi görevini sonlandırınca kadar pes etmeyen biri olarak görüyorum	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum

32.	Kendimi huysuzlaşabilen biri olarak görüyorum	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
33.	Kendimi sanatsal ve estetik deneyimlere değer veren biri olarak görüyorum	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
34.	Kendimi bazen utangaç ve çekingen biri olarak görüyorum	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
35.	Kendimi hemen hemen herkese saygılı ve nazik biri olarak görüyorum	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
36.	Kendimi yaptığı işlerde verimli becerikli biri olarak görüyorum	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
37.	Kendimi gerilimli durumlarda sakin kalabilen biri olarak görüyorum	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
38.	Kendimi rutin (alışlagelmiş düzen içinde yapılan) işleri tercih eden biri olarak görüyorum	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
39.	Kendimi gezip dolaşan, sosyal yönü güçlü biri olarak görüyorum	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
40.	Kendimi bazen başkalarına karşı kaba olabilen biri olarak görüyorum	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
41.	Kendimi planlı yaşayan biri olarak görüyorum	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
42.	Kendimi kolay kaygılanan biri olarak görüyorum	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
43.	Kendimi düşünmeyi seven, düşüncelerden zevk alan biri olarak görüyorum	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
44.	Kendimi sanatla ilgili konulara ilgisi az olan biri olarak görüyorum	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
45.	Kendimi başkalarıyla işbirliği yapmayı seven biri olarak görüyorum	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum

46.	Kendimi yaptığı işte dikkati kolayca dağılabilen biri olarak görüyorum	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
47.	Kendimi sanatta, müzikte veya edebiyatta çok iyi biri olarak görüyorum	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum

EK D
OK-DİNİ TUTUM ÖLÇEĞİ

DİNİ DEĞERLERE YÖNELİK TUTUMLAR						
Lütfen Müslüman dindarlığı ile ilgili aşağıdaki ifadelere ne düzeyde katıldığınızı belirtiniz. Bu konuda, dini inancı farklı olanlar maddeleri kendi inancına uyarlayabilir veya cevaplamayabilir.						
48.	Dinin gereksiz olduğunu düşünüyorum	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
49.	Ezan, dua veya ayet gibi dinî okumaları dinlediğimde duygulanırım	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
50.	Dini inancın insanlara yararından çok zararı olduğunu düşünüyorum	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
51.	Dinî etkinliklere katıldığımda gerçekten zevk alırım	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
52.	Yaşantımın dini değerlere uygun olup olmadığına dikkat ederim.	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
53.	Dinin gereklerini yerine getirmeye çalışırım	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
54.	Allah'ın (Tanrı'nın) bana çok yakın olduğunu hissediyorum	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
55.	Zor zamanlarda Allah'ın (Tanrı'nın) bana yardım ettiğini düşünüyorum.	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum

EK E

İNANÇ VEYA DÜNYA GÖRÜŞÜ TARZLARI ÖLÇEĞİ

İNANÇ/DÜNYA GÖRÜŞÜNE YÖNELİK TUTUMLAR						
Lütfen inanç/dünya görüşünüz ile ilgili aşağıdaki ifadelere ne düzeyde katıldığınızı belirtiniz.						
56.	İnancımı veya dünya görüşümü oluşturan düşünceler nettir, yorum kabul etmez.	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
57.	İnancımı veya dünya görüşümü oluşturan değerler sabittir, değiştirilemezler.	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
58.	İnancım veya dünya görüşüm asla değişmez kurallara sahiptir.	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
59.	İnancım veya dünya görüşüm bütün insanlar tarafından kabul edilseydi insanlık kurtulurdu.	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
60.	İnancım veya dünya görüşüm bütün insanların takip etmesi gereken en doğru yolu gösterir.	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
61.	İnancımın veya dünya görüşümün değerleri evrenseldir, herkes için geçerlidir.	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
62.	İnanç veya dünya görüşümle ilgili önemli kaygılarım var.	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
63.	İnanç veya dünya görüşümle ilgili önemli çelişkiler yaşıyorum.	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
64.	İnanç veya dünya görüşümle ilgili kafamda ciddi şüpheler yaşıyorum.	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
65.	Eski inançlarımdan veya dünya görüşümde gittikçe koptum.	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
66.	Galiba zamanla ailemde görüp öğrendiğim inanç veya dünya görüşümden uzaklaştım.	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
67.	Zamanla önceki inanç veya dünya görüşümden ayrılıp	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum

	kendime göre yenilerini geliştirdim.					
68.	Hiç kimsenin inanç veya dünya görüşü diğerininkinden üstün tutulmamalıdır.	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
69.	Herkesin kendi düşüncesi veya inancı kendine göre doğrudur.	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
70.	İnanç veya dünya görüşündeki farklılıkların giderilmesi gerekmez, çünkü herkesin aynı inanca veya dünya görüşüne sahip olması gerekmez.	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
71.	Hangi inanç veya dünya görüşüne mensup olursa olsun her insanın mutlaka bir iyi yönü vardır.	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
72.	Benimle aynı inanç veya dünya görüşünü paylaşmayan kimseler de hayata ve olaylara bakışımında olgunlaşmama katkıda bulunabilir.	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
73.	Yahudi, Hıristiyan, Ateist, Müslüman gibi farklı inanç ve dünya görüşüne sahip kişiler bu ülkede birlikte yaşayabilirler.	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
74.	İnanç veya dünya görüşleri insanlık tarihi ile birlikte gelişip değişirler.	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
75.	Bütün inanç veya dünya görüşleri ortaya çıktıkları zamanın şartları tarafından şekillenirler.	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
76.	Kendiminki de dahil, her inanç veya dünya görüşündeki bazı ilkeler zaman aşımına uğrayabilir.	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
77.	Hiçbir inanç veya dünya görüşü ona inananlara sonsuz bir mutluluk garantisi edemez.	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
78.	Her insan kendi inanç veya dünya görüşünü kendine göre istediği gibi yorumlayabilmelidir.	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum

79.	Yaşam için tek doğru yoktur her inanç veya dünya görüşü için farklı farklı doğrular vardır.	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
80.	Büyüyüp değiştikçe inanç veya dünya görüşümle ilgili anlayışımın da değişeceğini düşünüyorum	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
81.	Yaşadıklarım inançlarımı veya dünya görüşümü yeniden gözden geçirmeme sebep oldu.	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
82.	İnanç veya dünya görüşümle ilgili pek çok konuda düşüncelerim değişebilir.	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
83.	İnanç veya dünya görüşüm konusunda yaşadığım şüphe ve belirsizlikler benim için değerlidir.	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
84.	Benim için İnanç veya dünya görüşü konularında sorular sormak, cevaplarına ulaşmaktan daha önemlidir.	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
85.	Bana göre şüphe, bir inanç veya dünya görüşüne sahip olmanın önemli bir parçasıdır.	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
86.	İnanç veya dünya görüşümü köklü bir biçimde etkileyecek düzeyde hayatımın anlamını sorguladım.	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
87.	Hayatta yaşadığım güçlükler İnanç veya dünya görüşüm konusunda sorular sormama yol açtı.	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
88.	İnanç veya dünya görüşümle ilgili olarak hayatımın amaç ve anlamını bir aralar derinden sorguladım.	Hiç katılmıyorum	Az katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum

ÖZGEÇMİŞ

Ad ve Soyad:

Rabia Yavuzaslan

Eğitim:

2013-2018

İlahiyat Fakültesi, Marmara Üniversitesi, Türkiye

2018-2022

Din Bilimleri, İbn Haldun Üniversitesi, Türkiye

İş Deneyimi:

2019-...

Milli Eğitim Bakanlığı

